

ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNY

LXIV. ÉVFOLYAM • 2023 • 1. SZÁM

TARTALOM

TANULMÁNY

FEKETE BALÁZS

A nyugati jog szellemisége és *Az elkülönítő*: a nyugati jog nyelve mint nyelvi lázadás Hajnóczy Péter prózájában 3

GERA ANNA – SZENTGÁLI-TÓTH BOLDIZSÁR

Az Országgyűlés jogalkotói mozgástere a történeti értelmezés szerepének erősítésében 18

PÉTERVÁRI MÁTÉ

A csődeljárás organumai és hatékonysága a Kalocsai Kir. Törvényszék 1910-es évekre vonatkozó iratanyagában 38

SZABADFALVI JÓZSEF

Száz éve jelent meg Moór Gyula *Bevezetés a jogfilozófiába* című műve 63

RECENZIO

GAJDUSCHEK GYÖRGY

Jaakko Husa: *Interdisciplinary Comparative Law. Rubbing Shoulders With The Neighbors or Standing Alone in a Crowded Room* (Edward Elgar Publishing 2022) 81

SKORKA TAMÁS

Ambrus István: *Szabálysértési jog* (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2022) 87

SZENTGÁLI-TÓTH BOLDIZSÁR

Klein Tamás: *Sajtószabadság és demokrácia* (Budapest: Gondolat 2020) 92

VÁRNAY ERNŐ

Orbán Endre: *Alkotmányos identitás az Európai Unióban* (Budapest: TK JTI 2020) 97

NEKROLÓG

SONNEVEND PÁL – KAJTÁR GÁBOR

A nemzetközi jog iskolateremtő személyisége emlékére – Valki László (1941–2022) 106

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Csák Csilla, Erdő Péter, Fábian Adrián, Földi András, Görög Márta,
Hamza Gábor, Kiss György, Komáromi László, Korinek László, Lamm Vanda,
Miskolczi Bodnár Péter, Smuk Péter, Sólyom László, Sonnevend Pál,
Szikora Veronika, Vékás Lajos

SZERKESZTŐSÉG

Felelős kiadó: Boda Zsolt főigazgató

Főszerkesztő: Gárdos-Orosz Fruzsina

Felelős szerkesztő: Balogh Lídia

Recenziószerkesztő: Timár Balázs

Szerkesztőségi tagok: Fekete Balázs, Gajduschek György, Ganczer Mónika,
Hollán Miklós, Horváthy Balázs, Pap András László, Sulyok Gábor, Varju Márton

Honlap: <http://jog.tk.hu/ajt>

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.

1453 Budapest Pf. 25.

Telefon: +36 (1) 224-6700 /5100

E-mail: ajttan@tk.hu

A kiadvány az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat támogatásával készült.

A folyóiratot a Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) indexeli,
és az MTA Könyvtárának Repozitóriuma (REAL) archiválja.

Előfizethető és példányonként megvásárolható:

Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet

Állam- és Jogtudomány Szerkesztősége

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.

E-mail: ajttan@tk.hu

Kiadja a Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet

Olasószerkesztő: Gajdó Ágnes

Tördelés és borítóterv: Pintér József

Nyomdai munkálatok: Séd Nyomda, Szekszárd

www.sednyomda.hu

HU ISSN 0002-564X

FEKETE BALÁZS*

A NYUGATI JOG SZELLEMISSÉGE ÉS AZ ELKÜLÖNÍTŐ:

A NYUGATI JOG NYELVE MINT NYELVI LÁZADÁS HAJNÓCZY PÉTER PRÓZÁJÁBAN**

<https://doi.org/10.51783/ajt.2023.1.01>

A tanulmány a hazai jog és irodalom kutatások „nagytamási” programját követve amellel érvel, hogy Hajnóczy Péter Az elkülönítő című művét érdemes a jogi nyelv írói használata szempontjából is megközelíteni. Az elkülönítőben a szerző a „nyugati jog” jogvédelem-fókuszú nyelvét használja – ami már önmagában is izgalmas a korszak marxizmus-leninizmus által uralt jogi kultúrájában – és ez egyértelműen nyelvi lázadásnak tekinthető a korszak viszonyai között. Ezt a következtetést megerősíti, ha Hajnóczy jogfókuszú nyelvhasználatát a szocializmussal szemben kritikus más szerzők, például Kertész Imre vagy Hertha Müller műveivel vetjük össze. Másrészt, ez a megközelítés segít Hajnóczy utolsó rövid írásainak – melyeket az irodalomtudomány kevésbé értékel – új kontextusba helyezésében is, ebből a szempontból ugyanis letagadhatatlan kapcsolat fűzi ezeket Az elkülönítőhöz, hiszen ugyanúgy a szocialista Magyarország joghiányból fakadó abszurdítására mutatnak rá.

1. VÁZLAT ÉS EXPOZÉ

Hajnóczy Péter életművének kutatása természetesen közegén – az irodalmon és az irodalomtudományon – túl a jogtudomány világában is elkezdődött. Az utóbbi évtizedben megerősödő hazai jog és irodalom¹ kutatások egyik jelentős ága Hajnóczy műveinek tanulmányozása. Ebben kiemelkedő szerepet játszott Nagy Tamás, aki

* Egyetemi tanár, ELTE ÁJK, 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3.; tudományos főmunkatárs, TK JTI, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4. E-mail: fekete.balazs@tk.hu.

** Az szöveg alapjául szolgáló előadás elhangzott a „A téboly menyasszonya. (Elme)betegség és terápia Hajnóczy Péter életművében. Lezárhatatlan párbeszéd” című VII. Országos Hajnóczy Péter-konferencián 2020 novemberében. Különösen hálás vagyok Hoványi Mártonnak, aki először vetette fel e kontextusban a nyelvi lázadás fogalmát, és felhívta a figyelmem Bahtyin műveire, illetve Cserjés Katalinnak és Mekis D. Jánosnak hozzászólásaikért és tanácsaikért.

¹ A jog és irodalomról magyar nyelven lásd: NAGY Tamás: „S levelemre ő városunkba jön”, avagy hány életük van a jog és irodalom kutatásoknak?” in FEKETE Balázs – FLECK Zoltán (szerk.) *Tanulmányok a kortárs jogelméletéről* (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2015) 115–168.

évtizedes munkájával² rámutatott Hajnóczy jogi nézőpontú tanulmányozásának létjogosultságára, és munkáival ki is jelölte a jogi és irodalmi „Hajnóczy-kutatás” jelenlegi kereteit.³

E tanulmány ehhez a hagyományhoz szeretne kapcsolódni, tovább folytatva *Az elkülönítő* című szociográfia elemzését.⁴ Szemben Nagy Tamás holisztikus, az egyes művek széles körű szövegösszefüggéseinek fel- és megfajtése felé orientálódó megközelítésével,⁵ aspirációnk jóval szerényebb. Ez a gondolatmenet ugyanis egyfokúszú olyan értelemben, hogy egy – meglehetősen konkrét – kérdésre keresi a választ. Miért lényeges és hogyan értelmezhető, hogy *Az elkülönítő*ben precíz és erőteljes – már-már technikai – jogi érvelést használ Hajnóczy, amikor az elmeszociális otthonok abszurditását akarja érzékeltetni? E kérdésre nyilvánvalóan nem adható egyszerű válasz, azonban e válasz magja tézisszerűen viszonylag könnyen megfogalmazható. Az erőteljes jogi nyelvhasználat célja *Az elkülönítő*ben „a helyzet” abnormalitásának tudatosítása, és ez több szempontból is egyenértékű a fennálló társadalmi-kulturális rendszerrel szembeni finom, de határozott nyelvi lázadással. Azaz az erőteljes jogi nyelvhasználat által teremtett kontraszt – a jogvédelem hiányának középpontba állítása – kifejezetten alkalmas az elmeszociális otthonokban uralkodó állapotok abnormalitásának éles bemutatására és tudatosítására. A jog hiánya egyenes út az elmeszociális otthonokat uraló téboly kiteljesedéséhez.

2. KÉT MINIATŰR

2.1. A JOG ÉS IRODALOM NAGYTAMÁSI PROGRAMJA

Az Egyesült Államokban az 1970-es évektől újjáéledő⁶ jog és irodalom tudományos mozgalmának magától értetődő premisszája, hogy a jogtudománynak – összhangban a korszak egyébként is pezsgő, a jog kutatását más tudományterületekkel össze-

² Összefoglalóan lásd: Nagy Tamás: *Egy arkangyal viszontagságai. Jog, irodalom, intertextualitás Hajnóczy Péter műveiben* (Budapest: Gondolat 2018).

³ Ezt a felfogást fejleszti tovább például Matyasovszky-Németh Márton. MATYASOVSZKY-NÉMETH Márton: „A szocialista törvényesség kultúrája a Hajnóczy–Nagy-féle jogi néprajz tükrében” in FEKETE Balázs – MOLNÁR András (szerk.): *Iustitia emlékezik. Tanulmányok a „jog és irodalom köréből”* (Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet 2020) 65–80.

⁴ Vö. FEKETE Balázs: „Hajnóczy Péter: Jelentések a sülyesztőből. Az elkülönítő és más írások” *Állam- és Jogtudomány* 2013/3–4. 119–123.

⁵ Vö. Nagy Tamás: „Egy arkangyal viszontagságai a szocializmusban. Hajnóczy Péter A fűtő című elbeszélésnek egy lehetséges olvasata” in FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István – KÖNCZÖL Miklós (szerk.): *Iustitia kirándul. Tanulmányok a „jog és irodalom köréből”* (Budapest: Szent István Társulat 2009) 9–40. Nagy Tamás megközelítésének elemzéséhez lásd: FEKETE Balázs: „Arkangyal és avantgárd. A 2000-es évek ködlovagja emlékére” in FEKETE Balázs – MOLNÁR András (szerk.): *Iustitia emlékezik. Tanulmányok a „jog és irodalom köréből”* (Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet 2020) 49–57.

⁶ A jog és irodalom amerikai előtörténetéhez lásd Nagy Tamás: „Jog és irodalom: kezdetek és eszmények” *Iustum Aequum Salutare* 2007/2. 57–69. és FEKETE Balázs: „Érdemes-e egy jogásznak irodalmat olvasnia. J. H. Wigmore emlékére” *Irodalmi Szemle* 2015/1. 23–38.

kapcsoló kutatási törekvéseivel⁷ – ahol lehet, tanulnia kell az irodalomból és az irodalomtudományból. A fogalmi-dogmatikus jogtudománynak a 20. század második felére meglehetősen leszűkült kutatási terét és kutatási céljait⁸ az irodalom és az irodalomtudomány korábban meg nem vizsgált területek és módszerek felé irányíthatja, és így stimulálhatja minőségileg is új eredmények elérését.

Jól illusztrálja ezt a törekvést James Boyd White életműve, mely a jogi problémákat irodalomelméleti kérdésekkel összekapcsolódva elemzi és vitatja meg, sok esetben egy-egy irodalmi mű előterében. White felhasználja többek között a költészet, a fordítás, a narratíva, a retorika vagy akár az olvasás problémahorizontját,⁹ hogy a jogi jelenségek – pl. igazságosság, jogi tudás, jogértelmezés – olyan dimenzióit mutassa be, melyek a hagyományos jogtudomány megközelítése számára többé-kevésbé láthatatlanok. Kiváló példa erre jól ismert gondolatmenete arról, hogy a jog jogászai nézőpontból felfogható szabályok és intézmények rendszereként, de ha a klasszikus, arisztotelészi retorika irányából közelítjük meg, akkor az ún. konstitutív – azaz közösségteremtő és -formáló – retorika egyik ágaként is tekinthetünk rá.¹⁰ E nézőpontból pedig sokkal inkább annak kulturális dimenziója, a mögötte álló közösség és az azt működtető nyelviség kerül előtérbe a jog technikai elemei és működése helyett. Ezek elemzése pedig új, a szűken értelmezett jogtudomány keretein túlmutató, más tudományos tradíciók keretei között is értelmezhető felismerésekkel gazdagíthatja a jog jelenségének kutatóit.

A jog és irodalom korunkban bevett felfogásában tehát az irodalom és az irodalomtudomány szerepe, hogy folytonosan inspirálja a jogászokat és a jogtudományt, újabb és újabb jelenségek, megközelítések és problémahorizontok feltárásával. Felvethető azonban az a kérdés, hogy vajon a két diszciplína – legtágabb értelemben természetesen – közötti viszonyoknak szükségszerűen egy irányúnak kell-e maradnia. Vajon tudnak-e a jogászok és a jogtudomány is olyan, új dolgokat felvetni, melyek az irodalmárok és az irodalomtudomány számára hasonlóan előrevivők, inspirálók lehetnek? Különös tekintettel arra, hogy végső soron ők is szövegekkel dolgoznak, és ezek egy jelentős részének nélkülözhetetlen alapeleme mind a történet, mind a fikció, melyek az irodalom fő mozgató erői is. Egyszóval, *ab ovo*, nem lehet kizárni annak a lehetőségét, hogy a jog és irodalom az irodalmárok számára is inspiráló lehet, és így akár egyenrangú diskurzus is kialakulhat e két igencsak merev diszciplináris határokkal elválasztott tudásterületen.

Pontosan ezt ismerte fel Nagy Tamás, amikor utolsó alkotói korszakában egyre nagyobb energiát fektetett abba, hogy a jog tanulmányozásának hasznosságát bizo-

⁷ E folyamat átfogó és kritikus elemzését lásd: Richard POSNER: „Decline of Law as an Autonomous Discipline: 1962–1987” *Harvard Law Review* 1987. 761–780., <https://doi.org/10.2307/1341093>.

⁸ Lásd: Thomas C. GREY: „Langdell’s Orthodoxy” *University of Pittsburgh Law Review* 1983/1. 1–53.

⁹ Lásd részletesen White a *Heracles’ Bow* című tanulmánykötetében található tanulmányait. James Boyd WHITE: *Heracles’s Bow. Essays on the Rhetoric and Poetics of Law* (Wisconsin: University of Wisconsin Press 1985).

¹⁰ Részletesen: James Boyd WHITE: „Law as Rhetoric, Rhetoric as Law: The Arts of Cultural and Communal Life” *The University of Chicago Law Review* 1985/3. 684–702., <https://doi.org/10.2307/1599632>.

nyítsa a bölcsész közösség számára. Egyrészt – szűkebb kutatási területén – arra mutatott rá, hogy Hajnóczy műveinek van egy jól megalapozható jogszociológiai olvasata, illetve Hajnóczy megértéséhez nélkülözhetetlen annak figyelembevétel, hogy milyen széles körben hatott személyesen rá – a javító-nevelő munka büntetéssel záruló zászló-letépesi „ügy” például –, és ezen keresztül műveire a jog világa. Másrészt emellett is érvelt, hogy a modern irodalomnak létezik egy olyan vonulata – szerinte: Kleist, Hoffmann, Kafka, Bernhard, Hajnóczy¹¹ –, melynek szerzőit „a jog és annak nyelve köti össze”,¹² hiszen mindnyájan nagyon hasonló, a jog és a jogi eljáráshoz kapcsolódó élet- és nyelvi tapasztalatokkal találkoztak életük során. A jog és irodalomnak tehát lehet érvényes mondanivalója az irodalmi közeg számára, és a jog és irodalom ilyen irányú, a bölcsészekhez is utat kereső felfogását akár a jog és irodalom *nagytamási* programjának nevezhetjük, kidolgozója és megalapozója előtt tisztelegve.¹³

E tanulmány is – noha szerzője természetesen tudatában van annak, hogy az egyes tudományterületek diszciplináris határai megőrzésének milyen esszenciális szerepe van egy tudományos közösség önazonosságának megteremtésében – e programot kívánja folytatni, mivel szerzője úgy véli, hogy következtetései az irodalomtudományok számára is lehet érvényes mondanivalója. Különösen azért, mert egy jogász szerző Hajnóczy jogi nyelvhasználatát elemzi egy jogi relevanciával egyébként is rendelkező és – *mellesleg* – komoly jogvitát¹⁴ kiváltó műben.

2.1. A SZOCIALISTA JOGELMÉLET GYŐZELME

Sok minden eszünkbe juthat a hetvenes évekről, amikor *Az elkülönítő* első változata elkészült. Emlékezhetünk például arra, hogy 1974-ben visszavonul Albert Flórián, az egyetlen magyar aranylabdás játékos; 1970 és 1973 között a balatonboglári kápolnában működik az első underground művészeti műhely, amit aztán hatalmi szóval zárnak be; vagy 1978-ban megalakul az első magyar punk együttes, a Spions, majd három sikertelen koncert után meghatározó személyiségei elhagyják az országot. Vagy, akár egy jellegtelen, szürke évtizednek is tekinthetjük a nyolcvanas évek második felének intellektuális és kulturális pezsgésével összehasonlítva. Ami biztosan senkinek sem jut eszébe, még a szűk szakmából sem, hogy a hetvenes évek

¹¹ NAGY Tamás: „Szövegutcákon: séták A fűtővel, Máraival & Co.” in FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István – NAGY Tamás (szerk.): *Iustitia mesél. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből* (Budapest: Szent István Társulat 2013) 73.

¹² NAGY (11. l.) 73.

¹³ Nagy Tamás szavaival: „S ideális esetben mindezt sikerülhet oly módon végrehajtani, hogy a *jog és irodalom* kutatások nem rekednek a jogtudomány már eredetileg átlépni szándékozott – ám Magyarországon intézményileg is erősen védett – diszciplináris határain belül, és – a *törvény kapuja megnyílván* – az irodalmárok részéről is bebocsáttatást nyernek az ő falaik mögé, azaz a két tudományterület *kölcsönösen* termékenynek tekintett párbeszédbe kezdhet.” NAGY (1. l.) 123–124.; kiemelések az eredetiben.

¹⁴ Lásd: „A Fővárosi Bíróság 1.P.28 104/1975/10. számú ítélete” in NAGY Tamás (szerk.): *Hajnóczy Péter, Jelentések a süllyesztőből* (Budapest: Magvető 2013) 230–239.

második felében készült a szocialista magyar jogtudomány talán legszimbolikusabb műve, az 1980-ban megjelent *Állam- és jogtudományi enciklopédia*.

Ez a mintegy 2800 oldal szerkesztett jogtudományi szöveg több szempontból is szimbolikus. Szimbolikus főszerkesztője: Szabó Imre, aki számos – ilyenkor szokásos – címe és stalluma mellett a Jogtudományi Intézet igazgatójaként a magyar szocialista jogtudomány legnagyobb hatalmú szereplője volt. Szimbolikus célkitűzése: „a munka a szocialista magyar állam- és jogtudomány fejlődésének eredményeit a marxi-lenini tanítások alapján összegzi”,¹⁵ azaz lezárja a magyar jogtudomány „régii” vagy burzsoá korszakát – számos, egyenlőtlen küzdelmet követően¹⁶ – és büszkén hozza nyilvánosságra az új, immár a szocialista társadalmi-politikai rendhez szorosan kapcsolódó és a marxi-lenini filozófia alapján megfelelően igazolt jogtudomány eredményeit. *State of art*. Végül, szimbolikus tartalma is, számtalan hosszabb és jól megírt szócikket tartalmaz, melyek átütő erővel mutatják fel az új jogtudomány tudományos potenciálját.

Az enciklopédia szócikkeinek szerkesztése teljesen tudatos, a tudományos fogalomrendszer megújításán keresztül a jogtudomány nyelvének átforgalmazására is törekszik számos marxista-leninista vagy szovjet jogi fogalom magyar nyelvű meggyökeresítésén keresztül. A múltat és annak örökségét tehát nemcsak személyében, de nyelvében is megpróbálja eltörölni, részben a klasszikus jogi szakkifejezések marxista átértelmezésén keresztül, részben pedig egy jogi *újbeszél* megteremtésével. Ilyen értelemben tehát a nyelv valóságteremtő képességét¹⁷ kívánják teljesen tudatosan kiaknázni e monumentális munka szerkesztői és szerzői.

E szempontból kulcsfontosságú Szabó Imre *Jog* című szócikke, mely paradigmátikus módon mutatja be ezeket a törekvéseket. E szócikket alapjaiban hatja át a marxizmus szellemisége, mely a korábbi jogtudományi elképzelések kritikájában és tagadásában, illetve az erőteljes marxista frazeológiában – tartalom és forma határozott szétválasztása, az állam szerepének túlhangsúlyozása, az alap és felépítmény fogalompár kategorikus alkalmazása, a szocialista értelemben vett társadalmi haladás előfeltételezése – jelenik meg. Nem meglepő módon a szócikk a szocialista jog – mely „új utakat épít, új módszereket alkalmaz”¹⁸ – felsőbbrendűségére fut ki, ami különösen a nyugati, kizsákmányolásra épülő jogokkal összevetve nyilvánvaló. Szabó a marxista-leninista szómágia teljese arzenálját beveti a szocialista jog összegzésénél, ír – többek között – a „szocialista társadalmi tulajdonról”, a „munkásosztály politi-

¹⁵ Szabó Imre: „Előszó” in Szabó Imre (főszerk.): *Állam- és jogtudományi enciklopédia. A–J* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1980) 5.

¹⁶ Lásd például Szabó Imre megsemmisítő kritikáját a magyar „burzsoá” jogelméletéről vagy Kulcsár Kálmán elmarasztalását a két világháború között lendületesen fejlődő népi jogélet kutatásokról. Szabó Imre: *A burzsoá állam- és jogelmélet Magyarországon* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1955); Kulcsár Kálmán: „A népi jog és a nemzeti jog” *MTA Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője* 1961/1–2. 153–193.

¹⁷ Vö. Wittgenstein megállapításával: „Nyelvem határai világom határait jelentik” in Ludwig WITTGENSTEIN: *Logikai-filozófiai értekezés* [ford. Márkus György] (Budapest: Atlantisz 2004) 5., 6., 81.

¹⁸ Szabó Imre: „Jog” in Szabó Imre (főszerk.): *Állam- és jogtudományi enciklopédia. A–J* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1980) 792.

kai hatalmáról” mint jellegadó jellemzőkről, a „szovjet jog” útmutatásáról a szocialista jogok fejlődésében; hangsúlyozza a szocialista jog „népi jog” jellegét, azaz azt, hogy ez a jog már a „nép véleményét és meggyőződését” fejezi ki, és tételesen felsorolja a szocialista jog előremutató jogelveit a kizsákmányolásmentességtől a szocialista törvényességig.¹⁹

Nem belebonyolódva mindezeknek a valósághoz fűződő kapcsolata kérdésébe és e gondolatmenet *a posteriori* tudományos értékelésébe,²⁰ egy mozzanatra mindenképpen rá kell mutatni. Lehet ugyan legyinteni, kit érdekel egy ilyen enciklopédia, ki olvasta ezt akkor, de akkor sem lehet szó nélkül elmenni amellett, hogy e szöveg háttérben igen impresszív és jól megtervezett nyelvi átalakítási szándék állt, mely lényege a korábban a nyugati jogi gondolkodáshoz kötő magyar jogi nyelv – és jogász gondolkodási minták²¹ – célzott leválasztása volt e hagyományról. Ezzel párhuzamosan egy új – immár eszmeileg haladó és rendszerkonform – hagyomány megteremtésének igénye is megjelent. E nyelvi szándék, melynek csak csúcsa e szócikk, erőteljesen áthatotta a jogi egyetemek világát, a tantárgyak frazeológiájától a kari tanácsok vitáig, és így – lassan, de biztosan – a jogászai szakma teljessége felé is „le- vagy elszivárgott”. Egy új nyelvi környezet volt tehát kialakulóban a hetvenes években, mely a marxizmus-leninizmus szellemében kívánta átformálni a hagyományos jogászai nyelvi regisztert, és az idő előrehaladásával – persze a szakmai/politikai nyomás eszközeinek felhasználásával is – jelentős sikereket ért el a hivatalos jogtudományban is. A frazeológia szintjén legalábbis bizonyosan.

Amikor tehát Hajnóczy – mely felháborodásától vezetve²² – *Az elkülönítőn* dolgozik, a magyar jogi gondolkodásban erőteljes – bár nem ellenállásmentes²³ – marxista-leninista nyelvi eltolódás zajlik, és ez szinte teljesen maga alá gyűri a jogról való gondolkodás hivatalos, a nagyközönség felé képviselt fogalomképzését. Ha e korszakban valaki – *akár például Hajnóczy* –, laikusként, a jogról információt kívánt szerezni vagy a jog működését közelről is tanulmányozhatta,²⁴ lehetetlen volt nem „összefutnia” ezzel az új jogászai nyelvi réteggel, mely erőteljesen törekedett a klasszikusnak tekinthető, hagyományos jogi nyelvezet keretezésére, átideologizálására – a korszak hivatalos jogi és tudományos apparátusainak teljes és kifejezett támogatásával.

¹⁹ Uo. 791–794.

²⁰ Szabó Imre munkásságának és tágabb értelemben az ún. szocialista normativizmus értékeléséhez lásd Szabó Miklós: „Defensor dogmatis” *Világosság* 2004/4. 35–48.; SZILÁGYI Péter: „Szabó Imre szocialista normativizmusa” *Világosság* 2004/4. 23–34.

²¹ E hagyomány bemutatásához lásd: SZABADFALVI József: *Múltunk öröksége: elméletörténeti perspektívák* (Budapest: Gondolat Kiadó 2016).

²² Vö. MEZŐ Ferenc: „A megváltás esélyei” *Mozgó Világ* 1984/4. 122–123.

²³ Lásd például Sólyom László szócikkét a személyiségi jogokról, mely – ugyan szocialista jogi referenciákkal – de alapvetően a klasszikus elméleti keretek között marad és a kortárs nyugati eredményeket is beépíti érvelésébe. SÓLYOM László: „Személyiségi jogok” in SZABÓ Imre (főszerk.): *Állam- és jogtudományi enciklopédia. K–Z* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1980) 1526–1536.

²⁴ Részletesen lásd: NAGY Tamás: „»Vörös zászló leng, lengeti a szél...« A jog szövege Hajnóczy Péter A fűtő című elbeszélésében” in FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István (szerk.): *Iustitia modellt áll. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből* (Budapest: Szent István Társulat 2011) 105–119.

3. AZ ELKÜLÖNÍTŐ ÉS A JOG NYELVE

Nagy Tamás arra a paradoxonra hívja fel a figyelmet a 2013-as kiadáshoz írt – sok szempontból a korábbi „kánont” meghaladni igyekvő – előszavában, hogy *Az elkülönítő* a Hajnóczy-életmű egyszerre legismertebb és legismeretlenebb darabja.²⁵ Ismert volt a korszak nagyközönségének – *még a rádióban is bemondták* –, ugyanakkor az irodalomtudományi kutatás messze nem fordított rá az *oeuvre* többi darabjához hasonló figyelmet. Ennek az oka részben a műfaja – szociográfia – iránti tudományos érdeklődés visszaszorulása lehet, mely összefügg az írószerep rendszerváltás utáni radikális átalakulásával és a posztmodern, a valóságreferencialitást igencsak megkérdőjelező elméletek előretörésével.²⁶ Az új, Hajnóczy elképzelését a lehető legteljesebb odaadással megvalósító kiadásról több napilapban és folyóiratban is jelent meg ismertető,²⁷ de annak reflektív feldolgozása még láthatóan gyerekcipőben jár, részben igazolva ezzel Szekeres Szabolcs szkeptikus, a szociográfiák hatytyúdáláról vallott álláspontját.

Mindezek ellenére sem eleve kilátástalan mégis *Az elkülönítő*vel foglalkozni. A jog és irodalom nézőpontjából szinte kiált e mű az önálló elemzésért – erős jogi tematika, majd valódi pereskedés –, erre érzett rá Nagy Tamás, aki a lehetséges olvasatok – szociográfia, regény – mellett kiemeli annak jogszociológiai olvasatát is. A kézirat áttekintése után Nagy Tamás felhívja a figyelmet arra, hogy a szerzőben „szinte állandóan működött a szenvedély fütötte jogkeresés”,²⁸ továbbá a jog kitüntetett tartalmi és nyelvi szerepe is tagadhatatlan. Végső soron, érvel, „Az elkülönítő jelentés volt egy országról, arról, mit tudhattunk jogról és szabadságról az 1970-es években Magyarországon.”²⁹ Ilyen értelemben a szentgotthárdi elmeszociális ott-hon történéseiben általánosítható tapasztalatok is megjelennek – legalábbis a nagytamási jogszociológiai nézőpontból – és mindezek igencsak szokatlanul hatnak az Állam- és jogtudományi enciklopédiából megismerhető fennkölt szocialista törvényesség árnyékában/előterében/háttérében.

Nagy Tamás szerint *Az elkülönítő* kulcsa annak nyelvezete, erre többször is utal,³⁰ ezért a következőkben e nyelvezet elemzése felé fordulunk. Különös tekintettel annak

²⁵ NAGY Tamás: „Mintha Dániát ki lehetne szellőztetni. Előszó” in NAGY Tamás (szerk.): *Hajnóczy Péter: Jelentések a süillyesztőből* (Budapest: Magvető 2013) 9.

²⁶ SZEKERES Szabolcs: „Az elkülönítő. Egy műfaj hatytyúdala?” *Spanyolnátha* 2010/Ősz, <https://arhiv.spanyolnatha.hu/archivum/2010-osz/33/a-szegedi-hajnoczy-muhely-bemutakozasa/szekeres-szabolcs/2625/>.

²⁷ Lásd például: MEZŐ Gábor: „Embertelen kommunizmus – elsüillyesztett emberek” *Magyar Hírlap Online* 2013. július 2. [*már nem elérhető*]; RÉVÉSZ Sándor: „Te is lehetsz elmebeteg” *Népszabadság Online* 2013. augusztus 26. [*már nem elérhető*]; JÁNOSSY Lajos: „Befutóra I.” *Litera.hu* 2013. szeptember 4. www.litera.hu/hirek/hagyatek-73102; SVÉBIS Bence: „Tényszerű és merész” *Élet és Irodalom* 2013/31 <https://www.es.hu/cikk/2013-08-02/svebis-bence/tenyszeru-es-meresz.html>; GABORJÁK Ádám: „Emlékszel Alizra?” *Élet és Irodalom* 2013/31. <https://www.es.hu/cikk/2013-08-02/gaborjak-adam/emlekszel-alizra.html>

²⁸ NAGY (25. l.) 14.

²⁹ NAGY (25. l.) 17.

³⁰ NAGY (25. l.) 14–15.

száraz és technikainak tűnő jogi elemeire. A jogi nyelvezet „uralmát”³¹ az újabb szakirodalom is elismeri – feltételezhetően Nagy Tamás előszava hatására –, azonban annak részleteibe menő kibontása és elemzése még nem történt meg.

3.1. AZ AKTÍV OSZTÁLY ÉS AZ ELMESZOCIÁLIS OTTHON MEGKÜLÖNBÖZTETÉSE

Az *elkülönítő* leginkább „jogtelített” része annak két és fél oldalas első pontja, bevezetője.³² Hajnóczy ebben szinte tézisszerűen, tömör és dokumentarista stílusban vázolja műve tárgyát, mely leírásában kiemelkedő szerepet kap a jogi nyelvezet és a jogi kérdések felvetése. Úgy is mondhatnánk, hogy e rövid rész megteremti azt az értelmezési környezetet, mely képes úgy keretezni az elkövetkezendő interjúkat – és az azokból kibomló emberi történeteket –, hogy azokban ne csak az egyéni sorsot láthassuk, annak minden drámájával, hanem azok háttérében meghúzódó „rendszerhibát” is. Mivel a későbbiektől e rövid bevezető műfajában – monologikus narráció Hajnóczy hangján, nem pedig dialógikus interjú – és stílusában – kifejezetten száraz, szakmai jellegű szöveg – is különbözik, megállapítható, hogy egyfajta paratextuális³³ szerepet is betölt a műben.

E rész legfontosabb állítása – mely a későbbi szövegrészek értelmezésre is döntős hatással van –, az aktív osztályon kezelt betegek és az elmeszociális otthonokban élők státuszának szembeállítására. Jogi nézőpontból alapvető a különbség e két csoport között, mivel – leegyszerűsítve – az aktív osztályon lévőket megilleti a törvények és egyéb jogszabályok által biztosított jogvédelem, míg az elmeszociális otthonokban élők ezzel összehasonlítva nyilvánvalóan „jogüres” térbe zuhannak.

Hajnóczy – magas szintű jogismeretről téve tanúbizonyságot – rámutat, hogy az aktív osztályon kezelték – amennyiben valamilyen elmebetegséget állapítanak meg náluk – jogkorlátozása mindig ideiglenes, csak betegsége időtartama alatt áll fenn; lehetőségük van panaszt tenni; és rendszeres, negyedéves bírói szemle során ellenőrzik a helyzetüket.³⁴ Azaz a jog itt betölti jogvédelmi funkcióját a kiszolgáltatott betegek védelmét több mechanizmuson keresztül is biztosítja. Továbbá, Hajnóczy számára ez a helyzet ideális mindannak ellenpontozására, ami az elmeszociális otthonokban történik.

Az elmeszociális otthonok „lakóinak” ugyanis semmilyen, az előzővel összehasonlítható jogvédelem sem áll a rendelkezésére. Az elmeszociális otthon jogi értelemben „jogüres” tér, egyetlen felügyeleti szerve nem a bíróság, hanem egy – térben és érdeklődésben is – távoli közigazgatási szerv és annak munkatársai: a budapesti tanács szociálpolitikai osztálya. E tér „jogürességét” hangsúlyozza, hogy ide valaki nem bírósági döntéssel, hanem egyszerű tanácsi beutalással kerül, azaz nincs

³¹ Vö. KELEMEN Zoltán: „Kritizáló kiadás” *Tiszatáj* 2015/2. 116–119. különösen 117.

³² HAJNÓCZY Péter: „Az elkülönítő” in NAGY Tamás (szerk.): *Hajnóczy Péter: Jelentések a süllyesztőből* (Budapest: Magvető 2013) 63–65.

³³ Vö. GÉRARD GENETTE: „Transztextualitás” *Helikon* 1996/1–2. 82–90.

³⁴ HAJNÓCZY (32. l.) 65.

szükség sem – bíróság előtt is megálló – szakértői véleményekre, és e tanácsi döntés időtartama nem korlátozott, tovább fellebbezni sem lehet ellene.³⁵ Meglepő élességgel ismeri fel e helyzet háttérében az alapvető, strukturális jellegű jogi problémát

Hajnóczy: „Az otthonokba beutaltak jogi helyzete tisztázatlan: betegek-e vagy szociális gondozottak?” – kérdezi.³⁶ Majd meg is adja az igencsak kiábrándító választ precíz és tiszta jogi nyelvezettel: „Valójában elmebetegek, akikre az aktív elmeosztályokon kezelt embereket védő jogszabályok nem vonatkoznak. A szociális gondozottakat megillető jogokat azért nem élvezhetik, mert elmebetegek, akik nem képesek arra, hogy saját sorsukat és jövőjüket illető kérdésekben döntsenek.”³⁷ *Sakk-matt*, zuhanunk a „jogüres” térbe, ahol az elmeszociális otthon valósága vár minket: hálós ágy, orvoshiány, egészségügyi középkezelők és besúgók.

E részben a jogvédelem problematikája köré csoportosítható szakkifejezések szinte teljes gyűjteménye megjelenik, erősítve azt a képet, hogy ami ezekben az otthonokban történik az nemcsak morális, humánus vagy éppen orvosi, hanem jogi kérdés is. Hangsúlyosan használja Hajnóczy az „állampolgári jogok”, az „ideiglenes megfosztás”, a „jogtalan bánásmód”, a „panasz”, a „bírói szemle”, a „védelmező jogszabályok” és az (őket) „megillető jogok” kifejezéseket e rövid narrációban. Mindezek feladata érezhetően egy olyan befogadói környezet megteremtése, melyben az olvasó képes lesz arra, hogy a későbbiekben olvasottakat elhelyezze a jogszerűség-igazságtalanság tengelyén, és így osztolni tudjon Hajnóczy – szenvedély fűtötte jogkereséséből fakadó³⁸ – elementáris felháborodásában.

3.2. DR. KISS VÁMOSI ÉS DR. SOÓKY A TÖRVÉNYES VÉDELEMRŐL

Hajnóczy bevezetését követően a későbbi részekben a hangsúly áttolódik az interjúk által közvetített abszurd helyzet feltárására és a visszaélések azonosítására. E részek természetéből fakadóan a jogra irányuló intertextuális nyomok szinte teljesen elhalványulnak, csak dr. Kiss Vámosi és dr. Soóky interjúiban jelennek meg jogi elemek. Mindketten az ellenőrzés és így a törvényes védelem hiányát emelik ki, illetve dr. Kiss Vámosi arra is rámutat, hogy pusztán egy tisztviselő döntése alapján kerül valaki, szakorvosi vélemény nélkül, elmeszociális otthonba.³⁹ E megjegyzések nyilvánvalóan nagy hatással voltak Hajnóczy gondolkodására, hiszen a bevezető rész ezekre a toposzokra épül fel. Továbbá, mivel egyértelmű, hogy Hajnóczy „erős szerkesztés” után közölte ezeket az interjúkat,⁴⁰ a jogi kérdések ismételt, immár a dialógusokba beékelte tudatosítása nem lehet független Hajnóczy általános szándékától és elképzelésétől sem.

³⁵ HAJNÓCZY (32. l.) 64–65.

³⁶ HAJNÓCZY (32. l.) 65. E bekezdés felépítése emlékeztetheti az olvasót a kérdés-felelet, *questio-responsum*, klasszikus, skolasztikából eredő stílusalakzatára.

³⁷ HAJNÓCZY (32. l.) 65.

³⁸ NAGY (25. l.) 14.

³⁹ HAJNÓCZY (32. l.) 77. és 83.

⁴⁰ HAJNÓCZY (32. l.) 355.

3.3. HAJNÓCZY „JOGI NYELVÉNEK” EGYEDISÉGE

Mint látható, *Az elkülönítő*ben a jog és a jogiség kérdése kiemelkedő szerepet kap, és ez a szociografikus hagyomány keretei között is különleges. Noha mind a „klasszikus”⁴¹ – a két világháború közötti időszak – mind a szocializmus időszakában született⁴² szociografikus művek érintettek, témáiknál fogva, jogi természetű problémákat, de a jog és a jogi nyelvezet ilyen erejű előtérbe helyezése mindenképpen egyedi. Úgy tűnik, hogy érdemes ezért jobban is megvizsgálni e jellegadó jellemző értelmezési lehetőségeit.

4. KÖVETKEZTETÉSEK

4.1. A „NYUGATI JOG” NYELVE MINT ÁLLÁSFOGLALÁS

Az elkülönítő születését tárgyaló munkák mind hangsúlyozzák Hajnóczy erős személyes elkötelezettségét az elmeszociális otthonokban tapasztalt kirívó igazságtalanságokkal és jogsértésekkel szemben. Sőt, arra is utalnak, hogy a mű megírásában a szerző – a megtapasztaltakkal szembeni – elementáris felháborodása komoly szerepet játszott. Egyértelműnek tűnik, hogy *Az elkülönítő* ezért szociográfiai megformáltsága mellett egy a méltóságukban súlyosan megalázott betegek és nem betegek melletti és az ezt működtető rendszerrel szembeni szilárd állásfoglalásnak is tekinthető.

Ez az attitűd és „hangulat” egybevág Bahtyin dialogikus prózaelméletének egy fontos pontjával. A prózai művek nyelvisége értelmezésének önálló, a széles körben bevetett poétikai felfogástól eltérő keretet igénylő Bahtyin amellett érvel, hogy a prózai művek művészi megformáltságának tudományos igényű megértése lehetetlen anélkül, hogy figyelembe vennénk a szavak dialogikus természetét és azok ezzel összefüggő többszintű kontextuális kötődéseit.⁴³ Azaz a prózai művek megszólítják olvasóikat és megfogalmazottságuk a lehetséges válaszok fényében alakul, továbbá nyelvhasználatuk tudatosan él azzal, hogy a nyelvi megnyilatkozásokat többszörösen összetett kontextusok veszik körbe, és mind-mind finom rétegekkel járulnak hozzá az adott helyzetben kialakuló pontos – *valódi* – jelentéshez. Végső soron, érvel Bahtyin, egy prózai mű stílusrendszere „kifejezi a szerző *differenciált* társadalmi-ideológiai állásfoglalását a korszak többértelműségével szemben.”⁴⁴ Azaz, egy prózai munka nyelve egyben mindig állásfoglalás is a korszak különféle nyelvi regiszterei között, vagy éppen azokkal szemben. Az író tehát pusztán nyelvi eszkö-

⁴¹ Vö. FEKETE Balázs: „A modern jog határain túl. A népi szociográfiák jogképéről” in FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István (szerk.): *Iustitia modellt áll. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből* (Budapest: Szent István Társulat 2011) 75–102.

⁴² NAGY (25. l.).

⁴³ Mihail Mihajloviics BAHTYIN: „A szó a költészetben és a prózában” in Bakcsi György (szerk.): *A szó esztétikája* (Budapest: Gondolat Kiadó 1976) 173–215.

⁴⁴ BAHTYIN (43. l.) 215. (kiemelés az eredetiben).

zökkel elkerülhetetlenül kifejezi véleményét a korszak természetéről is, még akkor is, ha művének nincs semmilyen kifejezett közéleti vonatkozása, mutat rá Bahtyin.

Mint korábban bemutattam, a jog nyelve *Az elkülönítő* erős stiluseleme. A bevezető oldalak metsző élességgel tárják fel az elmeszociális otthonok alapvető jogi problémáit, és ezzel a későbbi interjúszövegeket a morális, a társadalmi és az egészségügyi dimenzió mellett a jogos-jogtalan, igazságos-igazságtalan értelmezési koordinátái mentén is elhelyezik. Érdemes arra is felfigyelni – és talán ehhez kell a jogász olvasó –, hogy a szöveg jogi nyelvezete még egy szinttel komplexebb értelmezésre szorul. Tekintetbe véve a korszak jogtudományának és intézményeinek erőfeszítéseit a marxista-leninista jogi *újbeszél* elterjesztésére, szinte mellbevágó látni, hogy Hajnóczy milyen „tisztá” és a klasszikus fogalomhasználattal egybevágó jogi nyelvezetet használ. Nyoma sincs a Szabó Imre-i frazeológiának, a jolly jokerként „mindent vivő” szocialista törvényességet nem is említi, hanem *Az elkülönítő* a „legtisztább” klasszikus jogi nyelvezettel írja le a téboly „jogüres terét”.

Meg merem kockáztatni az állítást: Hajnóczy jogi nyelve *Az elkülönítő*ben egyértelműen a szocialista jogtudomány által oly sokszor elsíratott és démonizált „nyugati jog” nyelve. A tágan értelmezett korszak nyugati jogtudományának, nem függetlenül a szocialista jog létezésétől, egyik fontos témája volt, hogy vajon a nyugati és észak-amerikai államok sokszínű jogrendszereinek háttérében található-e olyan jellemzőket, melyek megalapozzák e jogok – a szocialista jogokkal összevethető – közösségét.⁴⁵ Ezt a kérdést nyilvánvalóan nem lehet egy egyszerű válasza leegyszerűsíteni, de meggyőzőnek tűnik René David francia jogtudós nagy visszhangot kiváltó álláspontja. David ugyanis amellett érvelt, hogy minden jelentős különbség ellenére e jogok közösségét megalapozza az, ahogyan a jog feladatáról gondolkodnak. Ez pedig a jogállam gondolatában ölt testet, melynek esszenciális eleme a jogvédelem, az önkényes külső erővel szembeállított kiszámítható jog.⁴⁶

Döbbenetes, hogy mindez mennyire egybevág Hajnóczy szándékaival és a szöveg megformálásával. Hajnóczy lényegében a jogvédelem hiányát és az ebből fakadó teljes kiszolgáltatottságot állítja a fókuszba – a későbbiekben felerősítve dr. Kis Vámosi és dr. Soóky megjegyzéseivel – és teszi mindezt a lehető legprecízebb jogi fogalomhasználattal. Ebben az értelemben pedig, elfogadva Bahtyin gondolatait,

⁴⁵ Részletesen lásd: Franz WIEACKER: „Foundations of European Legal Culture” *The American Journal of Comparative Law* 1990/1. 1–29.; Harold J. BERMAN: *Law and Revolution. The Formations of Western Legal Tradition* (Cambridge, MA, London: Harvard University Press 1983).

⁴⁶ René David szavaival: „Ami számomra ma a »nyugati« civilizáció jellemzése szempontjából lényegesnek tűnik, az annak a szerepnek az értelmezése, amit a Jog a társadalomban betölt. Nekünk, nyugatiaknak, van egy eszményünk: egy olyan társadalom képe, amelyet a lehető legteljesebben – amennyire lehetséges – a jog szabályoz. [...] Eszményképünk a jog uralma, vagyis a *rule of law*. [...] E felfogás kifejezetten ellentétben áll a marxista doktrínával, ahol a jogot olyan szükségmegoldásnak tekintik, amely legfeljebb a szocializmus átmeneti időszakának felel meg, de a kommunizmus végső szakaszában az állammal és minden kényszerrel együtt el kell tűnnie.” René DAVID: „Létezik-e nyugati jog?” [ford. Fekete Balázs] in FEKETE Balázs (szerk.): *A jogösszehasonlítás elmélete* (Budapest: Szent István Társulat 2006) 102. David koncepciójának elemzéséhez lásd: FEKETE Balázs: „Nyugati jog” in JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYOK Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Jogösszehasonlítás rovat, rovat szerkesztő: FEKETE Balázs), 2022, <http://ijoten.hu/szocikk/nyugati-jog>.*

egyértelmű állásfoglalást vehetünk észre a korszak marxista frazeológiával átított hivatalos jogi *újbeszélével* szemben.⁴⁷ Mindez pedig beágyazódik a korszak egyébként is mindent elmismásolni törekvő közbeszédjének „többszólalásába” is. Innen nézve, véleményem szerint, a jogi nyelvezet ilyen magas szintű professzionális és egyértelmű használata már nemcsak egy prózai stíluselem a sok között többé, hanem nyílt nyelvi lázadás a nyelviségben is kifejeződő korszellellemmel szemben. Amit, mint a *Valóságban* történő megjelenést követő bírósági eljárás mutatja, sikerült is megzavarni.

4.2. AZ ELKÜLÖNÍTŐ JOGISÁGA A KORTÁRS RENDSZERELLENES IRODALOM ÉS AZ ÉLETMŰ FÉNYÉBEN

Ha összevetjük *Az elkülönítő* e „jogtelítettségét” a korszak kritikus, de a rendszer keretei között született irodalom egy-egy reprezentáns művével, akkor további fontos megállapításokat tehetünk. E kritikus, alapvetően rendszerellenes irodalom általános szemléletét jól illusztrálja Kertész Imre és Herta Müller kortárs munkássága. Noha számos szempontból e két életmű természetszerűleg igen távol áll egymástól, összeköti őket a szocialista rendszer következetes és megsemmisítő elítélése. Fel kell azonban arra is figyelni, hogy ez az elítélés alapvetően morális természetű, mindkettőjük prózája esetében egzisztencialista etikai alapokra⁴⁸ vezethető vissza, és alapvetően nélkülözi a jogi dimenziót. A rendszer jogsértései gyakorlatilag nem kapnak szerepet e két szerző kapcsolódó műveiben,⁴⁹ és így a jogi nyelvezet is teljesen hiányzik a rendszerrel szembeni kritika megfogalmazásából. Talán nem tévedünk nagyot, ha a Kertész és Müller által megfogalmazott gondolatokban általános mintázatot is látunk, és azt feltételezzük, hogy a szocialista rendszer irodalmi kritikájában a jogos-jogtalan kérdése és jog nyelvisége csak igen korlátozott szerepet játszott szemben az egyén felszámolásának elítéléséből fakadó morális felháborodással.

Ezzel az általános tendenciával összevetve nyerhet még élesebb kontúrokat Hajnóczy jogi érvelésének és „tisztá” jogi nyelvezetének jog és irodalmi értelmezése. Nagy Tamás rámutat arra, hogy *Az elkülönítő* nem pusztán a Hajnóczy-életmű egyik elemeként ragadható csak meg, hanem – ha figyelemben vesszük a kibővített

⁴⁷ A „zászlóletépési-ügy” peranyaga például a következő fordulatokat tartalmazza: Hajnóczy jellemzése: [az ügyész] „Ebből megállapítható, hogy a vádlott olyan személy, aki nehezen illeszkedik be a szocialista társadalomba.” [egy tanú] „Nincsen tudomásom arról, hogy káros szenvedélye lenne, vagy rendszerellenes megnyilvánulása lenne. Az ellenforradalom alatt is rendszeren viselkedett (...)” [a bíróság] „(...) Hajnóczy Béla a zászló letépését megelőzően már a Csillag espressóban (sic!) olyan antidemokratikus megnyilvánulást mutatott” és „Összegezve: olyan egyéniségként áll a bíróság előtt, aki tettét inkább »politikai elmaradottsága és a fiatalok politikai éretlensége miatt« követte el (...)” Lásd NAGY (24. lj.) 112–116.

⁴⁸ Reprezentáns munkának tekintem ebből a szempontból Kertész Imre *Gályanaplóját* és Herta Müller *Szívjóságát* – KERTÉSZ Imre: *Gályanapló* (Budapest: Magvető 1992); HERTA MÜLLER: *Szívjóság* [ford. NÁDORI Lídia] (Cartaphilius 2011).

⁴⁹ Két apró kivétel: Kertész összekapcsolja a polgári író szerepét és a jogrend feltételezését – KERTÉSZ (48. lj.) 144–145. –, Müller pedig az egyik barátja megverése kapcsán utal a jogi elégtétel képtelenségére – MÜLLER (48. lj.) 224.

változat sorsát a kiadói fiókban történő „elsüllyedéséig” – akár Hajnóczy író pályáját teljességében átfogó „láthatatlan szövegként” is tekinthetünk rá, melyet szerzője „folyamatosan írja és újrírja, szerkeszti és újraszzerkeszti, számozza és átszámozza”.⁵⁰ Azaz egy olyan soha Hajnóczy életében meg nem jelent szöveg, melyre az életmű egyes elemei erősebb vagy gyengébb metatextusként, egyfajta kommentárként rákapcsolódnak.

Különösen erősnek tűnik ez a kapcsolat egyes, a szerző halálát megelőző időszakban született rövid írásokkal,⁵¹ melyeket döntően az 1979-es londoni utazása inspirálta. Ezek sorsa amúgy is igen kalandos volt, hiszen politikai okokból csak 1989-ben jelenhettek meg a *Magyar Napló*ban.⁵² Ebben az időszakban, mint arról Hajnóczy 1980 júliusára és 1981 júniusára datált Kardos Györgynek, a Magvető Kiadó igazgatójának és a hazai irodalmi élet egyik mindenható urának írt levelei tanúskodnak,⁵³ Hajnóczyt intenzíven foglalkoztatta a regénnyé kiegészített *Elkülönítő* tematikája és sorsa. Talán nem meglepő, hogy az ezzel párhuzamosan készült rövid szövegekben tetten érhető *Az elkülönítőre* rezonáló jogi tematika és a jogi nyelvezet hatása is felismerhető.

A *hid* a szocialista rendszer hazugságainak működését a bizonyítás intézményének nélkülözésével írja le, továbbá előkerül a tarkón lövés is mint a tárgyalások lezárásának egyik „kedves érve”.⁵⁴ *Az Egy pár cipő* narrációja részben a bilincs metaforája körül forog, Hajnóczy budapesti vagy bukaresti turistaként utal magára, akinek a Londonban megtapasztalt szabadság csak az ide is magával vitt bilincseit juttatja eszébe.⁵⁵ A jogi tematika a *Hotel Hobbs*ban a legerősebb, itt Hajnóczy hivatkozik az ENSZ égisze alatt 1948-ban elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatára – amit a szocialista blokk is támogatót – és annak 15. cikkére, mely az állampolgárság jogáról szól. Ezt követően cinikusan – összevetve a *Magna Charta* angol hagyományával – arra utal, hogy a formális elismerés ellenére a gyakorlatban az emberi jogoknak nincs jelentősége a szocialista Magyarországon.⁵⁶ *A térkép* pedig megrázóan festi le Hajnóczy felismerését arról, hogyan foszt meg minket emberségünkötől

⁵⁰ NAGY (25. lj.) 10.

⁵¹ „A hid”, „Egy pár cipő”, „Hotel Hobbs”, „A térkép”. Köszönettel tartozom Mekis D. Jánosnak, hogy ezekre felhívta a figyelmem.

⁵² SZERDAHELYI Zoltán: „Beszélgetés Hajnóczy Péterrel” *Kortárs* 2009/6. <https://www.kortarsfolyoirat.hu/archivum/2009/06/beszelgetes-hajnoczy-peterrol.html>.

⁵³ Lásd: HAJNÓCZY (32. lj.) 295–298.

⁵⁴ HAJNÓCZY Péter „A hid” in MÁTIS Livia – REMÉNYI József Tamás (szerk.): *Hajnóczy Péter összegyűjtött munkái. Kisregények és más írások* (Budapest: Századvég Kiadó 1993) 239–242. „Még talán a halott szívének oly kedves besűgök is lábujjhegyen vitték jelentéseiket – nemritkán halálos ítéletet – oda ahova ezeket a jelentéseket vinni kell.” Uo. 240.

⁵⁵ HAJNÓCZY Péter „Egy pár cipő” in MÁTIS Livia – REMÉNYI József Tamás (szerk.): *Hajnóczy Péter összegyűjtött munkái. Kisregények és más írások* (Budapest: Századvég Kiadó 1993) 243–245. „A szálloda előtt egy ember állt meztláb. (Ne feledjük, január van!) Ha most nem hív a recepción dolgozó hölgy rendőrt, akkor soha. Nem hívott.” Uo. 243.

⁵⁶ HAJNÓCZY Péter: „Hotel Hobbs” in MÁTIS Livia – REMÉNYI József Tamás (szerk.): *Hajnóczy Péter összegyűjtött munkái. Kisregények és más írások* (Budapest: Századvég Kiadó 1993) 246–247. „Ezt a meglehetősen vaskos könyvet mégsem mutogatják és árulják könyvesboltban. Nem, természetesen akkor sem lehetne élni e jogokkal. De jogaidat – mégha papíron is – úgy látszik, jobb, ha nem szellőztetik.” Uo. 246.

az Angliában megtapasztalt – a jog által biztosított – szabadság hiánya, és milyen keserves azoknak a sorsa, akik ezt a felismerést Budapesten élik meg.⁵⁷

E gyakran széttartó szövegeknek, melyek nem is biztos, hogy befejezett műveknek tekinthetőek,⁵⁸ egy közös pontja mégis tetten érhető, és ez – nem meglepő módon – *Az elkülönítőre* mutat. E szövegekben *Az elkülönítő*höz hasonló attitűdöt fedezhetünk fel, hiszen Hajnóczy, hol finomabban, hol direktebben bevett jogintézmények – bizonyítás, tárgyalás, emberi jogok – hiányának hangsúlyozásával és karikírozásával mutat rá a rendszer – itt már nem egy elmeszociális otthon, hanem a szocialista Magyarország – abszurdításaira. Ilyen értelemben pedig szervesen kapcsolódik *Az elkülönítő*höz, ha azt – Nagy Tamással egyetértve – jelentésként fogjuk fel „egy országról, arról, hogy mit tudhattunk jogról és szabadságról az 1970-es években Magyarországon”.⁵⁹ Azt hiszem, ha így tekintünk ezekre a szövegekre, akkor nehéz azt elfogadni, hogy ezek az „írások inkább a publicisztika, mintsem a széppróza kategóriájába tartoznak, esztétikai érték szempontjából nem vetekedhetnek az író szépirodalmi műveivel”.⁶⁰ E töredékek is irodalmi igényű művek, hiszen irodalmi eszközök segítségével beszéltek valamiről, láttattak valamit, amit még megfogalmazni is nehéz volt a korszak keretei között: a szocialista Magyarország joghiányból fakadó abszurdítását.

5. ÖSSZEGEZVE

Összegezve, úgy gondolom, hogy a jog és irodalom megközelítése arra mutat rá, hogy *Az elkülönítő*nek jelentősebb szerepet kell kapnia a Hajnóczy-életmű elemzésében, mint azt korábban a szépirodalmi kutatások feltételezték. Ha nem téved Reményi József Tamás abban, hogy Hajnóczy írói gondolkodására komoly hatást gyakorolt az, hogy „olyan országban élt, amelyben a jogokat formálisan elismerték, miközben azok érvényesülését lehetetlenné tették”, és ezért „írói világát nem a kritikai él jellemezte, hanem e tragikus ellentmondás mély, ontologikus élménye”⁶¹ – akkor *Az elkülönítő*ről is másképpen kell gondolkoznunk. Az nemcsak egy szociográfia, nemcsak egy jogszociológiai munka, nemcsak egy regény, hanem egy olyan irodalmi mű is, mely a jogi irányú érdeklődés segítségével témájában és nyelviségében is áttöri a korszak intellektuális – és (köz)politikai – határait, és az igazságkere-

⁵⁷ HAJNÓCZY Péter: „A térkép” in MÁTIS Livia – REMÉNYI József Tamás (szerk.): *Hajnóczy Péter összegyűjtött munkái. Kisregények és más írások* (Budapest: Századvég 1993) 248–249. „Keserves kutatás után az egyik könyvesboltban találtam egy London-térképet, és ha rám jön az a különös érzés, hogy ember vagyok, előszedem a térképet, aztán iszom valamit és megpróbálok aludni egyet. *That's all.*” 249.

⁵⁸ REMÉNYI József Tamás: „Egy szerep keres egy szerzőt. Hajnóczy Péter portréjához” in MÁTIS Livia – REMÉNYI József Tamás (szerk.): *Hajnóczy Péter összegyűjtött munkái. Kisregények és más írások* (Budapest: Századvég 1993) 352. „Talán csak egyetlen írói mozdulat kellett volna hozzájuk...”

⁵⁹ NAGY (25. l.) 17.

⁶⁰ SZERDAHELYI (52. l.) 13.

⁶¹ REMÉNYI (58. l.) 349.

sés örök irodalmi tematikáját viszi tovább.⁶² Mindezt egy olyan korszakban és helyzetben, melyben a jogos és jogtalan, igazságos és igazságtalan valódi feltárásához a lehető legkomolyabb emberi és személyes drámákon keresztül vezethetett csak út.

Ezek fényében különösen megrendítő Hajnóczy utolsó, a halála előtt mintegy két hónappal Kardos Györgyhez írt levelének záró sorait olvasni: „Kérem Önt – amennyire ez lehetséges – mihamarabb segítsen mindezekben. Kérem, hogy segítsen annak az egy embernek, aki mindedig annyit tud jogról és szabadságról, amennyit őrzői és társai arcáról leolvashat.”⁶³

⁶² Vö. TóTH Katinka: „A szocialista törvényesség »aranymérlegén«. Költői igazságszolgáltatás az 1970-es évek német és magyar nyelvű Kohlhaas-parafrazisaiban” in FEKETE Balázs – MOLNÁR András (szerk.): *Iustitia emlékezik. Tanulmányok a „jog és irodalom köréből”* (Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet 2020) 247–272.

⁶³ HAJNÓCZY (32. l.) 298. [kiemelés az eredetiben].

AZ ORSZÁGGYŰLÉS JOGALKOTÓI MOZGÁSTERE A TÖRTÉNETI ÉRTELMEZÉS SZEREPÉNEK ERŐSÍTÉSÉBEN***

<https://doi.org/10.51783/ajt.2023.1.02>

Bár a történeti alkotmány hatályos jogi szerepének vizsgálatakor jellemzően az Alkotmánybíróság gyakorlatának elemzése kerül előtérbe, ugyanilyen fontos figyelmet fordítani az Országgyűlés jogalkotási tevékenységére is. Az Alaptörvény R) cikke két ponton teremti meg ennek az alapjait: a (3) bekezdésben foglalt értelmezési szabály történeti alkotmány vívmányaira utaló fordulatóban, valamint a (4) bekezdésben, az állam minden szervének kötelezettségévé téve Magyarország alkotmányos önazonosságának védelmét, amely, ahogy azt a 22/2016. (XII. 5.) Alkotmánybírósági határozat is rögzíti, történeti alkotmányunkban gyökerezik.

Így tehát azt láthatjuk, hogy az Alaptörvény két rendelkezése is megalapozza az Országgyűlés történeti alkotmányfejlődés vizsgálatára vonatkozó kötelezettségét. Álláspontunk szerint ez a kötelezettség tágabb, mint egyes jogszabályok önmagában vett vizsgálata, magában hordozza a teljes történeti fejlődés átfogó áttekintését, figyelemmel nem pusztán a jogszabályok tartalmára, hanem születésük körülményeire, az egyes történelmi korszakokban hordozott speciális jelentéstartalmukra, valamint arra is, hogy mennyiben hozott változást a szabályozási rendszerben, vagy adott esetben mennyire erősítette meg azt. Ezt a komplex vizsgálatot egyrészt az Alaptörvényben megállapított elemzési kötelezettség, másrészt a történeti alkotmányra való utalás által kialakult dogmatikai vizsgálatok feloldása, harmadrészt pedig a történeti dimenzió elemzésével összefüggő célok kiteljesedésének elősegítése indokolja, és összhangban van az Alkotmánybíróság elmúlt években kibontakozó gyakorlatával is.

Tanulmányunkban először megvizsgáljuk a történeti alkotmány vívmányaival kapcsolatos diskurzus nemzetközi kontextusát és nemzeti jogi elméleti alapvetéseit, majd azt kutatjuk, hogy az Országgyűlés jogalkotási tevékenysége során hogyan jelent meg eddig a történeti alkotmány vívmányainak koncepciója, illetve az Országgyűlés mozgásterét hogyan viszonyul az Alkotmánybíróság és a rendes bíróságok mozgásteréhez ezen a területen. Úgy

* Kutatási asszisztens, TK JTI, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.; PhD-hallgató, ELTE ÁJK, 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. E-mail: annacasa@gmail.com.

** PhD, tudományos főmunkatárs, TK JTI, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4. E-mail: szentgali-toth.boldizsar@tk.hu.

*** A tanulmány az NKFIH 143008. számú projekt, „Magyarország történeti alkotmánya egykor és ma”, keretében készült.

véljük, a történeti dimenzió folyamatban való szemléletén felül pillanatnyilag a tartalmi kérdések helyett arra érdemes inkább fókuszálni, hogy melyek azok a jogi eszközök, amelyek alkalmasak lehetnek az Országgyűlés gyakorlatában arra, hogy megjelenítsék a törvényhozó testület megközelítését a történeti alkotmány vívmányaival kapcsolatban. Megvizsgáljuk egyrészt a jogalkotási folyamat egyes elemeit (a szakbizottsági tárgyalást, a jogszabályok hatásvizsgálatát, illetve felvillantjuk a második kamara esetleges ilyen irányú perspektíváit), továbbá kitérünk a jogszabályok egyes releváns tartalmi elemeire is (preambulumok, jogalkotói indokolások, illetve az Országgyűlési határozatok jelentősége).

BEVEZETÉS

Tíz év telt el az Alaptörvény elfogadása óta. Ez még nem kellően nagy időtávlat ahhoz, hogy az alkotmányos változások hatásait a maguk teljességében érzékeljük, viszont megfelelő távolságot jelent az eddigi fejlemények összegzésére, és további perspektívák keresésére. Ezért tartjuk fontosnak, hogy a történeti alkotmány vívmányairól zajló diskurzusba néhány, eddig kevesebb figyelemre méltatott aspektus felvillantásával bekapcsolódjunk.

Az Alaptörvény történeti utalásait az elmúlt években számos mérvadó szerző vizsgálta, közöttük Antal Attila, Kukorelli István, Pokol Béla, Rixer Ádám, Szakály Zsuzsa, Sente Zoltán, Varga Zs. András és Vörös Imre, a lista még hosszan folytatható volna. Megközelítésünk sokban építkezik az említett szerzők nézeteire, néhány tekintetben azonban álláspontunk markánsan eltér a témában eddig megjelent tanulmányok gondolatvilágától.

Egyrészt nem tekintjük célunknak egy olyan kritériumrendszer kimunkálását, amely alapján majd egyedi jelleggel eldönthető lesz egyes múltbeli jogi normákról, hogy azok a történeti alkotmány vívmányainak tekinthetők-e avagy sem. Jó néhány kísérlet történt már ebben az irányban az elmúlt években, jelen sorok szerzői is folytattak ilyen irányú kutatásokat, de az érdemi értelmezési támpontok hiánya, továbbá a múltbeli és a hatályos joganyag összeegyeztetése kapcsán felmerülő logikai buktatók következtében ezek az erőfeszítések nem bizonyultak eredményesnek. Mi most ezzel szemben a jogfejlődés folyamatként történő szemléletére helyezük a hangsúlyt, és a hatályos jogszabályi környezethez vezető út fontosabb lépéseit keressük. Úgy véljük, ezen a módon azonosíthatjuk a magyar jogtörténet azon momentumait, amelyek relevánsak lehetnek a 21. század jogértelmezése számára is.

Ennél is fontosabb, hogy tanulmányunkban – az eddigi vizsgálódások döntően az Alkotmánybíróságot fókuszba helyező narratívája helyett – az Országgyűlést állítjuk a középpontba. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy ne értékelnénk elsődlegesnek az Alkotmánybíróság szerepét a jogtörténeti értelmezési dimenzió kibontásában, azonban fontosnak tartjuk, hogy más szervek szerepét is elemezzük, mert a történeti értelmezési módszer helyét csak valamennyi jogértelmezésért felelős szerv közösen találhatja meg. A jogirodalom hozzájárulása mellett az Országgyűlés alkotja meg a jogértelmezőre nézve kötelező alkotmányos és jogszabályi kereteket, sőt, közvetlenül is állást foglalhat bizonyos kérdésekben. Emellett a rendes bíróságok

is kerülhetnek abba a helyzetbe, hogy az Alaptörvény történeti dimenziót előtérbe helyező fordulatait kell értelmezniük.

Nem gondolnánk helyesnek, ha napi szinten történeti érvelések döntenének el egyes jogi vagy alkotmányossági vitákat, ugyanakkor a jogbiztonság és a normavilágosság szempontjából is elengedhetetlen lenne a történeti értelmezési módszer helyének tisztázása az Alaptörvény rendszerében. Ehhez pedig nélkülözhetetlen az, hogy az Alkotmánybíróság mellett más olyan szervek mozgásterével is foglalkozzunk, amelyek szerepe meghatározó, a szakirodalom azonban mindeddig nem reflektált ilyen irányú tevékenységükre vagy éppen annak hiányára. E tekintetben tehát munkánk hiánypótló jellegű.

Érzelkelhető továbbá, hogy az alkotmányos rendszer történeti aspektusairól zajló vita jelenleg több, egymástól szinte teljesen elkülönült síkon zajlik, a különböző álláspontok között alig figyelhető meg érdemi párbeszéd. Ezért tudatosan törekszünk arra tanulmányunkban, hogy bemutassuk az alapproblémával kapcsolatban egymás mellett létező többféle narratívát, azokat egymásra vetítve, ahol lehet, azok összebékítésének útjait keressük.

I. NEMZETKÖZI KONTEXTUS

A múlthoz való viszony alkotmányos szintű újragondolásának magyarországi modelljét mindenekelelt a történeti narratívák alkotmányba foglalásáról kibontakozott szakirodalmi diskurzussal érdemes egybevetni. Málksoo és Garibian rámutattak, hogy az államok a történelmi eseményeket értelmező narratívák alkotmányos szintre emelésével igyekeznek befolyásolni a közösség saját múltjához való hozzáállását,¹ René érvelése ugyancsak azt erősíti meg, hogy a múltra reflektáló alkotmányos fordulatok rendszerint egy adott politikai vezetésnek a történelmi sorsfordítókkal kapcsolatos nézeteit kodifikálják.² Az ilyen emlékezeti alkotmányozás csak egy lehetséges olvasatot rögzít, Nora, Belavusau és Gliszczyńska-Grabias hangsúlyozták, hogy ezzel párhuzamosan számos egyéb alternatív értelmezési keret létezhet a nemzeti történelem leírására.³ Heinze rávilágít, hogy a múltbeli események alkotmányban, jogszabályban történő interpretálása ezért már önmagában is az önkényesség kockázatát hordozza,⁴ a Közép-Európában nem ritka emlékezeti alkotmá-

¹ Maria MÁLKSOO: „The Transitional Justice and Foreign Policy Nexus: The Inefficient Causation of State Ontological Security-Seeking” *International Studies Review* 2019/3. 373–397., <https://doi.org/10.1093/isr/viy006>; Sévane GARIBIAN: „Pour une lecture juridique des quatre lois »mémorielles«” *Esprit* 2006/2. 158–173., <https://doi.org/10.3917/espri.0602.0158>.

² René RÉMOND: „L’histoire et la loi” *Études* 2006/6.

³ Pierre NORA: „Malaise dans l’identité historique” *Le Débat* 2006. 141: 4, 44–48.; Uladzislaw BELAVUSAU – Aleksandra GLISZCZYŃSKA-GRABIAS: „Introduction: Memory Laws: Mapping a New Subject in Comparative Law and Transitional Justice” in BELAVUSAU–GLISZCZYŃSKA-GRABIAS (szerk.): *Law and Memory: Towards Legal Governance of History* (CUP 2017).

⁴ Eric HEINZE: „Should Governments Butt out of History?,” *Free Speech Debate* 12 March 2019, <https://freespeechdebate.com/discuss/should-governments-butt-out-of-history>.

nyozás pedig e jelenség egyik típusaként értékelhető.⁵ Mivel a kollektív emlékezet jogi úton történő befolyásolásának kutatása számos interdiszciplináris kérdést vet fel, Heinze elkülönítette a jog és emlékezet „*law and memory*” problémakörét,⁶ mint amely önmagában sajátos megközelítést igényel, jelen tanulmányunk erősen kötődik ehhez a szakirodalmi áramlathoz.

Emellett a történeti alkotmány vívmányainak hazai koncepciója nemzetközi kontextusban egyedülálló, amely részben Magyarország mint közép-európai posztkommunista ország történelmi múltjával való szembenézésének sajátosságaiából, illetve az az által is meghatározott jelenlegi alkotmányos narratívájából is adódik.⁷ Ennek kapcsán a nemzetközi kontextus részletes vizsgálata előtt szükséges rögzíteni három olyan tényezőt, amelyek kijelölik Magyarország helyét a történelmi hagyományaira alkotmányos szinten is támaszkodó európai országok palettáján.

A) A történelmi hagyományok fontos szerepet játszanak a nyugati országok, például Franciaország, az Egyesült Királyság vagy Svédország alkotmányos diskurzusaiban is, azonban ezen országok történelmi fejlődése kevésbé töredezett, és kevésbé terhelt külső megszállásoktól. Ebből adódóan a történelemhez való visszanyúlás is más funkcióval bír: nemzetmegtartó és egységteremtő jellegének hangsúlyozása bár jelen van, de kevésbé meghatározó jelentőségű.⁸

B) Magyarországon a történeti alkotmány vívmányaival kapcsolatos diskurzus más országoktól eltérően összekapcsolódik az alkotmányos identitás, alkotmányos önazonosság kérdéskörével, amelynek kapcsán szintén megjelenik a történeti jogi hagyományok alkotmányos szintre való emelésére irányuló törekvés.⁹ Álláspontunk szerint az alkotmányos identitás ehelyett inkább az európai uniós és a hazai jog egymáshoz való viszonyának elemzése során lehet fontos tényező, tartalmát pedig az egész alkotmányos rendszeren végighúzó alapelvek határozhatják meg.

C) Végezetül fontos utalni a közép-európai régióban az elmúlt években teret nyerő populista tendenciákra, amelyeknek köszönhetően a történeti érvelés egyre nagyobb szerepet kap az alkotmányos diskurzusban.¹⁰ E történeti érvelések azonban gyakran tévesen konstituálnak kapcsolatot múltbeli támpontok és jelenkori megoldások között, a tényleges történeti fejlődési ívet nem vagy nem megfelelően tárják fel,

⁵ ERIC HEINZE: „Theorizing Law and Historical Memory” *Journal of Comparative Law* 2018/13. 1.

⁶ ERIC HEINZE: „Beyond Memory Laws: Towards a General Theory of Law and Historical Discourse” in BELAVUSAU–GLISZCZYŃSKA–GRABIAS (szerk.): *Law and Memory: Towards Legal Governance of History* (CUP 2017).

⁷ GRAZYNA BARANOWSKA – LEÓN CASTELLANOS-JANKIEWICZ: „Historical Memory in Post-communist Europe and the Rule of Law: An Introduction” *European Papers* 2020/1. 95.

⁸ KÖNCZÖL Miklós: „History and Interpretation in the Fundamental Law of Hungary” *European Papers* 2020/1. 161.

⁹ HALMAI GÁBOR: „Abuse of Constitutional Identity. The Hungarian Constitutional Court on Interpretation of Article E) (2) of the Fundamental Law” *Review of Central and East European Law* 2018/1. 23., <https://doi.org/10.1163/15730352-04301002>.

¹⁰ SZENTE ZOLTÁN: „Populism and populist constitutionalism” in GÁRDOS-OROSZ FRUZSINA – SZENTE ZOLTÁN (szerk.): *Populist challenge to constitutional interpretation in Europe* (Routledge 2021) 4 –29., <https://doi.org/10.4324/9781003148944-2>.

így a történeti hagyományok értő figyelembevételével sokszor adósok maradnak.¹¹ A populista tendenciák emellett erősítik az alkotmányos szervekre helyezkedő politikai nyomást,¹² ennek hatása a magyar Alkotmánybíróság és Országgyűlés esetében is releváns vizsgálандó szempont. Annak ellenére, hogy Magyarországon mindkét szerv tagjainak túlnyomó többsége elvi szinten elkötelezett a közjogtörténeti aspektusok figyelembevétele iránt, egyik sem határozott meg egyértelmű értelmezési iránymutatásokat a történeti alkotmány vívmányaira vonatkozó alaptörvényi rendelkezésre nézve. Ilyen hivatkozási pontok hiányában a történeti érvek favorizálása bizonytalansági faktort jelent még akkor is, ha azok nem játszanak döntő szerepet a jelenlegi alkotmányos vitákban.¹³

E tényezők tehát alapvetően befolyásolják a történeti hagyományok szerepéről szóló magyar alkotmányos diskurzust, illetve a történeti érvek gyakorlati alkalmazásának lehetőségét. Figyelemmel kell lennünk tehát ezekre akkor, amikor a magyar modell helyét vizsgáljuk a történelmi hagyományaikra kiemelt figyelmet fordító alkotmányos rendszerek között.

A magyar alkotmányos rendszert meghatározó sajátosságok azonosítását követően röviden érdemes összefoglalni, hogy mely más jogrendszerekben jelenik meg hasonló alkotmányon túli alkotmányos tartalom. Elsőként kiemelendő a jogirodalomban hagyományosan történeti alkotmányon alapulóként azonosított nagy-britanniai, új-zélandi és izraeli jogrendszer,¹⁴ a brit jogfejlődéssel szoros kapcsolatban lévő kanadai berendezkedés,¹⁵ valamint a történeti és a kartális alkotmány között félfúton elhelyezkedőként jellemzett svéd alkotmányos rendszer, ahol négy írásba foglalt alaptörvény szabályozza a legfontosabb alkotmányos kérdéseket.¹⁶

A nemzetközi kontextus részletes vizsgálatakor emellett figyelembe veendő az alkotmányos keret kibővítésének egy másik lehetősége, amely esetében az alapszabály vagy az alkotmány írott dokumentuma további, azon kívüli írott vagy íratlan alkotmányos tartalomra hivatkozik. Szaúd-Arábia alkotmányos rendszerében ez az alkotmányos tartalom vallási előírás: egy alapszabályozza a legfontosabb alkotmányos kérdéseket, azonban úgy fogalmaz, hogy az ország alkotmánya

¹¹ GÁRDOS-OROSZ Fruzsina: „The reference to constitutional traditions in populist constitutionalism – The case of Hungary” *Hungarian Journal of Legal Studies* 2021/1. 23., <https://doi.org/10.1556/2052.2021.00298>.

¹² TÓTH Gábor Attila: „Constitutional Markers of Authoritarianism” *Hague Journal on the Rule of Law* 2019/11. 37–61.

¹³ MIKLÓS BÁNKUTI – GÁBOR HALMAI – KIM LANE SCHEPPELE: „From Separation of Powers to a Government without Checks: Hungary’s Old and New Constitutions” in TÓTH Gábor Attila (szerk.): *Constitution for a Disunited Nation. On Hungary’s 2011 Fundamental Law* (CEU Press 2012) 237., <https://doi.org/10.1515/9786155225574-012>.

¹⁴ SZENTGÁLI-TÓTH Boldizsár: „Hogyan tovább, kétharmad? A minősített többségű törvényalkotás múltja, jelene, jövője Magyarországon” (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2019), <https://doi.org/10.15476/elte.2018.102>.

¹⁵ BEVERLEY MCLACHLIN: „Introduction” in ADAM DODEK: *The Canadian Constitution* (Toronto: Dundurn Press 2016).

¹⁶ UNGVÁRI Álmos: „A kivételes állapot alkotmányos és törvényi szintű szabályozása Svédországban” in: NAGY Zoltán – HORVÁTH Attila (szerk.): *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei* (Budapest: Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet 2021).

a Korán és a Szunna.¹⁷ Emellett gyakori az is, hogy egy magát alkotmányként megnevező dokumentum a preambulumban tágitja az alkotmányfogalmat, vagy konkrét normák (Franciaország), vagy bizonyos alapelvek elvek, alapvető értékek megjelölésével (Bulgária, Lengyelország, Szlovákia).

Álláspontunk szerint a hagyományos alkotmányfogalmat alapszabályon túli tartalommal kitágító alkotmányos rendszereket három fő kategóriába lehet sorolni.

1) Az első kategóriába a történeti alkotmányok tartoznak, ahol bár megjelenhetnek alkotmányos kérdésekre vonatkozó normaszövegek, azok csak másodlagos, kiegészítő szerepet töltenek be, nem írva felül a történeti alkotmány forrásait. A mi csoportosításunk szerint Nagy-Britannia, Kanada és Új-Zéland sorolható ide, egyetértve azzal a kisebbségi szakirodalmi állásponttal, hogy Izrael alkotmányos rendszerében bár valóban jelen vannak kiegészítésként a történeti alkotmány normái, a rendszer történeti és szerkezeti háttere jelentősen eltér a brit hagyományban ismert történeti alkotmánytól.¹⁸ Nagy-Britannia, Kanada és Új-Zéland esetében a történeti alkotmány jelenti a jogrendszer alapját, annak alárendelve létezhetnek csak más alkotmányos tartalmat hordozó normák.

2) A második kategóriába Németország, Izrael, Szaúd-Arábia és Svédország tartozik, ahol az alkotmányos keret magját egy vagy több alapszabály adja. Ezekben az országokban kodifikált alkotmányos normák szabályozzák az intézményrendszert és az alapvető jogokat, ezeket azonban alkotmány helyett alaptörvényként fogadják el, ezáltal az alkotmányos keretet nyitva hagyják. A „kartális alkotmány” megnevezéstől tartózkodva az alapszabály rögzítik, hogy az alkotmányos tartalom teljességéhez hozzátartozik Izraelben a többi alapszabály és részben a történeti alkotmány,¹⁹ Németországban a morális jog,²⁰ Szaúd-Arábiában a Korán és a Szunna, Svédországban pedig a további három alaptörvény.

3) Végezetül a harmadik kategóriába azok a jogrendszerek sorolandók, amelyekben az alapszabályt kartális alkotmányként fogadják el, azonban az alkotmány preambuluma kifejezetten megjelöl bizonyos kartális alkotmányon kívüli alkotmányos tartalmakat. Ide tartozik a francia alkotmány, amely konkrét normákra utal (például az emberi és polgári jogok 1789-es nyilatkozatára),²¹ illetve az egyetemes emberi értékeket megjelölő bolgár,²² a történeti hagyomány értékeit hangsúlyozó

¹⁷ Angol fordításban: Basic Law of Governance, Royal Decree No. A/90, March 2, 1992, Article 1, <https://laws.boe.gov.sa/Files/Download/?attId=ed4842e1-9543-40b9-973b-ada200d4ed10>.

¹⁸ Leslie WOLF-PHILLIPS: „The ‘Westminster Model’ in Israel” *Middle Eastern Studies* 1973/2. 231–238. <https://doi.org/10.1080/00263207308700244>.

¹⁹ Részletesebben lásd: Gideon SAPIR – Daphne BARAK-EREZ – Aharon BARAK (szerk.): *Israeli Constitutional Law in the Making* (Oxford and Portland: Hart Publishing 2013), 10.5040/9781472561534; Suzie NAVOT: *The Constitution of Israel: A Contextual Analysis* (Bloomsbury 2014), <https://doi.org/10.5040/9781849468435>; Martin EDELMAN: „The new Israeli constitution” *Middle Eastern Studies*, 2000/2. 1–27., <https://doi.org/10.1080/00263200008701306>.

²⁰ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23. Mai 1949, Artikel 2 (1.), <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html>.

²¹ Marie-Pierre GRANGER: „The Preamble(s) of the French Constitution: Content, Status, Uses and Amendment” *Acta Iuridica Hungarica* 2011/1. 1.

²² Angol fordításban: The Constitution of the Republic of Bulgaria, prom. SG 56/13 July 1991, <https://www.parliament.bg/en/const>.

slovák,²³ illetve a kettőt ötvöző lengyel alkotmány is.²⁴ Ezek tehát olyan alkotmányos rendszerek, amelyben egy kartális alkotmány áll a jogrendszer élén, és neki alárendelve léteznek olyan, az alkotmányozó által kiemelt jelentőségűnek elismert tartalmak, amelyek az alkotmányos gyakorlatot kibővítik, anélkül, hogy maguk is alkotmányos hatályúvá válnának.

Ezen a skálán Magyarország alkotmányos rendszere a második és a harmadik kategória között helyezkedik el. Formálisan közelebb áll a másodikhoz, mivel az alapnormája Alaptörvény (és nem Alkotmány) címmel került elfogadásra, illetve maga is tartalmaz utalásokat az alapnormán kívüli alkotmányos tartalomra, legyen szó akár a történeti alkotmány vívmányairól, akár más alkotmányos értékekről. A gyakorlatban azonban az Alaptörvény kartális alkotmányként funkcionál, és az Alaptörvényben foglalt szabályok elsődlegessége a gyakorlatban nem kérdőjeleződik meg, ami a harmadik kategóriához hozza közelebb a magyar alkotmányos rendszert.

II. NEMZETI JOGI ELMÉLETI ALAPVETÉS

Bár a történeti alkotmány hatályos jogi szerepének vizsgálatakor jellemzően az Alkotmánybíróság gyakorlatának elemzése kerül előtérbe, ugyanilyen fontos az Országgyűlés tevékenységének vizsgálata is. Az Alaptörvény R) cikke két ponton teremti meg ennek az alapjait: a (3) bekezdésben foglalt értelmezési szabály történeti alkotmány vívmányaira utaló fordulatában, valamint a (4) bekezdésben, amely az állam minden szervének kötelezettségévé teszi Magyarország alkotmányos önazonosságának védelmét.²⁵

Az R) cikk (3) bekezdés előírja, hogy az Alaptörvény rendelkezéseit nemcsak azok céljával és az Alaptörvényben foglalt Nemzeti Hitvallással, hanem a történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban is kell értelmezni. E szabály címzettje az Országgyűlés is, mi több, eljárása során elengedhetetlen, hogy értelmezze az Alaptörvényt. Elsősorban a jogalkotáskor kell figyelemmel lennie arra, hogy a jogforrási hierarchia szabályai szerint az újonnan megalkotott jogszabályok ne ütközzenek az Alaptörvény rendelkezéseibe, ehhez pedig szükség van mind az Alaptörvényben foglalt absztrakt elvek és alapjogok, mind a hatásköri szabályok, mind a törvényalkotási eljárás formai követelményeinek értelmezésére. Másodsorban akkor is szükséges az Alaptörvény értelmezése, ha az Országgyűlés annak módosítása mellett köteleződik el: ilyenkor pedig nemcsak az Alaptörvény-módosítással kapcsolatos eljárási szabályokat kell értelmezni, hanem az Alaptörvény egészét is, tekin-

²³ Angol fordításban: Constitution of the Slovak Republic [of 1992], Preamble, <https://www.ustavny-sud.sk/en/ustava-slovenskej-republiky>.

²⁴ Angol fordításban: The Constitution of the Republic of Poland, as adopted by the National Assembly on 2nd April 1997, <https://trybunal.gov.pl/en/about-the-tribunal/legal-basis/the-constitution-of-the-republic-of-poland>.

²⁵ Az R) cikk (4) bekezdését és ezzel a Magyarország alkotmányos identitásának védelmére irányuló kötelezettséget az Alaptörvény VII. módosításának 3. cikke iktatta az Alaptörvénybe 2018 júniusában.

tettel arra, hogy a normaszöveg belső ellentmondásmentességét ilyenkor is meg kell őrizni.²⁶

Az R) cikk (4) bekezdése bár közvetettebben, de egy sokkal tágabb körű kötelezettséget ró az Országgyűlésre. A rendelkezés szerint az állam minden szervének, így az Országgyűlésnek is kötelezettsége Magyarország alkotmányos önazonosságának a védelme, az alkotmányos önazonosságunk pedig, a Nemzeti Hitvallásban foglaltak szerint és a 22/2016. (XII. 5.) AB határozat rendelkező részében kimondottakkal összhangban, történeti alkotmányunkban gyökerezik.²⁷ Az R) cikk (4) bekezdése tehát nem pusztán a történeti alkotmány bizonyos minőségi szempontból kiemelkedő vívmányait,²⁸ hanem a történeti alkotmány egészét rendeli vizsgálni, és nem pusztán a jogalkotási és Alaptörvény-módosítási folyamat első lépését jelentő Alaptörvény-értelmezés keretei között, hanem a teljes eljárás során.²⁹

Így tehát azt láthatjuk, hogy az Alaptörvény két rendelkezése is megalapozza, hogy az Országgyűlés a történeti alkotmányfejlődést vizsgálja. Álláspontunk szerint ez a kötelezettség tágabb, mint egyes jogszabályok önmagában vett vizsgálata, és magában hordozza a teljes történeti fejlődés átfogó áttekintését, figyelemmel nem pusztán a jogszabályok tartalmára, hanem születésük körülményeire, az egyes történelmi korszakokban hordozott speciális jelentéstartalmukra, valamint arra is, hogy mennyiben hozott változást a szabályozási rendszerben, vagy adott esetben mennyire erősítette meg azt.³⁰ Ezt a komplex vizsgálatot egyrészt az Alaptörvényben megállapított elemzési kötelezettség, másrészt a történeti alkotmányra való utalás által kialakult dogmatikai visszasságok feloldása, harmadrészt pedig a történeti dimenzió elemzésével összefüggő célok kiteljesedésének elősegítése indokolja.

Az Alaptörvény által megállapított értelmezési kötelezettség tekintetében azt szükséges hangsúlyoznunk, hogy a fentiek értelmében nem pusztán az R) cikk (3) bekezdésében foglalt értelmezési szabály, hanem az R) cikk (4) bekezdése is megteremti a történetiség vizsgálatának követelményét.³¹ Az alkotmányos önazonosság védelmével kapcsolatos eljárás szükségessé teszi a teljes történeti alkotmány vizsgálatát, amely megalapozza a történeti alkotmány vívmányain túlmutató értelmezés követelményét.³² A történeti alkotmányt azonban álláspontunk szerint nem hatályos

²⁶ CHRONOWSKI Nóra: „Az Alaptörvény a többszintű európai alkotmányosság hálójában” in GÁRDOS-OROSZ Fruzsina – SZENTE Zoltán (szerk.): *Alkotmányozás és alkotmányjogi változások Európában és Magyarországon* (Budapest: NKE Közigazgatás-tudományi Kar 2014) 109–129.

²⁷ DRINÓCZI Tímea: „A 22/2016. (XII. 5.) AB határozat: mit (nem) tartalmaz, és mi következik belőle. Az identitásvizsgálat és az *ultra vires* közös hatáskörgyakorlás összehasonlító elemzésben” *MTA Law Working Papers* 2019/1.

²⁸ ABLONCZY Bálint: *Az alkotmány nyomában. Beszélgetések Szájer Józseffel és Gulyás Gergellyel* (Budapest: Elektromédia Kft. 2011) 82.

²⁹ BLUTMAN László: „Hat tévhit a jogértelmezésben” *JeMa* 2015/3. 83–92.

³⁰ GERA Anna: „Történeti alkotmányunk vívmányai az Alaptörvény speciális alkotmányos rendszerében” *MTA Law Working Papers* 2021/6.

³¹ GERA Anna: „The role of the historical constitution in Hungarian constitutional law” *JTI Blog* 2021. április 22., <https://jog.tk.hu/blog/2021/04/the-role-of-the-historical-constitution-hu>.

³² SULLYOK Tamás – DELI Gergely: „A magyar nemzeti identitás az Alkotmánybíróság gyakorlatában” *Alkotmánybírósági Szemle* 2019/1. 57–59.

jogként célszerű alkalmazni, tekintettel arra, hogy az abban szabályozott jogviszonyok jelentős részével kapcsolatban az Alaptörvény is tartalmaz rendelkezéseket. Az Alaptörvény kartális alkotmányként jelenik meg a gyakorlatban, így mellette a történeti alkotmány hatályos jogként való alkalmazása dogmatikailag ellentmondásos,³³ és olyan visszásságokhoz vezethet, mint hogy egy felmerült kérdés megválaszolásakor egyidejűleg lenne alkalmazandó a hatályos Alaptörvény és egy tartalmilag eltérő, már hatályát veszített történeti jogszabály is.³⁴

Abban az esetben viszont, ha az Országgyűlés és a történeti alkotmány vizsgálatára kötelezett egyéb szervek nemcsak egyes konkrét jogszabályok tartalmát elemzik, következtetéseket levonva a hatályos jogi kérdés megválaszolásakor, hanem ezen túlmutatóan egyes ma is aktuális jogintézmények, illetve jogelvek történeti fejlődését, és az azokat kifejező jogszabályok megszületésének kontextusát átfogóan vizsgálják, lehetőség nyílik a történeti alkotmányfejlődés vizsgálatából származó eredmények, megállapítások érdemi felhasználására. Ebben az esetben a döntéshozó ugyanis a vizsgált kérdéssel kapcsolatos jogalkotói és adott esetben bírói gyakorlatot átfogóan megismeri, ebből adódóan pedig következtetéseket tud levonni arra nézve, hogy milyen út vezetett el a jelenlegi szabályozás kialakulásáig, és a korábbiakban milyen érvek mentén születtek döntések az adott kérdésben. Ezzel a tudással pedig a döntéshozó is átgondoltabb, megalapozottabb és időt állóbb döntést képes hozni, a múlt tanulságai alapján irányt szabni a jövőbeli fejlődésnek.

A történeti fejlődés teljességének a vizsgálata az Alkotmánybíróság érvelésében is kezd kibontakozni. A közelmúltban született 14/2020. (VII. 6.) AB határozat előremutató példája az ezzel kapcsolatos gyakorlatnak, ebben ugyanis a testület az állam erdővédelmi kötelezettségének vizsgálata során egészen az 1851-től jegyzőkönyvbe foglalt székely falutörvényekre visszamenőleg megvizsgálta a szabályozást, az elemzést az 1961. évi VII. törvénnyel befejezve, amely a testület korábbi gyakorlata szerint már nem is tartozik a történeti alkotmány hagyományosan vett tartalmába.³⁵ A határozat azért is jó példája a történeti dimenzió érdemi alkalmazásának, mert az Alkotmánybíróság egy rendkívül aktuális, a természeti környezet megóvásával kapcsolatos kérdésben olyan döntést hozott, amely valószínűleg a jövőben, a környezetvédelemmel összefüggő szabályozási kérdések fokozatos előtérbe kerülésére tekintettel nagy hangsúlyt fog kapni. Végezetül megemlítendő, hogy ugyan itt történt vívmányként való azonosítás, hiszen a testület az állam erdővédelmi kötele-

³³ Tekintettel arra, hogy a történeti alkotmány klasszikus értelmezése szerint az a kartális alkotmánnyal szembeállítható alkotmányfogalom, mely időben elkülönülve, egymástól függetlenül létrejövő, különböző jogforrási szinten álló írott normákból, valamint az alkotmányos kérdésekre vonatkozó szokásjogi szabályokból áll. Révész T. Mihály: IV. rész: „Polgári állammodellek a magyar alkotmánytörténetben: 4. fejezet: A parlamentáris monarchia” in MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet* (Budapest: Osiris 1995) 207.

³⁴ Pokol Béla a 33/2012. AB határozathoz fűzött különvéleménye; Vörös Imre: „A történeti alkotmány az Alkotmánybíróság gyakorlatában” *Közjogi Szemle* 2016/4. 46.

³⁵ Az Alkotmánybíróság többször utal arra, hogy a történeti alkotmány ún. hagyományos értelemben vett tartalma 1949-ig tart, lásd: 31/2013. (X. 28.) AB határozat, ABH 2013, 909.; 29/2014. (IX. 30.) AB határozat, ABH 2014, 829.; 3056/2015. (III. 31.) AB határozat, ABH 2015, 1441.

zetségét a történeti alkotmány vívmányának tekintette, az Alkotmánybíróság eddigi gyakorlata során azonban több alkalommal anélkül is folytatott történeti elemzést, hogy valamilyen jogelvet vagy jogszabályt a történeti alkotmány vívmányaként jelölt volna meg ezt követően.³⁶

Mindezekre tekintettel tehát úgy gondoljuk, hogy az Országgyűlés akkor, amikor az Alaptörvényben foglalt, a történeti alkotmány vizsgálatával kapcsolatos kötelezettségének tesz eleget, érdemes a történeti folyamatok egészét, az egyes jogintézmények és jogelvek fejlődését áttekintenie, egyes jogszabályok vizsgálata során különös figyelmet fordítva a jogszabály keletkezésének történeti kontextusára, fogadtatására és korabeli gyakorlatára. A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogyan viszonyulhat az Országgyűlés e tevékenysége más szervek idevágó kompetenciáihoz.

III. AZ ORSZÁGGYŰLÉS, AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG ÉS A RENDESBÍRÓSÁGOK SZEREPÉNEK ELHATÁROLÁSA

Ahhoz, hogy az Országgyűlés valódi szerepét a történeti alkotmány vívmányainak értelmezése során kibonthassuk, szükséges felvázolnunk azoknak a különböző szervezeteknek a hatásköreit, amelyek az Alaptörvény értelmezésére jogosultak, mert ezek rendszerében tudjuk meghatározni az Országgyűlés mozgásterét. Egyaránt elterjedtek azok a nézetek, amelyek az R) cikk (3) és (4) bekezdéseivel meghonosított koncepciót eleve elutasítónak közelítik meg, és nem tartják szerencsésnek a történeti érvelés bármilyen formában történő intézményesítését a napi szintű alkotmányjogi gyakorlatban;³⁷ ugyanakkor folyamatosan jelen van a múltbeli hivatkozási pontok kiemelt jelentőségét hangsúlyozó nézet is.³⁸ Magunk részéről elismerve azt, hogy mindkét álláspont képviselői hoznak fel helytálló érveket e körben, úgy véljük, a történeti előzmények számításba vétele önmagában értékes hozzájárulás lehet a jogalkotás folyamatához, viszont nem szakadhat el a hatályos jogtól, illetve nem szoríthatja háttérbe azt, felpuhítva ezzel a jogállami garanciák rendszerét.³⁹

Ezek alapján abból indulunk ki, hogy az Országgyűlésnek egyfajta járulékos jogforrásként célszerű kezelnie a sokszázéves hazai jogfejlődés vívmányaként azonosítható elemeit, és folyamatában érdemes áttekintenie, hogy milyen lépéseken keresztül jutottunk el a hatályos szabályozáshoz. Nem konkrét jogforrások taxatív felsorolásában

³⁶ Ez a tendencia visszaszorulni látszik, de a korábbi gyakorlatból lásd: 4/2013. (II. 21.) AB határozat, ABH 2013, 128.; 6/2013. (III. 1.) AB határozat, ABH 2013, 194.

³⁷ SZENTE Zoltán: „A historizáló alkotmányozás problémái – a történeti alkotmány és a Szent Korona az új Alaptörvényben” *Közjogi Szemle* 2011/3. 1–13.; VÖRÖS Imre: „A történeti alkotmány az Alkotmánybíróság gyakorlatában” *Közjogi Szemle* 2016/4. 44–57.

³⁸ Példaként lásd: HORVÁTH Attila: „A magyar történeti alkotmány tradíciói” *Alkotmánybírósági Szemle* 2011/3. 45–57. VARGA Zs. András: „Történeti alkotmányunk vívmányai az alaptörvény kögens rendelkezésében” *Iustum Aequum Salutare* XII. 2016./4. 83–89. http://ias.jak.ppe.hu/hir/ias/20164sz/10_VZsa_IAS_2016_4_jav.pdf.

³⁹ SZAKÁLY Zsuzsa: „A történeti alkotmány és az alkotmányos identitás az Alaptörvény tükrében” *Pro Publico Bono: Magyar Közigazgatás* 2015/2. 32–33.

gondolkodunk tehát, hanem abban, hogy az R cikk (3) és (4) bekezdése a korábbiánál hangsúlyosabb lehetőséget teremt a jelenben is értelmezési segédletként használható múltbeli jogforrások, jogalkotói attitűdök kiemelésére.

A történeti alkotmány vívmányainak kibontása végső soron bármilyen szintű jogalkotás esetében az Alaptörvény értelmezésére irányuló tevékenység,⁴⁰ azt kell tehát körvonaloznunk, hogy e vonatkozásban mely szervnek milyen jogosultságai vannak. Az Alaptörvény rögzíti, hogy védelmének legfőbb szerve az Alkotmánybíróság,⁴¹ feltehetőleg ezzel is magyarázható, hogy eddig e testület vonatkozásában vizsgálta legtöbbször a szakirodalom a történeti érvelés tényerésének dinamikáját.⁴² Valójában azonban az Országgyűlés szerepe, vagy lehetséges szerepe ezen a téren az Alkotmánybírósághoz mérhető, a törvényhozás több ponton is befolyásolhatja a történeti alkotmány vívmányainak kapcsolatos joggyakorlat fejlődését.

Mindenekelőtt, mivel a Magyarországon uralkodó dogmatika nem fogadja el a tartalmi értelemben alkotmányellenes alkotmánymódosítás lehetőségét,⁴³ az Országgyűlés jogosult minősített többséggel, de bármiféle kontroll nélkül annak meghatározására, hogy konkrétan milyen formában jelenjen meg a történeti szempontrendszer az alkotmányi szövegben, ez pedig irányadó lesz minden egyéb alkotmányértelmezést folytató szerv számára. Az Országgyűlésen mint alkotmányozó, illetve alkotmánymódosító hatalmon múlik az, hogy az R) cikk értelmezési parancsai között meddig, és konkrétan milyen formában lesz jelen a történeti alkotmány vívmányainak koncepciója.

Az Országgyűlés által megteremtett alkotmányos keretek között az Alkotmánybíróság feladata elsősorban a vívmánykonceptió konkrét tartalmának kibontása, annak tisztázása, hogy mindebből mi következik napjaink jogrendszerére nézve. Érdekes, hogy egy olyan nyilvánvalóan további iránymutatást igénylő kérdésben, mint a legalábbis homályos tartalmú R) cikk (3) bekezdésének értelmezése, mindeddig egyetlen arra jogosult sem indítványozta az Alkotmánybíróság absztrakt Alaptörvény-értelmezését.⁴⁴

A végső szó tehát az Alkotmánybíróságé, és ha az Alkotmánybíróság akár normatív jelleggel, akár csak valamely határozata indokolásában kifejti álláspontját a történeti alkotmány vívmányainak összefüggésben, annak súlya nagyobb lesz, mint bármely más szerv hasonló lépésének, és orientációul fog szolgálni minden más alkotmányos szerv számára.⁴⁵ Az Országgyűlés által megalkotott alaptörv-

⁴⁰ MILÁNKOVICH András – SZENTGÁLI-TÓTH Boldizsár: „Diszitó elem, vagy új értelmezési távlatok? A magyar közjog történeti dimenziója az Alaptörvény tükrében” *Közjogi Szemle* 2014/1. 36.

⁴¹ Alaptörvény 24. cikk (1) bekezdés.

⁴² NACSA Mónika: „»Történeti alkotmányunk vívmányai«: az új Alaptörvény egyes rendelkezéseinek jogértelmezési próbája” in: *Az új Alaptörvény és a jogélet reformja, Szegedi Jogász Doktorandusz Konferenciák II.*, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola Kiadványsorozata (Szeged: 2013) 186–198.

⁴³ ZSUGVÓ Virág: „Az alkotmányellenes alkotmánymódosítás egyes elméleti kérdései az alkotmányosság tükrében” *Állam- és Jogtudomány* 2017/3. 99–122.

⁴⁴ Az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi LI. törvény 38. §-a.

⁴⁵ CSINK Lóránt – FRÖHLICH Johanna: „Történeti alkotmány és kontinuitás az új Alaptörvényben” *Közjogi Szemle* 2012/1. 9–14.

nyi szöveg alapján, az alkotmánybíróági gyakorlatban kimunkált értelmezési kereten belül azonban az Országgyűlés lesz az, amely az egyes törvények megalkotása vagy módosítása kapcsán érvényesíti a történeti dimenziót, vagy éppen mellőzi ezt a szempontrendszert. Jelenleg ennek a folyamatnak abban a fázisában tartunk, hogy az Országgyűlés egy évtizede megalkotta a történeti alkotmány vívmányainak konstrukcióját mint értelmezési segédet, az Alkotmánybíróság azonban még nem nyújtott támpontokat e lépés jogalkotásra vonatkozó konzekvenciáival összefüggésben.⁴⁶ Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy az Országgyűlésnek az alkotmányos rendszer logikájából következően az alkotmánybíróági gyakorlaton alapuló mechanizmusai még nem kristályosodtak ki a jogalkotási folyamat és a történeti dimenzió kapcsolatrendszerét illetően.

Fontos hangsúlyozni még egy jelentős különbséget az alkotmánybíróági és a törvényhozói Alaptörvény-értelmezés között.⁴⁷ Az Országgyűlésnek – legalábbis az Alaptörvény értelmezési parancsából kiindulva – minden egyes törvény megalkotása során figyelembe kell vennie az Alaptörvény szövegét, így a történeti alkotmány vívmányainak jelenlétével is számolnia kell a jogrendszerben. Ez nem feltétlenül jelent arra irányuló kötelezettséget, hogy a történeti érvelésnek kifejezetten meg is kell jelennie minden egyes törvény szövegében vagy indokolásában, de azt igen, hogy a törvényhozónak e szempontrendszer figyelembevételének lehetőségeit meg kell fontolnia valamennyi jogalkotási lépése során. Az Alkotmánybíróság ezzel szemben kifejezett indítványra foglalkozhat csak a témával: nem feltétlenül a történeti dimenzióra mint olyanra kell irányulnia az indítványnak, de legalábbis egy olyan alkotmányjogi problémára, amelynek felgöngyölítése lehetőséget teremt a testület számára az R) cikk (3) bekezdése értelmezési vetületeinek kibontására.

Ebből az következik, hogy az Alkotmánybíróság nem fogja az Országgyűlés minden egyes vívmányokat érintő döntését alkotmányossági felülvizsgálatnak alávetni, sőt, valójában a legtöbb ilyen törvényhozói döntés nem kerül majd közvetlenül a testület látókörébe. Az Országgyűlés ugyanakkor tisztában van azzal minden egyes történeti dimenziót érintő mérlegelése során, hogy az később megfelelő indítvány esetében az Alkotmánybíróság elé kerülhet. Ezért is véljük úgy, hogy a történeti alkotmány vívmányainak jogalkotási szerepe eddig méltatlanul kevés figyelmet kapott a témával foglalkozó szakirodalomban: az Alkotmánybíróság és az Országgyűlés komplex viszonyrendszerében ezen értelmezési segédelv kibontása során legalább ugyanakkora az Országgyűlés, mint az Alkotmánybíróság szerepe. Arról sem szabad továbbá megfeledkezni, hogy valamennyi, az Országgyűlés által elfogadott törvényt követnie kell a jogalanyoknak, ameddig az Alkotmánybíróság meg nem állapította Alaptörvénybe ütköző jellegüket, és ezen az alapon meg nem semmisítette őket.⁴⁸

⁴⁶ RIXER Ádám: „A történeti alkotmány lehetséges jelentéstartalmai” *Jogelméleti Szemle* 2011/3. <http://jesz.ajk.elte.hu/rixer47>.

⁴⁷ FRÖCHLICH Johanna: „Alkotmányértelmezés” in JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYOK Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (Alkotmányjog rovat, rovat szerkesztő: BODNÁR Eszter – JAKAB András), 2019, <http://ijoten.hu/szocikk/alkotmanyertelmezes>.

⁴⁸ SZMODIS Jenő: „Az alkotmány magja és annak védelme” *Jogelméleti Szemle* 2013/2. 156–167., <http://jesz.ajk.elte.hu/szmodis54.pdf>.

A rendesbíróóságok munkájában is szükség van az alaptörvényi mércék érvényesítésére, és a bírói döntéssel szembeni alkotmányjogi panasz lehetőségének megnyitásával⁴⁹ immár közvetlenül is támadható a jogszabályok Alaptörvény-ellenesnek tartott értelmezése.⁵⁰ Mivel a történeti dimenzió előtérbe helyezése az Alaptörvény szövegéből következik, a rendesbíróóságoknak is törekednie kell az ilyen szempontok bevonására jogszabályértelmezési gyakorlatukba, és ennek elmulasztására vagy nem megfelelő teljesítésére hivatkozhatnak a panaszosok az Alkotmánybíróság előtt.⁵¹ Itt is igaznak tartjuk azonban azt, hogy önmagában történeti érvekre alkotmányjogi panasz nem alapítható, az ilyen megfontolások csak a hatályos jogszabályok értelmezésével összefüggésben nyerhetnek értelmet. Ezen oknál fogva a továbbiakban sem számítunk arra, hogy a bírói döntésekkel szemben előterjesztett alkotmányjogi panaszok lényegükben a jogfejlődés történeti aspektusaira támaszkodnának, azonban ennek lehetőségét teljes bizonyossággal mégsem zárhatjuk ki a jövőre nézve.

Az Országgyűlés tehát alkotmányozó hatalomként tett két nagyon lényeges lépést a történeti értelmezési módszer térnyerésének elősegítésére: az Alaptörvény elfogadásakor megalkotta a történeti alkotmány vívmányainak terminusát, illetve járulékos jogforrási jelleggel ruházta fel ezt a kategóriát.⁵² A témába vágó diskurzus pillanatnyilag arról zajlik, hogy mit kellene tennie az Alkotmánybíróságnak ebben a helyzetben a jogbiztonság megőrzése érdekében, hosszabb távon azonban az Országgyűlésnek legalább akkora szerepe lesz e dilemma kezelésében, mint az Alkotmánybíróságnak. Az Országgyűlésre nézve irányadó tartalmi standardokat az alkotmánybíróisági gyakorlatnak kell kirajzolnia, ennek alakítására is teszünk javaslatot a történeti dimenzió folyamat alapú szemléletével a vívmányok tételes felsorolása helyett. Azt a kérdést azonban még nem elemezte a szakirodalom, hogy milyen eszközökkel, milyen módon építheti be jogalkotásába a történeti érvelést az Országgyűlés. A továbbiakban megvizsgáljuk az Országgyűlés eddigi vonatkozó gyakorlatát, és azt, hogy annak továbbfejlesztésére milyen alternatívák kínálkoznak.

IV. AZ ORSZÁGGYŰLÉS VONATKOZÓ GYAKORLATA ÉS ANNAK ÉRTÉKELÉSE

Jól látható tehát, hogy az Országgyűlés kiemelten fontos szerepet játszik annak az alkotmányozói célnak a megvalósításában, amely a történeti dimenzió érdemi, hatályos jogi alkalmazását kívánta megteremteni. Ennek ellenére azonban sem az

⁴⁹ ORBÁN Endre: „A bírói döntések ellen benyújtott alkotmányjogi panaszok tapasztalatai” *Pázmány Law Working Papers* 2016/20. <http://www.plwp.eu/evfolyamok/2016/178-orban-endre-a-biroi-dontesek-ellen-benyujtott-alkotmanyjogi-panaszok-tapasztalatai-nr-2016-20>.

⁵⁰ Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés d) pont.

⁵¹ GÁRDOS-OROSZ Fruzsina: „Egy új alkotmányjogi panasz eljárás (Abtv. 27.) jelentőségének mérhetősége a bírósági és az alkotmánybíróisági alapjogvédelem rendszerében” *MTA Law Working Papers* 2017/23.

⁵² SZENTE Zoltán: „A 2011. évi Alaptörvény és a történeti alkotmány összekapcsolásának mítosza” *Közjogi Szemle* 2019/1. 3–4.

Alaptörvény-módosítások, sem a törvényalkotás dokumentumai nem tükrözik azt, hogy a döntések meghozatalát általánosan megelőzné a tudatos történeti reflexió.

Az Országgyűlés az Alaptörvény-módosító tevékenysége során egyedül a hetedik módosításkor hivatkozott a történeti alkotmányra, ekkor azonban két kérdés kapcsán is utalt a jelentőségére. Az első utalás a Nemzeti Hitvallás részévé tette azt a fent is említett mondatot, amely szerint „*valljuk, hogy a történeti alkotmányunkban gyökerező önazonosságunk védelmezése az állam alapvető kötelessége.*”⁵³ Ez az összekapcsolás teremtette meg a történeti dimenzió vívmányokon túlmutató alkalmazásának a lehetőségét, és bár az alkotmányos önazonosságra való utalás eredetileg külső, az európai uniós hatáskörgyakorlással kapcsolatos vitákban az identitáskontrollra való hivatkozás belső jogi megalapozásául szolgált,⁵⁴ a kilencedik Alaptörvény-módosítás fényében, amely előírta az alkotmányos önazonosságon alapuló nevelés biztosítását a gyermekek számára, nem pusztán külső, hanem belső kérdésekben is programadásként jelent meg.⁵⁵

A hetedik Alaptörvény-módosítást ugyan kronologikusan megelőzte a 22/2016. (XII. 5.) AB határozat, amely indokolásában azonos módon kapcsolta össze a történeti alkotmányt és az alkotmányos identitást,⁵⁶ a rendelkezés már a határozat meghozatalát megelőzően benyújtott, végül el nem fogadott Alaptörvény-módosítási javaslat⁵⁷ szövegének is a részét képezte. A történeti alkotmány alkalmazási körének bővítése mögött meghúzódó okokat ugyan nem részletezi a módosító javaslat indokolása, az összhangban áll a nemzeti identitásra az Európai Unió Bírósága előtt történt hivatkozás, valamint az azt értelmező tagállami alkotmánybírói határozatok meghozatalának növekvő nemzetközi tendenciájával.⁵⁸ Az identitáskontrollal kapcsolatos, illetve az Európai Unió és Magyarország viszonyát egyébként rendező szabályok kapcsán ugyanakkor más helyen nem történt hivatkozás a történeti alkotmányra, sem annak valamely vívmányára.

Fontos tehát látni, hogy ebben az esetben az Országgyűlés a történeti dimenzió alkalmazási körét bővítette, és ennek kapcsán tudatosan reflektált az értelmezési szabályban foglalt előírásra, ugyanakkor a módosítás elfogadása során nem fordított figyelmet arra, hogy a történeti értelmezési szempontok szerint járjon el. A törvényhozás e döntése tehát ugyan a történeti dimenzióval kapcsolatos diskurzushoz és gyakorlathoz érdemben, és lényegében az Alkotmánybíróság gyakorlatához való kapcsolódást nem megkövetelve járult hozzá, maga az eljárás nem jelenti példáját az Alaptörvényben előírt, történetileg tudatos döntéshozatalnak.⁵⁹

⁵³ Magyarország Alaptörvényének hetedik módosítása, 1. cikk.

⁵⁴ Tóth Zoltán József: „Egyes észrevételek az Alaptörvény értelmezéséhez” *Polgári Szemle* 2013. 1–2. 13–39, https://polgariszemle.hu/images/content/pdf/psz_2013_1-3.szam_3.pdf.

⁵⁵ Sulyok Tamás – Deli Gergely: „A magyar nemzeti identitás az Alkotmánybíróság gyakorlatában” *Alkotmánybírói Szemle* 2019/1. 57–59.

⁵⁶ 22/2016. (XII. 5.) AB határozat [61–65.].

⁵⁷ Az Alaptörvény hetedik módosításának tervezete (T/12458).

⁵⁸ Erről áttekintést nyújt DRINÓCZI (3. lj.).

⁵⁹ Erről részletesebben lásd: VARGA Csaba: *Válaszúton – húsz év múltán. Vitában jogunk alapjairól és céljairól* (Pomáz: Kráter 2011) 221–252.

Ezzel ellentétben a hetedik módosítás második utalása egy ilyen történeti reflexió leképeződése.⁶⁰ Az önálló közigazgatási bíraskodás intézményét alaptörvényi szinten rögzítő, azóta ismét módosított 25. cikk (3) bekezdés indokolása a történeti alkotmány vívmányaként hivatkozik az elkülönült közigazgatási bíraskodásra, illetve az önálló közigazgatási felsőbíróság létrejöttére.⁶¹ Itt tehát az látható, hogy a módosítás egy intézményi változtatást hozott a jogrendszerbe, amelynek a szükségességét a történeti előzményekre hivatkozással indokolta. A hivatkozás kapcsán viszont különösen érdekes, hogy az Alkotmánybíróság ugyan korábban vívmánynak nyilvánította *A magyar királyi közigazgatási bíróságról szóló 1896. évi 26. törvénycikket*,⁶² amely alapján elkülönült közigazgatási bíraskodás működött Magyarországon, magát az alapvetel nem jelölte meg vívmányként. Azt láthatjuk tehát, hogy az Országgyűlés itt is bár alapozott az Alkotmánybíróság által korábban lefektetettre, saját maga azonosított egy jogelvet a történeti alkotmány vívmányaként.

Az Országgyűlés Alaptörvény-módosító tevékenysége kapcsán tehát azt láthatjuk, hogy van példa a történeti dimenzió figyelembevételére, és ilyenkor a testület bár az Alkotmánybíróság által adott útmutatást követi, nem ragaszkodik az általa elmondottak kizárólagosságához. Ugyanakkor az ilyen jellegű történeti tudatosság nem jellemzi általánosan a módosításokat, hiszen csak egyetlen módosítás egyetlen konkrét rendelkezésével kapcsolatban találkozhatunk ezzel.⁶³

Az Országgyűlés törvényalkotó-tevékenységének dokumentumait vizsgálva is azt láthatjuk, hogy a történeti tudatosság nem általános jellemzője a szabályozási gyakorlatnak. Kutatásunk során mindösszesen két olyan törvényt találtunk, amely utal a történetiségre, mindkettő a hetedik módosításhoz hasonlóan, az elkülönült közigazgatási bíraskodással kapcsolatban. *A közigazgatási bíróságokról szóló 2018. évi CXXX. törvény*, valamint *A közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvény* preambuluma, illetve azok indokolásai rögzítik a történeti alkotmány vívmányaival összhangban való értelmezés követelményének figyelembevételét, illetve röviden utalnak is a közigazgatási bíraskodással kapcsolatos egyes történeti rendelkezésekre.

A *2017. évi I. törvény* preambuluma úgy fogalmaz, hogy az Országgyűlés „a történeti alkotmány vívmányainak tiszteletben tartásával” alkotta a törvényt.⁶⁴ A *2018. évi CXXX. törvény* ennél részletesebb utalást tartalmaz, eszerint az Országgyűlés „hazánk történeti alkotmányának igazságszolgáltatással összefüggő vívmányaira és a magyar jogtörténeti hagyományokra figyelemmel, a Közigazgatási Bíróság 1949. évben történt megszüntetését követően hét évtizeddel” alkotta a törvényt.⁶⁵

⁶⁰ SZIGETI Krisztina: „A bírói jogértelmezés és a VII. Alaptörvény módosítás” *Eljárásjogi Szemle* 2018/4. <https://eljarasjog.hu/2018-efolyam/a-biroi-jogertelmezes-es-a-hetedik-alaptorveny-modositas/>.

⁶¹ Magyarország Alaptörvényének hetedik módosítása, 7. cikk (1) bekezdés.

⁶² 33/2012. (VII. 17.) AB határozat.

⁶³ ZSUGVÓ Virág: „Az alkotmányellenes alkotmánymódosítás egyes elméleti kérdései az alkotmányosság tükrében” *Állam- és Jogtudomány* 2017/3. 99–122.

⁶⁴ 2017. évi I. törvény a közigazgatási perrendtartásról.

⁶⁵ 2018. évi CXXX. törvény a közigazgatási bíróságokról.

A 2017. évi I. törvény preambulához fűzött indokolása az 1896. évi 26. törvény-cikkre, mint az elméleti megalapozás részét képező dokumentumra utal. A 2018. évi CXXX. törvény az indokolásban is részletesebb: röviden bemutatja az 1883. évi 43. törvény-cikk alapján létrejött elkülönült pénzügyi közigazgatási bíraskodást, valamint az 1869. évi 26. törvény-cikk kapcsán a bírói és a végrehajtói hatalom elválasztásának jelentőségét, majd rögzíti, hogy az elkülönült közigazgatási bíraskodást 1949-ben a szocialista rendszer révén számolták fel, így a történeti alkotmánnyal is összhangban van annak a visszaállítása.

Az Országgyűlés törvényalkotási tevékenysége tehát megerősíti az Alaptörvény-módosítások vizsgálata kapcsán tett megállapításokat. Találunk példát arra, hogy a döntéshozatal történetileg tudatos, és a jogintézmény történeti előzményeire tekintettel születik új szabályozás. Ugyanakkor a példa itt is egyedüli, más jogszabályok indokolásában nem olvashatunk történeti elemzést. Ennek a magyarázata lehet, hogy az elkülönült közigazgatási bíraskodás kiépítése egyrészt drasztikus változást hozott a jogrendszerben, másrészt valóban stabil történeti alapokra volt visszavezethető az elve. Tehát akár egyfajta tudatosságot is felfedezhetünk a gyakorlatban: abban az esetben, ha fontos változtatásról születik döntés, és a vizsgált kérdésnek vannak jogtörténeti hagyományai, szükséges a történeti alkotmányra való utalás a döntéshozatal során. Ugyanakkor, ha elfogadjuk azt a kiindulópontot, hogy a jogfejlődés lényege éppen a jogintézmények organikus alakulásában rejlik, és minden döntés egy történeti előzményből fakad, az Országgyűlés jelenlegi szelektív gyakorlata nem elegendő, és a törvényhozó testület nem tesz eleget a történeti dimenzió alkalmazásával kapcsolatos, Alaptörvényben foglalt, vele szemben támasztott követelményeknek.

V. JAVASLATOK A TÖRTÉNETI ALKOTMÁNY VÍVMÁNYAINAK JOGALKOTÁSBA VALÓ BEEMELÉSÉRE

Ahogy az a fentiekből kitűnik, az Országgyűlés történeti előzményekre támaszkodó jogalkotási gyakorlatával kapcsolatban a legnagyobb probléma az ilyen érvelések esetlegessége, ami a jogalkotási gyakorlatban még a jogalkalmazáshoz képest is fokozottabban érvényesül.⁶⁶ Az Országgyűlés csak néhány esetben hívott fel múltbeli utalásokat az egyes jogszabályok konkrét tartalmának alátámasztására, és ezekből az utalásokból sem rajzolódik ki semmilyen egységes koncepció, ami tükrözné az Országgyűlés megközelítését a kérdésben. A már vázolt modell értelmében ezen nem is csodálkozhatunk, hiszen az Országgyűlés egy fontos lépést már megtett a vonatkozó alaptörvényi passzusok és a Nemzeti Hitvallás idevágó szövegrészeinek elfogadásával, az Alkotmánybíróság feladata elsősorban ezeknek a normáknak és deklarációknak az értelmezés útján tartalommal történő megtöltése. Mivel azonban az Alkotmánybíróság is igen keveset haladt előre az elmúlt évtizedben ebben az

⁶⁶ CSINK Lóránt – FRÖHLICH Johanna: *Egy alkotmány margójára. Alkotmányelméleti és értelmezési kérdések az Alaptörvényről* (Budapest: Gondolat 2012) 122–123.

irányban, az Országgyűlés sem rendelkezik érdemi támpontokkal a történeti dimenzió jogalkotási gyakorlatba történő beemelését illetően.

Ebben a helyzetben nem vállalkozhatunk arra, hogy a történeti érveléseket érintően részletes tartalmi standardokat körvonalazzunk, amelyekből a törvényalkotás során az Országgyűlés kiindulhat.⁶⁷ Ebben a vonatkozásban azt szögezzük csak le ismételten, hogy a történeti alkotmány vívmányainak számbavételére tett, kevés kézzelfogható eredményre vezető kísérletek helyett helyesebbnek tartanánk a történeti jogfejlődést folyamatában szemlélő megközelítés előtérbe helyezését.⁶⁸ Bármely utat választja is az Országgyűlés a történeti értelmezés szerepének újragondolására, úgy véljük, ez az irány vezethet bennünket érdemi, de egyúttal konszolidált és kiszámítható eredményre.

A tartalmi kérdések helyett ebben a fázisban azt tudjuk körvonalazni, hogy melyek azok a jogi eszközök, amelyek segítségével az Országgyűlés intézményesítheti a történeti dimenzió szerepét jogalkotási tevékenységében. Nézetünk szerint e vonatkozásban hatféle eszköz áll az Országgyűlés rendelkezésére, ezek mindegyikének jelentősége messze túlnyúlna a konkrét dilemma kezelésén, és mindegyik akár külön terjedelmes tanulmányok témáját is képezheti a későbbiekben.

A) Az Országgyűlés valamely állandó szakbizottságának profiljába kerülhetne be kifejezetten a jogtörténeti dimenzió. Egy konkrét példát említve a jelenlegi Igazságügyi Szakbizottság, amely az alkotmányügyekkel foglalkozó bizottság is egyben, a múltbeli jogfejlődés jelenben is használható elemeinek figyelembevételéért is felelhetne. Ez természetesen önmagában még nem jelent garanciát az érdemi megfontolásra, hiszen a bizottsági tárgyalások sokszor formálisak, és nem nyújtanak megfelelő terepet a szakmai megfontolások átfogó megvitatására.⁶⁹ Bizonyos esetekben azonban ez a szűrő hatékonyan képes kezelni és eltávolítani a törvényjavaslatok esetleges „túlhajtásait”. Az állandó szakbizottságok mellett vagy helyett akár a törvényalkotási bizottság feladatai között is megjelenhetne a történeti jogértelmezési dimenzió, annál is inkább, mert egyetlen törvényjavaslat sem bocsátható plenáris vitára a törvényalkotási bizottság támogatása nélkül.

B) A jogalkotási folyamat egy másik, a probléma kezelésére esetlegesen alkalmas eleme a hatásvizsgálati rendszer. Ez jelenlegi formájában nagyon komoly hiányszágokat mutat Magyarországon, ezért strukturális és tartalmi fejlesztése évtizedek óta napirenden van.⁷⁰ A hatásvizsgálati folyamat során egy-egy jogszabályjavaslat várható gazdasági, társadalmi hatásainak részletes áttekintésére van lehetőség,⁷¹

⁶⁷ RIXER Ádám: *A történeti alkotmányunk helye mai jogunkban* (Budapest: Lőrincz Lajos Közjogi Kutatóműhely, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar 2012) 75–85.

⁶⁸ TÓTH Zoltán József: *Magyar közjogi hagyományok és nemzeti öntudat a 19. század végétől napjainkig. Adalékok a Szent Korona-eszme történetéhez 2., bővített kiadás* (Societas perfecta 3) 83–85.

⁶⁹ SZENTGÁLI-TÓTH Boldizsár: „A magyar Országgyűlés bizottsági rendszere” *Arsboni Jogi Folyóirat* 2012, www.arsboni.hu/dolgozatok/alkotmanyjog/Szentgali-Toth_Boldizsar_A_magyar_Orszaggyules_bizottsagai.pdf.

⁷⁰ A legújabb szakirodalomból részletesebben lásd: SEBŐK Miklós – GAJDUSCHEK György – MOLNÁR Csaba (szerk.): *A magyar jogalkotás minősége: elmélet, mérés, eredmények* (Budapest: Gondolat 2021).

⁷¹ Katarina STARONOVA: „Regulatory Impact Assessment Formal Institutionalization and Practice” *Journal of Public Policy* 2010/1. 123–128.

pillanatnyilag azonban, ha egyáltalán eleget tesz a jogalkotó ennek a kötelezettségének, többnyire formális vizsgálatokra szorítkozik,⁷² illetve nem állnak rendelkezésre a rendszerszintű hatásvizsgálat intézményi és személyi feltételei sem.⁷³ A jogszabályok hatásvizsgálatának átfogó reformja keretébe volna beilleszthető a történeti szempontrendszer beemelése ebbe a folyamatba. Ezen a módon hatékonyan működő, érdemi hatásvizsgálati mechanizmus esetében biztosítható lenne, hogy a történeti megfontolások legalább érintőleges mérlegelésére minden egyes előterjesztés előkészítése folyamán sor kerüljön.

C) Harmadik felvetésünk önmagában is egy történeti érvekkel is alátámasztható jogintézmény újbóli felelevenítésére irányul.⁷⁴ egy esetleges második kamara felállításában e szerv feladatai közé lehetne sorolni a történeti dimenzió figyelembevételét, amennyiben az releváns a szóban forgó törvényjavaslat tárgyalása során.⁷⁵ Egy ilyen lépés következményei természetesen messze túlnyúlnának a jogértelmezés kereteinek alakításán, és a magyar alkotmányos berendezkedés alapvető elemeinek újragondolását vetné fel. Ezekről számos szerző értekezett már a hazai alkotmányjogi diskurzusban,⁷⁶ jelen tanulmány ehhez annyit tesz hozzá, hogy a második kamarára úgy tekint, mint a történeti jogértelmezés erősítésének egyik lehetséges csatornájára. Mindez nem jelenti az állásfoglalásunkat a második kamara mellett, pusztán azt, hogy úgy véljük, érdemes lenne a kapcsolódó diskurzusba ezt az aspektust is beemelni.

D) Az előbbi három példa a jogalkotási eljárás folyamatából emelt ki néhány mozzanatot, a továbbiakban azt vizsgáljuk, a jogszabályok mely részei lehetnek alkalmasak a történeti érvelések intézményesítésére. Az Alaptörvény hetedik módosítása kihangsúlyozta a preambulumban jogértelmezési segédletkénti szerepét,⁷⁷ ha azonban ezekbe az eddig jórészt formális előbeszédbe⁷⁸ belekerülnének legalább egy-két mondatban az adott előterjesztés szempontjából releváns jogtörténeti érvek, azok egyrészt intézményesítenék a történeti dimenzió jelenlétét, másrészt a jelenben is kézzelfogható hivatkozási pontként szolgálhatnának a jogértelmezés

⁷² SZABÓ Zsolt: „Hozzáadott érték benyújtás és elfogadás között: viták és módosító javaslatok az Országgyűlésben 2006–2016 között” *Parlamentari Szemle* 2017/2. 30–32.

⁷³ SMUK Péter: „Az Országgyűlés” in JAKAB András – GAJDUSCHEK György (szerk.): *A magyar jogrendszer állapota* (Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont 2016) 630.

⁷⁴ DEZSŐ Márta: „A második kamarák alkotmányos funkciói” in TÉGLÁSI András (szerk.): *Szükség van-e kétkamarás parlamentre az új Alkotmányban? Tanulmánykötet az Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottsága által 2010. november 12-én azonos címmel megrendezett tudományos konferencián elhangzott előadások alapján* (Budapest: Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottsága 2011) 56–62.

⁷⁵ HORVÁTH Attila: „A magyar történeti alkotmány tradíciói” in TÉGLÁSI András (szerk.): *Szükség van-e kétkamarás parlamentre az új Alkotmányban? Tanulmánykötet az Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottsága által 2010. november 12-én azonos címmel megrendezett tudományos konferencián elhangzott előadások alapján* (Budapest: Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottsága 2011) 120–131.

⁷⁶ Az egymással szembenálló érvekről legrészletesebben lásd TÉGLÁSI (74. l.).

⁷⁷ Magyarország Alaptörvényének hetedik módosítása, 8. cikk.

⁷⁸ JAKAB András: *Az európai alkotmányjog nyelve* (Budapest: NKE Szolgáltató Nonprofit Kft. 2016) 155–157.

számára.⁷⁹ A Nemzeti Hitvallástól eltekintve jogszabályi szinten eddig nem volt jellemző a történeti utalások beépítése a preambulumok fordulatai közé.

E) A jogszabályok, előterjesztések indokolása mindaddig viszonylag kevés szerephez jutott a jogértelmezésben, talán azért is, mert ezek tartalma rendszerint formális és kevés érdemi szempontot tesz hozzá a normaszövegből amúgy is megismerhető tartalomhoz. A teleologikus értelmezésben hívja fel a gyakorlat időnként ezeket az okfejtéseket, de ez idáig az indokolások hazánkban a jogértelmezés kiegészítő jellegű, csekély jelentőségű forrásai maradtak. Az Országgyűlés előírhatná azt is, hogy a jogszabályok indokolása során kötelező legyen kitérni az előterjesztés jogtörténeti előzményeire, arra a fejlődési folyamatra, amelybe illeszkedik az adott javaslat, vagy legalább arra, ha ez a vonatkozás az adott szakterületen nem releváns. Mint minden, természetesen ez a kötelezettség is kiüresíthető, illetve eredeti céljától eltérően is használható, mindenesetre egy alkalmas terep lehet a közigazgatási jogtörténeti támpontok jogértelmezési szerepének alátámasztására.

F) Végezetül az Országgyűlés határozatot is elfogadhat arról, hogy az alkotmányos passzusokat kibontó alkotmánybírói gyakorlatból kiindulva mit tekint tevékenysége során a történeti alkotmány vívmányának, milyen szelekciós szempontokat alkalmaz, és mi következik mindebből a jogalkotásra nézve. Értelemszerűen az országgyűlési határozat mint a testület belső működését szabályozó norma harmadik személyekre nézve nem bír kötelező erővel, mégis körvonalazhatja az Országgyűlés megközelítését a kérdéssel kapcsolatban, ami egyrészt a mindenkori törvényhozó számára orientációul szolgálhat, másrészt a külső szereplők számára is megismerhetővé teszi az Országgyűlés álláspontját. Ameddig azonban hiányzik a világos alkotmánybírói standard a kérdésben, addig nem állnak rendelkezésre a megfelelő hivatkozási pontok sem egy ilyen határozat megszövegezéséhez.

Nem tartanánk célravezetőnek fenti alternatív javaslataink egyidőben, egymás mellett történő bevezetését, az iménti felsorolás szerepe az, hogy felvillantsa azokat a lehetséges eszközöket, amelyek kijelölik az Országgyűlés mozgásterét a történeti jogértelmezési dimenzió szerepének alakításában, amelyet a törvényhozás eddig gyakorlatilag kihasználatlanul hagyott.⁸⁰ Ameddig az Alkotmánybíróság részletes standardjait nem ismerjük a történeti dimenzió szerepének alakulásáról az Alaptörvény vonatkozó utalásainak függvényében, addig az Országgyűlés szerepével kapcsolatban arra érdemes koncentrálni, hogy azokat a jogi eszközöket megtaláljuk, amelyekeken keresztül a törvényhozás potenciálisan érvényesítheti szempontrendszerét a későbbiekben, összhangban az Alaptörvény rendelkezéseivel, illetve az alkotmánybírói gyakorlattal. Az Országgyűlés szerepének és gyakorlatának tisztázása nem szükségszerűen a jogtörténeti aktivizmus irányába hatna, az Országgyűlés dönthet úgy is, – sőt, nézetünk szerint ez volna részéről a helyes döntés – hogy a történeti utalások jelentőségét megszorítóan értelmezi, és csak kivételes jelleggel emeli be ezeket a jogalkotásba. A jogbiztonság és a kiszámítható-

⁷⁹ KUKORELLI István: *Magyarországot saját alkotmánya nélkül kormányozni nem lehet* (Somorja: Gabriel Méry Ratio 2014) 165.

⁸⁰ CHRONOWSKI Nóra: „Az alkotmánykonform értelmezés és az alaptörvény” *Közjogi Szemle* 2017/4. 7–15.

ság érdekében azonban fontos lenne az, hogy ez a gyakorlat megismerhető legyen a jogkeresők számára, illetve, hogy egyáltalán létezzen egy olyan kifejezett mérce, amely kitapintható az Országgyűlés gyakorlatában. Tanulmányunk ennek hiányára és az ebből következő jogi problémákra, illetve néhány lehetséges kibontakozási eszközre kívánta felhívni a figyelmet.

BEFEJEZÉS

Összegzésképpen elmondható, hogy az Alaptörvénybe foglalt, a történeti alkotmányra, illetve annak vívmányaira való utalások nem pusztán az Alkotmánybíróság jogértelmezési munkájára vonatkozóan jelentenek iránymutatást, hanem kötelezettséget teremtenek az Országgyűlés jogalkotási munkájára nézve is. Álláspontunk szerint e testület pedig akkor tud a legmegfelelőbbben eleget tenni a normaszöveg előírásainak, ha nem a napjaink joggyakorlatában is alkalmazandó források taxatív listáját törekszik összeállítani, hanem számba veszi a történeti dimenzió egészének a hatályos jogalkotás során való figyelembevételére vonatkozó egyes lehetőségeket. Tanulmányunkban az Országgyűlés eddigi tevékenységének vizsgálatát követően hat ilyen lehetőséget mutattunk be azzal a céllal, hogy az Országgyűlés szerepével kapcsolatos párbeszéd kibontakozásához hozzájáruljunk.

A nemzetközi kontextus rövid elemzése után tanulmányunk egy speciálisan magyarországi nézőpontra fókuszál, fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a történeti hagyományok alkotmányos elismerése eltérő formában ugyan, de több más európai országban is jelen van, ezért hosszú távon a környező országok parlamenti gyakorlatának részletes vizsgálata is fontos támpontot jelenthet a hazai kérdések megválaszolásához. Érdeemes utalnunk arra is, hogy jelen tanulmány az Országgyűlés aktuális cselekvési lehetőségeit vizsgálta, ugyanakkor a testület mozgásterét mindenképpen befolyásolja az Alkotmánybíróság szerepvállalása, ebből adódóan annak változása, alakulása fényében mindenképpen újra és újra szükségessé fog válni az Országgyűlés lehetőségeinek ismételt vizsgálata.

A történeti alkotmány hatályos jogi relevanciájával, és ezen belül az Országgyűlés tényleges és lehetséges szerepvállalásával kapcsolatos diskurzus nemcsak a jogrendszer koherenciájának megőrzése szempontjából fontos, hanem álláspontunk szerint azért is különösen aktuális, mert a történeti alkotmány és a nemzeti identitás összekapcsolása, valamint a nemzeti identitásra való hivatkozás mint az európai uniós térben és a hazai szabályozási politika alakításában egyaránt megjelenő programadás az elmúlt években egyre nagyobb jelentőségre tett szert. Tekintettel arra, hogy az Országgyűlés kiemelt szerepet játszik az uniós és a belső jogi (nemzeti) szerepvállalás meghatározásában, különösen hangsúlyos lesz annak feltérképezése, hogy e relációban milyen keretek között valósítja meg a történeti alkotmány vizsgálatával kapcsolatos kötelezettségét, és bontakoztatja ki az ebből fakadó lehetőségeket.

PÉTERVÁRI MÁTÉ*

A CSŐDELJÁRÁS ORGÁNUMAI ÉS HATÉKONYSÁGA A KALOCSAI KIR. TÖRVÉNYSZÉK 1910-ES ÉVEKRE VONATKOZÓ IRATANYAGÁBAN***

<https://doi.org/10.51783/ajt.2023.1.03>

A gazdasági élet megfelelő működtetésének alapvető feltételeként tekintett a magyar politikai elit a korszerű csődjogi szabályok biztosítására, így a reformkorban és a dualizmus államszervezetének kiépítésekor is ettől és más gazdasági jellegű törvények megalkotásától várták a gazdaság fellendülését. A 20. században az I. világháború kapcsán jelentkező gazdasági problémák orvoslására szintén a fizetéseképtelenségi jog reformjához fordult a kormány. E jogterület történeti hagyományainak feltárása azonban eddig váratott magára, mivel a kodifikációtörténetet összefoglaló jelleggel bemutató és a történettudományi tudományos munkákon kívül nem készült jogtörténeti szempontból mélyebb vizsgálatra vállalkozó írás e témakörben. Márpedig a levéltári források vizsgálata nyújt arra lehetőséget, hogy a szabályozás kapcsán felmerülő anomáliák megismerhetővé váljanak. Emellett az ilyen irányú kutatások adhatnak választ arra is, hogy a jogalkotói várakozásokat és célkitűzéseket beteljesítették-e az általuk választott jogi megoldások. Ezért jelöltem ki a magam számára e témakört, amely a gazdaságtörténetet, a jogtörténetet és a fizetéseképtelenségi jogot is jelentős ismeretekkel gyarapíthatja.

Jelen írásban a második magyar csődtörvény, az 1881:XVII. tc. gyakorlati működését mutatom be a Kalocsai Kir. Törvényszéknek a 20. század második évtizedét felölelő iratanyaga alapján. Ez a törvény különös fontosságú, mivel a modern gazdasági élet követelményeihez igyekezett alakítani a jogalkotó, és egészen Magyarország szocialista átalakulásáig maradhatott hatályban, így végigkísérte a kapitalista Magyarország gazdasági fejlődését. A Kalocsai Kir. Törvényszék iratanyagának kiválasztásához pedig az vezetett, hogy olyan forrásanyagot kerestem, amely teljességében, selejtezés nélkül maradt az utókorra, így a csődeljárás minden eleme kapcsán lehetőséget biztosít a vizsgálódásra. A ki-

* PhD, adjunktus, SZTE ÁJK, Szeged, 6720 Szeged, Tisza L. krt. 54. E-mail: petervari.mate@juris.u-szeged.hu.

** A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-4-SZTE-28 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

választott időtáv szintén a forrásadottságokból következik, mivel az általam támasztott követelményeknek ettől az évtizedtől felel meg az iratanyag. A vázolt módszertannak megfelelően a levéltári forrásokból levonható eljárási jellegzetességeket mutatom be tanulmányomban összevetve a csődjoggal foglalkozó szakirodalomból kirajzolódó álláspontokkal. A csődeljárás legfontosabb szereplőinek, így a közadós, a hitelezők, a tömeggondnok, a csődbiztos és a csődválasztmány működése, valamint annak hatékonysága (gyorsasága és a hitelezőknek nyújtott kielégítés mértéke) képezte írásom fő hangsúlyát.

BEVEZETÉS

Az 1881:XVII. tc. hosszú évtizedekre határozta meg a magyar kereskedelmi élet működését, mivel elfogadását követően változatlanul szabályozta a csődeljárások alaki és anyagi kérdéseit egészen a 20. század közepéig.¹ Az 1875. évi kereskedelmi törvénykönyv képezte a gazdaság jogszabályi hátterét a vizsgált korszakban, amelynek kiegészítéseként szolgált az 1877-ben bevezetett új váltótörvény, valamint a fizetési kötelezettségek nem teljesítése esetén alkalmazandó végrehajtási és csődtörvény, amelyeket egyaránt egy évben, 1881-ben szavazott meg az országgyűlés.² E gazdasági jogi törvények kodifikálása Pauler Tivadar igazságügy-miniszter és Apáthy István nevét dicsérik, mivel Pauler a politikai környezetet igyekezett megteremteni e jogszabályok számára,³ míg Apáthy jogtudósként a kodifikációs tevékenységet végezte.⁴ A gazdasági jellegű jogszabályok mindennapi alkalmazásának vizsgálata kiemelt jelentőségű, mivel a jogi kérdések mellett a 20. század első felének gazdaságtörténetébe is betekintés nyerhető ezáltal.⁵ Emellett a csődjog történeti vizsgálata adalékokat szolgáltat a jogterület átfogó magyarországi reformjához, ami már régóta várat magára.

Jelen tanulmányban olyan levéltári forráscsoport feltárására vállalkoztam, amely a második magyar csődtörvény részletekbe menő gyakorlati bemutatására alkalmas. Ennek oka az, hogy a korábbiakban általam, a Szegedi Királyi Ítéltábla iratanyagában vizsgált csődeljárásoknak csak egyes eljárási cselekményei voltak rekonstruálhatók a forrásadottságok miatt,⁶ amely cselekményekből ugyan információk voltak

¹ LŐRINCZI Gyula: „A mai magyar csődjogi szabályozás jogtörténeti gyökerei. (Szomorújáték három felvonásban)” *Jogtörténeti Szemle* 2011/4. 21.

² HALMOS Károly: „A csőd intézményének rövid története” *Közgazdasági Szemle* 2012/5. 544.; HALMOS Károly: „A csődtörvény csődtörténete. Kultúrtörténet és közéleti történetírás (public history)” in MANHERCZ Orsolya (szerk.): *Historia critica. Tanulmányok az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből* (Budapest: ELTE Eötvös 2014) 224.

³ ANTAL Tamás: *A Magyar Királyi Igazságügyminisztérium története (1867–1944/45)* (Szeged: Iurisperitus 2022) 29–30.

⁴ KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: „Die Anfänge des ungarischen Konkursrecht” in GÁBOR BÉLI [et al.] (szerk.): *Institutions of Legal History with special regard to the legal culture and history* (Bratislava–Pécs: University of Pécs – Institute of History of Slovak Academy of Sciences 2011) 67–70.

⁵ VARGA Norbert: *A kartellfelügyelet bevezetése Magyarországon. Az 1931:XX. tc. kodifikációja és gyakorlata* (Szeged: Iurisperitus 2020) 11.

⁶ PÉTERVÁRI Máté: „Csődeljárások a Szegedi Királyi Törvényszék gyakorlatában” in HOMOKI-NAGY

nyerhetők a jogszabály bírói gyakorlatáról, azonban a teljes folyamat ismertetése ezekből nem volt lehetséges. A csődeljárások során ugyanis az összetett alaki szabályok miatt nagy mennyiségű iratanyag keletkezett, így ezt hatványozottan sújtották az esetleges selejtezések. A bírósági határozatok pedig jellemzően nem túl részletesen ismertették az eljárás egyes elemeit. Ez főként az eljárás egyes szereplői által betöltött funkcióknak vagy a lefolytatott eljárás hatékonyságának teljes körű elemzését akadályozta. Emiatt tűztem ki célul a Kalocsai Kir. Törvényszék iratanyagának vizsgálatát, amelynek egyes részei hiánytalanul fennmaradtak. A kutatás azt mutatta ki, hogy ez az 1915. évtől kezdve igaz csupán, mivel a korábbi évek szintén töredékesnek mutatkoztak. A jelen írásban bemutatott eseteket az 1910-es évekből fennmaradt bírósági iratok kutatása során sikerült azonosítanom.⁷ A levéltári kutatás sajátosságából adódóan két eset is ennél korábbi évekhez kötődik,⁸ mivel a bírósági alkalmazottak a pertesteket, használatukat követően, nem az eredeti helyükre tették vissza. Az iratok töredékessége és a korábbi évekre visszanyúló esetek okán általános jellegű tendenciák nem vonhatók le az évtized helyi csődjogi gyakorlata kapcsán, azonban az eljárási jellegzetességek bemutatására kiváló lehetőséget kínálnak.

Az 1915 és 1919 közötti időszokról elmondható a levéltári kutatás eredményeképpen, hogy csupán egyetlen csődeljárás indult meg ekkor.⁹ A Keresztény Gyula törvényszéki bírónál folyamatban lévő ügyekről készült jegyzőkönyv szerint azonban az 1915. évet megelőzően több csődügy is kezdődött a Kalocsai Kir. Törvényszéken, amelyek azonban sajnálatosan nem maradtak fenn.¹⁰ Ebből az iratból azonban nem

Mária – VARGA Norbert – PÉTERVÁRI Máté (szerk.): *A Szegedi Törvényszék története* (Szeged: Szegedi Törvényszék 2019) 64–109.

⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltár VII.2.b. Kalocsai Törvényszék iratai, Peres iratok 29–32. (1909–1914); 45.,77., 80–140/a. (1915–1919) dobozok.

⁸ MNL BKML VII.2.b. 94. P.1306/12/1929.; 791/1916. – Seligman Ignác elleni csődügy.; 123. 558/P.909. – Kertész és Herman bejegyzett cég csődügye. (A levéltári források hivatkozásánál az egyes iratok visszakereshetősége érdekében előbb a fondot és az állagot, majd a dobozt, végül az ügyiratszámokat jelöltem meg. Az egyes ügyekhez kapcsolódó dokumentumok a dobozokon belül összefogott iratsomókban találhatóak. Az itt megjelölt első hivatkozásoknál az ezen iratsomókon található ügyiratszámot hivatkoztam. A további lábjegyzetekben az ezen iratsomókon belül található iratok ügyiratszámát hivatkoztam a megfelelő azonosíthatóság érdekében követve a korabeli iratszámozás „betűkódjait”, amelyek az ügykezelési szabályok ismerete nélkül helyenként nehezen értelmezhetők. Ezeknek azonban a kutatás szempontjából nincsen jelentősége, mivel az egyetlen cél csupán ezek visszakereshetősége volt.)

⁹ Az 1915-ben a kivételes hatalom adta felhatalmazásra támaszkodva a kormány által a magyar jogrendszerben meghonosított csődönkívüli kényszeregyezés csak részben vette át ennek az eljárásnak a szerepét, mivel ilyen ügyből is csupán kettőt találtam. A világháborús évek úgy fest, hogy Kalocsai Kir. Törvényszék illetékességi területén „megfékeztek” a csődnyitási hajlandóságot. PÉTERVÁRI Máté: „A kivételes hatalom magánjogi viszonyokra gyakorolt hatása és a csődönkívüli kényszeregyezés bevezetése Magyarországon” in: FARKAS Ádám – KELEMEN Roland (szerk.): *Szkilla és Kharübdisz között – Tanulmányok a különleges jogrend elméleti és pragmatikus kérdéseiről, valamint nemzetközi megoldásairól* (Budapest: Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság 2020) 165–166.; MESZLÉNY Artúr: *A csődön kívüli kényszeregyesség, a 4070/1915. M. E. számú minisztériumi rendelet, az 1916. évi V. T. –C. és a csődön kívüli kényszeregyességre vonatkozó egyéb jogszabályok rendszere magyarázata* (Budapest: Athenaeum 1916) 13–14.; KELEMEN Roland: *A kivételes hatalom történeti és elméleti rendszere* (Budapest: Gondolat 2022) 121.

¹⁰ MNL BKML VII.2. 102. 25/2/1917.

lehet következtetni az 1910 és 1915 között megnyitott csődök számára, mivel csupán az 1917. január 22-én még folyamatban lévő ügyeket tüntették fel megkezdésük időpontjának megjelölése nélkül, korábról ilyen jellegű jegyzőkönyv sem található az iratanyagban. Az I. világháborúban megindított csődeljárások csekély számát a gazdasági szereplők és az eljárás lefolytatására alkalmas ügyvédek háborús távolléte okozhatta,¹¹ majd Kalocsa és környékén a Tanácsköztársaság és a „vörös terror” is igen jelentősen érezte a hatását,¹² amely megint csak fontos tényező lehetett a fizetési képtelenségi eljárások számának lecsökkenésében.

A vizsgált időszakban négy olyan csődesetet találtam, amelyek egészében fennmaradtak.¹³ Ezek közül kettő esetén elemezhető a csődeljárás lefolytatása a maga teljességében, mivel a Seligman-féle csődügyben vagyonihiány miatt megszüntették az eljárást, míg a Heisler-féle csődügyben a csődniítés sem történt meg végül. Ennek ellenére mind a négy ügy alkalmas a csődeljárás kapcsán következtetések levonására, mivel nem csupán töredékes részecselekmények maradtak az utókorra. Az iratok között jellemzően nem csupán a bírósági határozatokat őrizték meg, hanem a csődniítési kérelmek, a csődvagyonról készült leltárak, a hitelezői bejelentések, a felszámolási tárgyalás jegyzőkönyvei, a csődválasztmány üléseiről készült jegyzőkönyvek és a fellebbezéssel kapcsolatos dokumentumok is megtalálhatók. Ennek köszönhetően a csődeljárás ellenérdekű feleinek is megismerhetők az álláspontjaik egy-egy jogvita kapcsán. Jelen tanulmányban nem önállóan ismertetem az egyes eseteket, hanem ezen ügyekből kiindulva a csődeljárás szereplői és az egyes jelentősebb eljárás cselekmények vonatkozásában kívánok összefoglaló jellegű megállapításokat megfogalmazni a bírói joggyakorlatról. Ennek kapcsán azonban meg kell jegyezni, hogy további jogesetek feltárásával lesz majd bemutatható nagyobb léptékben a korszak joggyakorlata.

KIKET SÚJTOTT LEGINKÁBB A CSŐDBE JUTÁS?

A csődeljárás központi alakja mindig a közadós volt, aki ellen megindult az eljárási folyamat. A vagyonbukott együttműködési készsége nagyban meghatározta az eljárás lefolyását, a foglalkozása pedig azt, hogy milyen típusú hitelezők és vagyontárgyak jelennek meg az eljárásban. Emiatt elsőként ezt kívántam vizsgálni.

Heisler Vilmos, a Bogyiszló melletti doromlápusztai lakos ellen megindított csődeljárás egészen különleges volt a közadós személye miatt, mivel részvénytársasági igazgatói pozíciót töltött be, amikor fizetési képtelensége okán a Magyar Pénzüntézetek Központi Hitelbankja Részvénytársaság fellépett vele szemben.

¹¹ PÉTERVÁRI (6. lj.) 86–87.

¹² PÉTERVÁRI Máté: „Hogyan minősül a „kommunista vezérek” és a Lenin-fiúk kalaplevétellel való üdvözlése a bírói felelősség szempontjából?” *JOG.történet, MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport* (blogbejegyzés) 2022. szeptember 12., <https://mtajogtortenet.elte.hu/media/7f/2e/c7aa136c79a31f69f62f363f3b575e5b374fd366522de2dfdb80073cd83b/Petervari-Mate-Bakos-Geza.pdf>.

¹³ MNL BKML VII.2.b. 94. P.1306/12/1929.; 791/1916.-Seligman Ignác elleni csődügy; 116. 503/1918.-Magyar Pénzüntézetek Közp. Hitelbankja Heisler Vilmos ellen; 122. 3086/P.1911.-Szemes Simon csődügye; 123. Cs.1491/1918.-Kertész és Herman bejegyzett cég csődügye.

Heisler a korszak üzleti életében vállalt aktív szerepet, mivel az eljárás adatai alapján a szabadkai Ingatlan Forgalmi Részvénytársaság igazgatósági tagja volt,¹⁴ azonban emellett feltűnik a neve korábban a Csongrádmegyei Hitelszövetkezetenél is.¹⁵

A másik általam vizsgált, 1909-ben megnyílt csődben a közadói pozícióban a Kertész és Hermann kalocsai bejegyzett cég állt, azonban emellett a két beltaggal szemben is megindult az eljárás.¹⁶ A céget, amelyet 1908. február 5-én jegyzett be a Kalocsai Kir. Törvényszék, Kertész Adolf és Hermann Sándor, kalocsai vegyeskereskedők alapították.¹⁷ Üzletükben mindenféle ruhaneműket, virágcsokrot, vattát, kalocsai fényképes képeslapot, fűszereket, édességeket és mindennapi használati tárgyakat is árultak,¹⁸ így igazi vegyesboltot üzemeltettek.

Seligman Ignác az eljárás megindítását megelőzően Soltvadkerten (az iratokban jellemzően a Vadkert vagy Pest-Vadkert megnevezés szerepel) volt bejegyzett kereskedő, aki rőfös- és vegyeskereskedéssel foglalkozott.¹⁹ 1896 márciusában jegyeztette be cégét,²⁰ amely tevékenységi köre ruhaneműk (ing, nadrág, harisnya, kesztyű) és különböző vásznak kereskedelmére terjedt ki.²¹ A negyedik vagyonbukott a kalocsai Szemes Simon szabó, rőfös- és rövidárkereskedő volt,²² aki 1909 szeptemberében kezdte meg működését.²³ Szemessel szemben már tíz évvel korábban, 1901-ben is indult csődeljárás szintén a Kalocsai Kir. Törvényszék előtt.²⁴ 1915-ben 51 évesnek vallotta magát,²⁵ így 1864 körül születhetett.

Az öt közadós közül Heisler vagyoni viszonyairól nem sokat tudunk, mert vele szemben nem jutott el a leltározási fázisig a csődeljárás, de azt tudhatjuk, hogy vagyontalannak vallotta magát. Ennek ellenére a közadósok közül ő tűnik a legvagyonosabbnak, mivel az I. világháború után is komoly gazdaságot működtetett,²⁶ ha a névegyezés ebben az esetben ugyanazt a személyt takarja. Mindenesetre az eljárásban megjelölt lakóhely és a név is egyezik. A többi közadós a kereskedők alsóbb rétegéhez tartoztak, akik közül ketten is bérleményben (Kertész Sándor ún. „hónapos szobában”,²⁷ Seligman Ignác a bérelt üzlethelyiség melletti szobában családjával)²⁸ laktak, míg Hermann Sándor az édesanyjánál élt.²⁹ Egyedül Szemes Simon lakásában volt olyan vagyontárgy (Schweighardt-féle zongora, tűzmentes pénz-

¹⁴ MNL BKML VII.2.b. 116. 2062/15/1919.; *Központi Értesítő* 1913/14. 343.

¹⁵ *Központi Értesítő* 1911/5. 98.

¹⁶ MNL BKML VII.2.b. 123. 558/P.909.

¹⁷ *Központi Értesítő* 1908/19. 370.

¹⁸ MNL BKML VII.2.b. 123. 1/1909.bmb.

¹⁹ MNL BKML VII.2.b. 94. 3245/Polg.1901.

²⁰ *Központi Értesítő* 1896/23. 492.

²¹ MNL BKML VII.2.b. 94. 3245/Polg.1901.

²² MNL BKML VII.2.b. 122. 4167/P.1911.

²³ *Központi Értesítő* XXXIV. évf. (1909) 82. sz. 2193.

²⁴ *Pénzügyi Közlöny* XXVIII. évf. (1901) 24. sz. 726.

²⁵ MNL BKML VII.2.b. 88. B2416/13/1915.

²⁶ *Magyarország földbirtokosai és földbérlői (Gazdacímár)* (Budapest: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 1925) 339.

²⁷ MNL BKML VII.2.b. 123. 1/1909. bmb.

²⁸ MNL BKML VII.2.b. 94. 3245/Polg.1901.

²⁹ MNL BKML VII.2.b. 123. 1/1909. bmb.

szekrény),³⁰ amely leltározásra érdemes lett volna. A másik három személynél a bútorok sem az ő tulajdonukat képezték (legalábbis ezt vallották a tanúk a leltározásnál). Emellett a négyből három csődeljárás is ruha- és textilkereskedéssel foglalkozó személyek ellen indult, akik mind egy-két éven belül a cégük megalapítását követően csődbe jutottak. Ennek alapján az kijelenthető, hogy „kalandor” vállalkozókkal van dolgunk,³¹ akik üzlete a jelentős árukészlet berendelése után nem igazán indulhatott be, így tartozásaik fizetésére képtelenné váltak.

KERESKEDELMI VAGY KÖZÖNSÉGES CSŐD?

A csődiratokban egyetlen alkalommal sem jelölték meg külön, hogy az adott esetben közönséges vagy kereskedelmi csődről van szó. A kereskedelmi csőd szabályainak alkalmazására a kereskedőkkel és a kereskedelmi társaságokkal szemben megindítandó csődeljárás esetén nyílt lehetőség, amelynek speciális szabályai 1881:XVII. tc. elkülönült részét képezték. A közönséges csőd pedig bármely közadóssal szemben elrendelhető volt, a második magyar csődtörvény ennek a szabályait tekintette elsődlegesnek, amelyhez képest jelentős különbséget ez elsősorban a csődnyitás szabályaiban jelentett, ugyanis a közönséges csőd esetén az adósságokkal szembeni vagyon elégtelenségét vizsgálta a bíróság, míg a kereskedelmi csőd esetén az eljárás megindításához már a fizetések megszüntetése is elegendő volt.³² Csupán a csődnyitás kapcsán hivatkozott jogszabályhelyből kikövetkeztethető, hogy az elsőfokú bíróság a kereskedelmi csőd szabályait alkalmazta-e az adott eljárás során. A Kertész és Hermann cég, valamint Szemes Simon csődeljárása esetén is a kereskedelmi csődre vonatkozó rendelkezések szerint járt el a bíróság a szükséges eljárási cselekményeknél.³³ A Seligman-féle csődeljárásban viszont nem a kereskedelmi csőd szabályai szerint történt a csődnyitás,³⁴ ugyanis a 84. §-ra hivatkozott a Kalocsai Kir. Törvényszék, pedig a csőd megnyitása előtti időpillanatig bejegyzett kereskedőként működtette az üzletét a vagyonbukott, csupán a csődeljárásra készülve töröltette a bejegyzését 1898. április 28-án.³⁵ A törvényszék viszont a leltározás és a zár alá vétel jogszerűségéről döntő végzésében a közadós rosszhiszeműsége kapcsán arra hivatkozott, hogy fizetéseképtelenségéről már jóval korábban tudott, márpedig a fizetéseképtelenség időpontja csak a kereskedelmi csőd esetén lenne releváns. Ebben a visszaélészerű esetben élhetett volna a bíróság a törvénynek azzal a megoldásával, hogy a kereskedelmi csőd szabályainak alkalmazását nem kötötte

³⁰ MNL BKML VII.2.b. 122. 5/1911. bmb.

³¹ Szemes Simon esetén ezt így fogalmazta meg a bíróság az ellene megindított bűnügyben: „*az üzletet minden vagyon nélkül kölcsönpénzen kezdte, majd újabb kölcsönökkel folytatta.*” MNL BKML VII.2.b. 88. B2416/13/1915.

³² PÉTERVÁRI Máté: „A kereskedelmi csőd a második magyar csődtörvényben” in MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában* (Budapest: Gondolat 2021) 281.

³³ MNL BKML VII.2.b. 585/P.1911.; 5/bmb.sz.1911.

³⁴ MNL BKML VII.2.b. 94. 2591/1898.

³⁵ MNL BKML VII.2.b. 94. 3009/P.898.

a jogalkotó a kereskedőként való bejegyzettséghez, csupán a kereskedői minőséghez, azonban ez a kérdés nem is merült fel az eljárás során.³⁶

A CSÖDNYITÁS FELTÉTELEINEK BIZONYÍTÁSI KÉNYSZERÉVEL VALÓ VISSZAÉLÉS

A csődnyitást két esetben valamely hitelező kezdeményezte,³⁷ míg két esetben az adós vagy az adósok.³⁸ Az adósok által maguk ellen kért csődöt a bíróság a törvény rendelkezéseinek megfelelően azonnal megnyitotta, így ezekben az esetekben „zökkenőmentesen” történt az eljárás megindítása. A hitelezők által kezdeményezett csődnyitások alkalmával azonban már az első eljárási cselekmény jelentős jogvitát generált a törvényszék előtt, ami miatt a bíróság tárgyalást tűzött ki, hogy a felek előterjeszthessék bizonyítékaikat. A tárgyalás kitűzésére szoros határidőt szabott a törvény, ugyanis három napon belüli időpontot kellett meghatároznia a csődbíróságnak. Ezt nem is volt képes tartani a törvényszék, ugyanis a Seligman-féle ügyben a csődeljárást a Pollák és Baron budapesti bejegyzett cég 1898. május 7-én kezdeményezte,³⁹ miután 1898. április 28-án adósuk bejelentette a Budapesti Hitelezői Védegyletnek, hogy a fizetéseit beszüntetni kénytelen, viszont a hitelezőivel a kiegyezésre törekszik.⁴⁰ A tárgyalási határnapot csupán 1898. május 17-ére tűzte ki a Kalocsai Kir. Törvényszék.⁴¹

A másik, hitelező által megindított csődügyben még a csőd feltételeinek vizsgálata előtt jelentős eljárási akadály merült fel, amelyet az I. világháború generált. A Heisler-féle csődügyben a Magyar Pénzügyintézetek Központi Hitelbankja 1916. augusztus 19-én beérkezett csődnyitási kérelmével kezdeményezte az eljárás megindítását,⁴² de az I. világháború nyomán kihirdetett csődnyitási moratórium megakadályozta a csőd elrendelését. A Kalocsai Kir. Törvényszék elsőfokú bírósággként azonban tévesen utasította el a csődnyitást 1916. szeptember 4-én az 1915. július 31-én kiadott 12.000/1915. I. M. E. számú iuristitiumrendelet (eljárásjogi moratórium) 25. § (1)-re hivatkozva,⁴³ miszerint hitelezői kérelemre nem rendelhető el a csőd. Annak rendelkezéseit ugyanis már 1915 december 1-jétől hatályon kívül helyezte a csődönkívüli kényszeregyezésről szóló 4.070/1915. I. M. számú rendelet, amely ism-

³⁶ KRÁLIK Lajos: *A csődtörvény. (1881. évi XVII. törvénycikk)* (Budapest: Athenaeum 1881) 321–322.

³⁷ MNL BKML VII.2.b. 94. 2244Sz/P898. (Seligman); MNL BKML VII.2.b. 116. Cs.849/916.

³⁸ „Megelőzendő azt, hogy valamely hitelezőnk ellenünk végrehajtást vezessen s ilykép a többiek rovására előnyben részesüljön, – a fentiek bejelentésével kapcsolatosan ama kérelmet terjesztjük elő: miszerint ellenünk, illetve cégünk ellen csődöt megnyitni méltóztassék.” – MNL BKML VII.2. 123. 558/P.909. (Kertész és Herman bejegyzett cég); MNL BKML VII.2. 122. 3086/P.1911. (Szemes Simon).

³⁹ MNL BKML VII.2.b. 94. 2244Sz/P898.

⁴⁰ MNL BKML VII.2.b. 94. 417/1899.

⁴¹ MNL BKML VII.2.b. 94. 2391/P.898.

⁴² MNL BKML VII.2.b. 116. Cs.849/916.

⁴³ Szívós Kristóf: „Az 1911. évi I. törvénycikk hatálybalépésének körülményei” *Acta Universitatis Szegediensis. Forum. Publicationes Doctorandorum Juridicorum* 2020. 212.

telten helyreállította a világháború előtti csődjogi viszonyokat.⁴⁴ A bíróság így egy már több mint fél éve hatálytalan rendelkezésre hivatkozva utasította el a hitelező kérelmét, sőt a jogszabály figyelmen kívül hagyásából fakadó hibát tovább súlyosbította, hogy még ki is emelte a végzés, hogy az általuk hivatkozott 1915. évi rendelet óta „*ez ideig további rendelkezés nem történt*”.⁴⁵

A nyilvánvaló jogsértés miatt a kérelmező felfolyamodást nyújtott be,⁴⁶ amelyet azonban nem bíralt el a Budapesti Kir. Ítéltábla, mivel a jogorvoslati kérelmet el késetten nyújtotta be a kérelmező.⁴⁷ Az 1881:XVII. tc. 86. §-a értelmében ugyanis mindösszesen három nap állt rendelkezésre a felfolyamodás benyújtására a kézbesítéstől, a kézbesítés pedig 1916. szeptember 12-én történt, míg a jogorvoslatot csupán szeptember 16-án nyújtották be a törvényszékhez.

Két évvel később ismételten kezdeményezte a Magyar Pénzüntézetek Központi Hitelbankja a csődnyitást Heisler Vilmos ellen rávilágítva arra, hogy a már korábban említett rendeletek csupán a hadba vonult adósok esetére tartották fenn a csődnyitási tilalmat, a többi esetben helyreállították a csőd megindításának lehetőségét. A törvényszék ennek kapcsán hozott 1918. június 1-jei végzése hiányzik az iratanyagból, de annak a csődnyitást elutasító tartalma a fennmaradt felfolyamodásból és az ítéltábla határozatából rekonstruálható. Itt érdemes megjegyezni, hogy az ügyeket elbíráló törvényszéki bírói tanács összetétele változott ugyan a két ügyben, de a csődnyitást megelőző tárgyalást 1916. szeptember 1-jén és 1918. május 29-én is ugyanaz a bíró vezette, aki minden bizonnyal kulcsszerepet játszott az azonos tartalmú végzések meghozatalában.⁴⁸ A csődöt kérő panaszló nem igazán palástolt felháborodással nyújtotta be felfolyamodását ezúttal határidőn belül a két évvel korábban már citált jogszabályhelyeket ismételten megjelölve,⁴⁹ amelyben egyúttal kérte a bírák egyetemleges elmarasztalását a felfolyamodási költségek kapcsán.⁵⁰

Az ítéltábla végül az újfent téves tartalmú végzést hatályon kívül helyezte és új eljárásra utasította a bíróságot azzal az indokolással, hogy a csődönkívüli kényszerregezésről szóló rendelet az utolsó iuristitiumrendelet csődnyitásra vonatkozó rendelkezéseinek hatályon kívül helyezéséről rendelkezett, így „*a csődnyitás 1915. december 1-jétől kezdve, a hitelező kérelmére korlátlanul elrendelhetővé vált, ha egyébként az anyagi feltételek fenforogtak*.” A bírák egyetemleges marasztalásától viszont eltekintett a másodfokú bíróság az 1871:VIII. tc. 66. §-ának második fordulata alapján, mivel úgy vélték, hogy nem olyan fokú volt a törvényszéki bírói tanács

⁴⁴ PÉTERVÁRI Máté: „A kivételes hatalomról rendelkező törvény alapján elrendelt moratóriumok hatása a csődeljárásokra” *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle* 2020/2. 35.

⁴⁵ MNL BKML VII.2.b. 116. Cs.849/916.

⁴⁶ „[A] bíróságon kívüli kényszerregezésről szóló 4070/1915. I. M. számú rendelet 71. §-a a végzésben felhívott intézkedést hatályon kívül helyezte, ami az elsőbíróság figyelmét, úgy látszik, elkerülte.” MNL BKML VII.2.b. 116. Cs.849/916/2.

⁴⁷ MNL BKML VII.2.b. 116. P.II.7005/1916.

⁴⁸ MNL BKML VII. 2.b. 116. 849/2/1916.; 503/5/1918.

⁴⁹ „[U]talunk a 4070/915. I M E számú miniszteri rendelet 71§-ára, amelynek tartalma annyira világos, hogy értelmezésébe bocsátkoznunk felesleges.” MNL BKML VII.2.b. 116. P. 503/6/1918.

⁵⁰ „[M]éltóztassék [...] bíró urakat marasztalni, mert a világos és törvényerejű rendelet helytelen alkalmazásával a feleknek nyilvánvalóan felesleges költségeket okoztak.” MNL BKML VII.2.b. 116. P. 503/6/1918.

vétsége, amely a felfolyamodásra okot szolgáltatott volna. Azt érdemes felvetni ennek kapcsán, hogy mi lehetett volna akkor ilyen ok, ha egy jogszabály már két és fél éve hatályban lévő rendelkezésének másodszori figyelmen kívül hagyása nem. A felmerülő nehézségek kapcsán viszont az is megállapítható, hogy a jogalkotó részéről sem volt feltétlenül szerencsés az, hogy a világháború nyomán bevezetett eljárási korlátozás kivezetését egy új eljárást, a csődön kívüli kényszeregyezséget bevezető rendelet záró rendelkezései között, több különböző jogszabályhelyre utalva „rejtette el”.

A panaszlott adós az ítélőtábla határozatával szemben még a Magyar Kir. Curiához fordult. A felfolyamodásában kifejtette, miszerint a hivatkozott rendelkezés jogalkotói elhelyezése azt tükrözi, hogy a csőd megnyitására ebben az esetben csak a kényszeregyezés sikertelensége esetén nyilhatott volna lehetőség, hiszen „*ezen rendelkezés nem egy moratóriumi eljárási rendeletben, hanem a kényszeregyezésiben foglaltatik.*”⁵¹ A Magyar Kir. Curia azonban helybenhagyta az ítélőtábla végzését annak indokai alapján.⁵² Az eljárási akadály így elhárult, emiatt ebben az ügyben is lehetőség nyílt a csődnytás fennálltának feltételeit megvizsgálni a felek bizonyítékai alapján.

Az 1881:XVII. tc. 84. §-a értelmében a hitelezők által kérelmezett csődnytás esetén a kérelmezőnek csupán az igazolt követelése fennálltát kellett bizonyítania a csődnytási kérvényben és a már említett tárgyaláson, míg az adós vagyonának elégtelenségét tartozásai kielégítésére elegendő volt valószínűsítene is. A kereskedelmi csőd esetén pedig a fizetéseképtelenség igazolására volt csupán szükség. Ha ezeknek sikeresen eleget tett a hitelező, akkor az adósnak kellett számára biztosítékot nyújtania, vagy vagyoni mérlegét előterjesztve igazolnia a fizetőképességét.

Az általam vizsgált bírói gyakorlat viszont ezt kevésbé igazolta, amelynek oka az, hogy a csődnytási kérvényről való döntéskor a bíróságnak mérlegelnie kellett azt is, fennállnak-e a csőd elrendelésének további feltételei. Az egyik ilyen kritérium a több hitelező megléte volt, ugyanis egyetlen hitelező esetén a csődeljárás kizárt volt, mivel ebben az esetben az igény végrehajtás útján volt érvényesíthető. A másik pedig a csődeljárásba vonható vagyon rendelkezésre állása, ugyanis teljes vagyonhiány esetén szintén nem volt elrendelhető a csőd a bírói gyakorlat alapján. Az adós együttműködésének a hiánya esetén azonban a vagyonmérleg és a hitelezői követelések előterjesztése elmaradt, míg a bíróságnak ennek „kinyomozására” egy magánjogi jellegű eljárásban nyilvánvalóan sem eszköze, sem lehetősége nem volt. A bíróság azonban a szenvedő és cselekvő állapotának előterjesztését elmulasztó vagy a meghagyásainak makacsul ellenszegülő közadóst letartóztathatta, így eme büntetőjogi eszközzel kényszeríthette volna együttműködésre az adóst, de ez egyetlen esetben sem merült fel opcióként a csődeljárások folyamán.

Ennek következtében állt elő az a disszonáns helyzet, hogy a törvényszék a csődnytási kérvényben és a tárgyaláson a hitelezőtől várta azt, hogy bizonyítsa a csőd feltételeinek fennálltát. Emiatt a beérkezett csődnytási kérvényekben és a csőd-

⁵¹ MNL BKML VII.2.b. 116. Cs.503/8/1918.

⁵² MNL BKML VII.2.b. 116. PK IV.5243/10/1918.

nyitási tárgyalásokon a panaszlók saját követelésük bizonyítása mellett igyekeztek bizonyítékokat felsorakoztatni amellet is, hogy az adósnak több hitelezője van és a teljes vagyonihiány sem áll fenn. A Heisler-féle csődöt kezdeményező Magyar Pénzüntézetek Központi Hitelbankja ennek megfelelően főleg az 1918-ban megindított eljárásban azt kísérelte meg bizonyítani, hogy a vagyonihiány nem valós, mivel az Ingatlan Forgalmi Részvénytársaságtól fizetésre jogosult az adós. A cég azt elismerte, hogy a szolgálatában áll az adós, de állításuk szerint fizetésre ez alapján nem jogosult.⁵³ A másik érintett csődeljárásban a Pollák és Baron cég az adós vagyoniát meghaladó tartozásokat pedig a védegyeletnek benyújtott kérelemmel bizonyította. Seligman, a közadós viszont ellenezte a csőd megnyitását vagyontalanságára hivatkozva. A hitelező ennek ellenére is ragaszkodott az eljárás megindításához, mivel panaszlott „*áruraktárát a hitelezők megkárosítására átruházta, a megtámadási jog pedig csődön kívül nem érvényesíthető, már ez okból is elrendelendő lesz a csőd.*”⁵⁴ A hitelezők megkárosításával a közadós a csalárd bukás bűncselekményét követte el,⁵⁵ így emiatt büntetőeljárás keretében is felléptek vele szemben. Ez azonban teljesen elkülönült a csődeljárástól, így az iratanyagban erre vonatkozóan csupán utalások találhatók, amelyekből a részletek nem voltak rekonstruálhatók. A büntetőeljárás „rémének” felsejlése azonban nem igazán befolyásolta a közadós magatartását a csődeljárásban.

A Heisler-féle és a Seligman Ignáccal szemben megindított csődeljárásban tehát az adósok meg sem kísérelték a hitelezővel való együttműködést, hanem éppen ők igyekeztek azt bizonyítani, hogy részükről vagyonihiány áll fenn. Heisler Vilmos emellett a csőd másik feltételére támaszkodva annak bizonyítására is törekedett, hogy több, csődeljárásba bevonható hitelezője sincsen, így a csőd vele szemben emiatt sem megnyitható.⁵⁶ Seligman Ignác esetében ez nem képezte jogvita tárgyát, mivel egy másik cég (Goldberger Sámuel F. és fiai) is csatlakozott a Pollák és Baron cég csődnyitási kérvényéhez,⁵⁷ így a több hitelező meglétét igazolni nem volt szükséges. A csődöt kérő hitelezők és az adósok közötti viszonyt jól jelképezi Heisler a Magyar Kir. Curiának benyújtott felfolyamodásának lezárása: „*miért is csődnyitási kérelme [a hitelezőjének] jogos alappal nem bír, az kizárólag bosszú műve.*”⁵⁸

Heisler Vilmosnak a csődnyitást megakadályozó törekvését végül siker koronázta, mivel a Kalocsai Kir. Törvényszék 1919. március 11-ei végzésében a csőd megnyitását vagyonihiány miatt elutasította.⁵⁹ Heislert pedig a törvény kógens rendelkezéseinek megfelelően eskü letételére kötelezte 1919. március 20-ára kítűzött határnapon. A vagyonihiányt a csőd megnyitásának okaként a törvény kifejezetten nem szabályozta, a csőd megszüntetésének okaként viszont igen, így ebből vezette le a bíróság a határozatának jogalapját.⁶⁰

⁵³ MNL BKML VII.2.b. 116. 503/1/1918.

⁵⁴ MNL BKML VII.2.b. 94. 2391/P.898.

⁵⁵ BERNHARD Miksa: *A bűnvádi csődper* (Budapest: Ráth 1914) 69–70.

⁵⁶ MNL BKML VII.2.b. 116. Cs. 849/1/1916.; Cs. 503/5/1918.; Cs. 503/11/918.

⁵⁷ MNL BKML VII.2.b. 94. 2591sz/P.898.

⁵⁸ MNL BKML VII.2.b. 116. Cs.503/8/918.

⁵⁹ MNL BKML VII.2.b. 116. Cs.503/12/1918.

⁶⁰ MNL BKML VII.2.b. 116. Cs.503/12/1918.

Mindkét ügy kapcsán a központi kérdés az volt, hogy a vagyonihiányt vagy a több hitelező meglétét mely félnek kell bizonyítania. A Pollák és Baron cég jogi képviselője némi felháborodással ki is jelentette, amikor felhívta őt a törvényszék a vagyoni meglétének igazolására, hogy nem a csődöt kérő hitelezőknek kell az adós vagyoniának létezését bizonyítani, hanem az adósnak kell annak hiányát.⁶¹ Ezzel szemben mindkét adós arra hivatkozott, hogy a hitelező kötelezettsége a több hitelező és a vagyoni meglétének bizonyítása.⁶² A csődniítást elrendelő végzés ellen Seligman felfolyamodással is élt az ítélőtáblához, amelyben az elrendelt csőd hatályon kívül helyezését kérte. Az adós azzal érvelt, hogy a hitelezőknek kellett volna bizonyítania a csőd alá vonható vagyoni meglétét vagy olyan igényt, amelyből a hitelezők kielégítésére alkalmas vagyoni szerezhető, mivel ennek „hiányában a csődeljárásnak mi értelme sincs.”⁶³ Ennek értelmében a költségek előlegezése esetén sem nyitható meg álláspontja szerint a csőd, amelyet egy kúriai döntvény citálásával igyekezett alátámasztani.⁶⁴

A Heisler-féle csődügyben egyértelműen állást foglalt a kérdésben a bíróság, mivel a Kalocsai Kir. Törvényszék végzésének indokolása a hitelezőre hárította annak valószínűsítését, hogy az adósnak a csőd megnyitására alkalmas vagyona van, így azzal magyarázta a csődniítés megfiúsulását, hogy ennek nem tudott eleget tenni a hitelező.⁶⁵ A Budapesti Kir. Ítélőtábla a panaszló felfolyamodását követően a törvényszék ezen döntését jóváhagyta, szintén azt az álláspontot sugallva, hogy a panaszlónak kellett volna a csőd alá vonható vagyoni meglétét megjelölni a bíróság számára.⁶⁶ A törvényszék indokolása ugyan szó szerinti egyezést mutatott a citált döntvényvel, de arra nem hivatkozott a bírói tanács.

A Seligman-féle eljárásban is ezzel összhangban történt meg a csőd megnyitása a törvényszék által, ugyanis a hitelező valószínűsítette a vagyoni meglétét, mivel az adós tartozásai áruk vásárlásából keletkeztek, így – ellenkező adatok hiányában – vagy azoknak, vagy az abból befolyt összegnek meg kellett volna lennie.⁶⁷ Seligman Ignác felfolyamodása után a Budapesti Kir. Ítélőtábla is helybenhagyta ezt a határozatot, „mert a tárgyalás során említett üzlet átruházási szerződés megtámad-

⁶¹ MNL BKML VII.2.b. 94. 2591/P.898.

⁶² MNL BKML VII.2.b. 116. Cs. 849/1/1916.; Cs. 503/5/1918.; Cs. 503/11/918.

⁶³ MNL BKML VII.2.b. 94. 2591/P.898.

⁶⁴ A döntvény szerint az 1881:XVII. tc. 87. §-a értelmében az adós írnoki fizetése csődvagyonként nem volt tekinthető a csődniítés alkalmával, más vagyoni pedig nem volt, a 165. § szerint ilyenkor a csőd hivatalból megszüntetendő. A m. k. Curia ebből következtetett arra, hogy vagyoni hiányában a csőd csak akkor lenne elrendelhető, ha a „kérvényezők a csődeljárási költségek viselésére való készségeken felül valószínűvé tették volna, h. oly igény létezik, mely a csőd elrendelési, ill. a csődtömeg gondnoknak fellépése folytán érvényesítettvén, ez által a tömeg részére és a csődhitelezők kielégítésére szolgáló vagyoni szerezhető lenne.” (84. okt. 9. 915. P. T. IX. 13.) MÁRKUS Dezső (szerk.): *Felsőbíróóságaink elvi határozatai I.* (Budapest: Grill 1891) 762.

⁶⁵ „Tényleg létező vagyoni hiányában a csőd csak úgy volna elrendelhető, ha a kérvényező a csődeljárási költségek viselésére való készségeken felül valószínűvé tette volna, hogy oly igény létezik, mely a csőd elrendelése, illetőleg a csődtömeg gondnoknak fellépése folytán érvényesítettvén, az által a tömeg részére és a csődhitelezők kielégítésére szolgáló vagyoni szerezhető lenne.” MNL BKML VII.2.b. 116. Cs.503/12/1918.

⁶⁶ MNL BKML VII.2.b 116. Cs.503/16/918.

⁶⁷ MNL BKML VII.2.b. 94. 2591/P.898.

hatásában a panaszosok oly igény létezését tették valószínűvé, mely a csőd elrendelése, illetőleg a tömeggondnok fellépése folytán érvényesíthető és ez által a tömeg részére és a csődhitelezők kielégítésére szolgáló vagyon elő állítható lesz.⁶⁸ A valószínűsítés mint eljárásjogi fogalom tartalmát Magyary Géza, a kor-szak neves perjogásza definiálta, miszerint „a bíró a bizonyítandó tény valószínűnek tarthatja, a nélkül, hogy teljes bizonyosságot nyerne felőle a bizonyító tényből.”⁶⁹ A tények valószínűsítése csak akkor volt elfogadható álláspontja szerint, ha ezt a törvény külön megengedte, és csupán perbeli cselekmények elrendelése kapcsán. A jelen esetben a törvény általi elrendelésről nem lehetett szó, mivel a kúriai döntvény alakította ki ezt a megoldást. Ahhoz azonban igazodott a bírósági gyakorlat, hogy egy perbeli cselekményről, a csőd megnyitásáról való pozitív döntéshez tekintette elegendőnek a valószínűsítést.

A már korábban bemutatott 1881:XVII. tc. 84. §-a értelmében a vagyon elégtelenségét a csődöt kérő hitelezőknek kellett valószínűsítenie, de ezzel semmiképpen sem állítható összhangba a valamiféle csőd alá vonható vagyon meglétének a valószínűsítési kötelezettségének rájuk terhelése. Az első esetben ugyanis elegendő volt arra bizonyítékokat felsorakoztatni, hogy az adós fizetési kötelezettségei meghaladják a vagyonát, míg a másodikban a hitelezőknek kellett volna feltérképeznie az adós vagyoni helyzetét.

A hitelezők mindkét ügyben vállalták azt is, hogy a törvény által biztosított lehetőséggel élve letétbe helyezik a csődeljárási költségek előlegezésére szükséges összeget a csőd megnyitása érdekében.⁷⁰ A Kalocsai Kir. Törvényszék határozatai a bírósági joggyakorlatot követték,⁷¹ azonban a szakirodalmi munkák érezhették annak a visszasságát, hogy a több hitelező és a csődeljárás megindításához szükséges vagyon meglétének bizonyítási terhét a hitelezőre terhelik, mivel nem foglaltak állást, hogy ennek kapcsán ez kinek a kötelezettsége lenne. Herczegh Mihály ugyanis úgy fogalmazott, hogy a kérdés a bírói belátásra van bízva. Ennek érdekében a bíróság bírói szemlét rendelhetett volna el javaslatára szerint, amelyet az 1840:22. tc. joggyakorlatából merített.⁷² Ezáltal a bíróság mintegy hivatalból vizsgálta volna a kérdést. E felvetés hatása mindenesetre nem érzékelhető sem a Kalocsai Kir. Törvényszék eljárásában, sem a Budapesti Kir. Ítéletábrla határozataiban.

Apáthy István csődjogi összefoglaló művében egyszerűen „átlépett” azon a kérdé-
désen, hogy a csőd alá vonható vagyon meglétét kinek kellene bizonyítania, ugyan-
így járt el a több hitelező kérdésének tárgyalásakor is. A hitelezők száma ugyanis
véleménye szerint „a legtöbb esetben már a csődnyitási kérvény elintézésekor két-
ségtelenné válik,”⁷³ amelyből nem derül ki, hogy ennek bizonyítása kinek a köte-
lezettsége lenne. A vizsgált joggyakorlatban a csekély eljárás alá vonható vagyon

⁶⁸ MNL BKML VII.2.b. 94. 2128/V.1898.

⁶⁹ MAGYARY Géza: *Magyar polgári perjog* (Budapest: Franklin 1913) 544.

⁷⁰ MNL BKML VII.2.b. 116. 849/2/916.; Cs.503/11/918.; 2591sz/P.898.

⁷¹ GRECSÁK Károly: *A csődtörvény (1881. évi XVII. törvényezikk) zsebkönyve* (Budapest: Grill 1913) 154.; BERNHARD Miksa: *A csődeljárás* (Budapest: Ráth 1914) 177.

⁷² HERCZEGH Mihály: *Magyar csődtörvény 1881:XVII. törvényezikk II.* (Budapest: Franklin 1884) 200.

⁷³ APÁTHY István: *A magyar csődjog rendszere II.* (Budapest: Eggenberger 1888) 24.

kapcsán felmerülő problémákból kiindulva az ennek kapcsán kifejtett jóslata próféta volt: „A törvénynek amaz intézkedése, a mely szerint a vagyon csekélyége esetében, csődeljárásnak helye nem lehet, a kellő kiegészítés nélkül sok esetben alkalmas módot nyújtana a furfangos adósoknak, minden további kellemetlenség nélkül, a csőddel járó zaklatásoktól megszabadulni, és hamis vagyoni adatok előterjesztésével, a jóhiszemű hitelezőket kijátszani.”⁷⁴ A megfelelő eszköznek a probléma kiküszöbölésére az adós számára előírt vagyontalansági esküt tartotta, amelynek elmulasztása büntetőjogi jogkövetkezményeket vont maga után. Heisler és Seligman esetében sem tűnik úgy, hogy ez kellő visszatartó erőt biztosított volna. Králik Lajos is kifejtette, hogy az adós a vagyonának harmadik személyre való átruházásával megghiúsíthatja a csődöt a törvény szó szerinti értelmezése esetén, de arra megoldást nem kínált, így arról sem ejtett szót, hogy a vagyon meglétének a bizonyítása vagy valószínűsítése kinek a kötelezettsége lenne.⁷⁵

AZ ÜGYVÉDSÉG PRIVILÉGIUMA – A TÖMEGGONDNOKI POZÍCIÓ

Az 1881:XVII. törvénycikk egyik jelentős reformja a tömeggondnoki pozíció bevezetése volt, akinél a csődtömeg kezelésével (pl. letét felvételében segítkezik, csődvagyon értékesítése és felosztása) és a csődeljárás lebonyolításával kapcsolatos hatáskörök (pl. hitelezői jegyzék összeállítása vagy felüellenőrzése, a hitelezői követelésekből az osztályozási terv összeállítása) összpontosultak.⁷⁶ Az ő személye kulcsfontosságúvá vált ezekben a perekben, mivel a munkája jelentősen befolyásolta az eljárások hatékonyságát és gyorsaságát. A törvény és a jogalkotók elképzelése szerint a tömeggondnok a hitelezők és a közdós érdekeit egyaránt képviselte.⁷⁷ Emiatt különösen érdekes kérdés, hogy kik töltötték be ezeket a pozíciókat a vizsgált esetekben. Az országgyűlési vita során az a döntés született, hogy a csődbíróság jogosult kinevezni a tömeggondnokot a csődnyitás alkalmával az illetékességi területén praktizáló ügyvédek közül. Emellett a helyettes tömeggondnok intézményét is meghonosította a második magyar csődtörvény, amely szintén vizsgálatra érdemes.

A tömeggondnoki pozíciót mindhárom perben különböző ügyvéd töltötte be, amelyek közül kettő kalocsai székhelyű volt, míg egy kiskőrösi. A Kertész és Hermann cég csődügyében Gara Benőt nevezte ki a bíróság,⁷⁸ aki Kalocsa gazdasági életének kiemelkedő alakja volt, ugyanis a kalocsai Kereskedelmi és Gazdasági Bank igazga-

⁷⁴ APÁTHY (73. lj.) 26.

⁷⁵ KRÁLIK (36. lj.) 200.

⁷⁶ Ez amiatt jelentett jelentős változást, mivel az ezt megelőzően hatályban lévő 1840:22. tc. különválasztotta a csődtömeg jogi képviselét és a vagyontömeg kezelését. A csődtömeggel kapcsolatos perekben ugyanis a perügyelő járt el, míg a tömeggondnok feladatául a csődvagyon értékesítését szabta a törvény. KOLGYÁRI Császár Ferenc: *A magyar csődtörvénykezés* (Pest: Kilián 1847) 183–186.

⁷⁷ APÁTHY (73. lj.) 39.

⁷⁸ MNL BKML VII.2. 123. 558/P.909.

tóságának volt a tagja kinevezésekor.⁷⁹ Az 1869-ben született Gara (korábban Grósz Benő)⁸⁰ 1898-tól praktizált ügyvédként.⁸¹ A másik kalocsai ügyben, a Szemes Simon ellen indult eljárásban pedig Nyáry Béla nyerte el a pozíciót 1911-ben, aki talán még jelentősebb közeleti személyiség volt ekkor Kalocsán, mint Gara Benő.⁸² Az 1877-ben Szegeden született jogász 1903-ban kezdett ügyvédként dolgozni az érseki városban, majd komoly politikai karriert futott be az 1900-as évek elején. 1905 és 1910 között ugyanis országgyűlési képviselő volt, mivel a Zala vármegyei alsólendvai választókerületben két alkalommal is megválasztották a Katolikus Néppárt jelöltjeként.⁸³ 1911-ben így éppen az országgyűlési megbízatásának lejártja után tért vissza Kalocsára. A soltvadkerti illetőségű csődeljárás esetén pedig a csődvagyonhoz közelebbi településen székhellyel rendelkező ügyvédet nevezett ki a bíróság, így Abonyi Ignác kiskőrösi ügyvéd töltötte be a tömeggondnoki pozíciót.⁸⁴ Ő viszont a fiatal ügyvédek körébe tartozott, mivel 1896-ban jelent meg az ügyvédi kamara tagjai között.⁸⁵

Az 1881:XVII. tc. ugyan úgy fogalmazott, hogy csak „szükség esetén” kell kineveznie a bíróságnak a helyettes tömeggondnokot, de a joggyakorlat ehelyett azt a megoldást választotta, hogy a csődbíróság hivatalból minden csődnyitáskor tömeggondnokot és helyettes tömeggondnokot is kinevezett. Ez egyrésztől biztosítékként is szolgált, hogy a tömeggondnoknak legyen állandó helyettese, ha nem tudna részt venni olyan eljárási cselekményen, amikor a jelenlétét a törvény feltétlenül megköveteli. Másrésztől viszont az 1881:XVII. tc. 140. §-a értelmében a csődbíróság nem mellőzhette a helyettes kinevezését,⁸⁶ így a „szükség esetén” fordulat illuzórikussá vált. Az említett rendelkezés szerint ugyanis a helyettes tömeggondnoknak kell nyilatkoznia, ha a tömeggondnoknak esetleg követelése áll fenn a közadással szemben, amelynek következtében hitelezőként is megjelenik a csődeljárásban. A csődbíróságnak azonban a csődnyitás megindításakor nem lehetett arról tudomása, hogy a tömeggondnok megjelenik-e a csődeljárásban hitelezőként is, így tanácsos volt helyettét is rendelni minden csőd megindítása esetén.

A helyettes tömeggondnok pontos funkcióját tehát a törvény nem igazán körvonalazta. Emiatt a kommentárirodalom igyekezett azt tartalommal megtölteni. Králik Lajos úgy értelmezte, hogy a törvény csupán a 140. §-ra és az abból következő jogcselekményekre, valamint a tömeggondnok hiányában a felszámolási tárgyaláson való részvételre korlátozta a helyettes tömeggondnok szerepét. Gazdaságossági szempontokra hivatkozva az ügyvédeknek kedvező értelmezését adta a kérdésnek,

⁷⁹ GALÁNTAI NAGY Sándor (szerk.): *Mihók-féle magyar compass 1909/10. Pénzügyi és Kereskedelmi Évkönyv I.* (Budapest: [Brózsza Nyomda] 1909) 602.

⁸⁰ *Budapesti Közlöny* 1908/131. 5.

⁸¹ *A magyar társadalom lexikonja* (Budapest: Hornyánszky 1930) 181.

⁸² MNL BKML VII.2.b. 3086/P.1911.

⁸³ *A magyar országgyűlés. A Főrendiház és Képviselőház tagjainak életrajzi adatai* (Budapest: Magyar Tudósító szerkesztősége 1906) 394.; FABRO Henrik – UJLAKI József (szerk.): *Sturm-féle országgyűlési almanach 1905–1910* (Budapest: Pesti Lloyd Társulat 1905) 351.; FABRO Henrik – UJLAKI József (szerk.): *Sturm-féle országgyűlési almanach 1906–1911* (Budapest: Wodianer F. és fiai 1906) 187.

⁸⁴ MNL BKML VII.2.b. 2591Sz./P.898.

⁸⁵ *Magyarország tiszti cím- és névtára. 1896.* (Budapest: Pesti Könyvnyomda 1896) 581.

⁸⁶ HERCZEGH (72. l.) 210.

mivel megkülönböztette a bíróság által kinevezett hivatalos helyettes és az ügyvéd által esetleg megjelölt magánhelyettes. A magánhelyettesítésre álláspontja szerint a 140. §-hoz kapcsolódó jogcselekményeken és a felszámolási tárgyaláson kívül mindig van lehetőség, míg a hivatalos helyettesre csak akkor van szükség, ha a tömeggondnok hosszabb ideig nem tudja ellátni a feladatát és ezt lehetőleg be is jelenti. A helyettes tömeggondnok működését így minimálisra szorította arra hivatkozva, hogy ez a tömeggondnoki feladatok ellátásának egységességét ne bontsa meg és ne terhelje további költségekkel a csődvagyont.⁸⁷ Ezzel az állásponttal egyetértett Apáthy is azokban az esetekben, amikor „a tömeggondnok hivatalos személyiségének nem kell előtérbe lépnie.”⁸⁸ Ez a megfogalmazás azonban nem konkretizálta, hogy melyek lennének ezek az esetek. Mindkét nézet kapcsán megállapítható, hogy ezáltal kiüresítették volna a helyettes tömeggondnok szerepét, funkcióját minimálisra szorítva. A hivatalosan kinevezett helyettes ugyanis így háttérbe szorították volna a tömeggondnok ügyvédjelöltjei, akiket a helyettesítésére rendelt volna, így akár az is előfordulhatott volna, hogy a tömeggondnok személyesen csak csekély mértékben vesz részt az eljárásban.

Ennek kapcsán merülhet fel a felelősség kérdése a tömeggondnok és a helyettes tömeggondnok relációjában. A tömeggondnok ugyanis magánhelyetteséért korlátlan felelősséggel tartozott volna, mivel ebben az esetben kettejük között a felelősségi szabályok a teljesítési segéd analógiájára alakultak volna,⁸⁹ míg a 105. § értelmében a helyettes tömeggondnok a tömeggondnoktól függetlenül vállalta a felelősséget saját működéséért. Ennek értelmében a helyettes tömeggondnok az eljárásban való fellépése esetén mellérendelt viszonyba kerülne a tömeggondnokkal felelősség szempontjából,⁹⁰ mivel egymás tevékenységéért nem tartoztak felelősséggel, a tömeggondnok nem utasíthatta, intézkedéseit nem bírálhatta felül.⁹¹

A Kertész és Hermann cég csődügyében a kalocsai Bruckner Mihályt nevezte ki a Kalocsai Kir. Törvényszék helyettes tömeggondnoknak,⁹² aki fiatal ügyvédként nyerte el a pozíciót, mivel 1908 novemberében vált ügyvédi kamarai taggá.⁹³ A Seligman-féle csődeljárásban a szintén kalocsai Grósz Benő ügyvéd nyerte el a pozíciót,⁹⁴ aki egyezik a korábban bemutatott Gara Benővel, csupán magyarosította a nevét a két eljárás között. A harmadik csődügyben pedig Jurcsó Lajos kalocsai ügyvéd tölthette be ezt a tisztséget, aki 1911 januárjában csatlakozott a Budapesti Ügyvédi Kamarához,⁹⁵ amelyhez a kalocsai ügyvédek is tartoztak. Korábban 1906-tól pedig a már bemutatott, ismert kalocsai ügyvéd, Nyáry Béla jelöltjeként dolgo-

⁸⁷ KRÁLIK (36. lj.) 221.

⁸⁸ APÁTHY (73. lj.) 49.

⁸⁹ SZLADITS Károly: „A kötelelem lebonyolítása” in SZLADITS Károly (szerk.) *Magyar magánjog. Kötelmi jog általános része* (Budapest: Grill 1941) 471–472.

⁹⁰ MORGENSTERN Jakab: „A helyettes tömeggondnokról” *Ügyvédek Lapja* 1889/26. 6.

⁹¹ BUCHWALD Lázár: „A tömeggondnok helyettese” *Jogtudományi Közlöny* 1882/8. 64.

⁹² MNL BKML VII.2.b. 123. 558/P.909.

⁹³ *Igazságügyi Közlöny* 1908/11. 397.

⁹⁴ MNL BKML VII.2.b. 94. 2591sz./P.898.

⁹⁵ *Ügyvédi Kamarai Közlöny* 1911/1. 44.

zott.⁹⁶ Ennek következtében korábbi „principálisával” látták el a tömeggondnoki feladatokat e csődeljárásban.

Ebből látható, hogy a kalocsai székhelyű cégeknél két kalocsai ügyvédet nevezett ki a bíróság csődtömeggondnokra és annak helyettesévé, míg a nem kalocsai cég esetén megosztotta a két pozíciót, így a tömeggondnokot a közados lakhelyéhez közelebbi ügyvédek köréből nevezte ki, míg a helyettes kalocsai ügyvéd lett. Ezáltal a Kalocsai Kir. Törvényszék a nem a székhelyéhez kapcsolódó ügyben a csődtömeghez közeli ügyvéd tömeggondnoki és a székhelyhez kapcsolódó ügyvéd helyettes tömeggondnoki kinevezésével a Buchwald Lázár, szabadkai ügyvéd által a Jogtudományi Közlöny hasábjain javasolt megoldást alkalmazta.⁹⁷ A tömeggondnok „élt” is a helyzet kínálta lehetőséggel, mivel a kevésbé jelentős tárgyaláson, ahol csak a tömeggondnok díjának kiutalványozását kérvényezték, már nem jelent meg a kiskőrösi ügyvéd, csupán a kalocsai helyettes tömeggondnok.⁹⁸

A tömeggondnokok a két, díjjal „kecsegtető” ügyben az elismert helyi ügyvédek köréből kerültek ki, míg a helyettes tömeggondnoki pozíció kivétel nélkül a kezdő ügyvédek számára biztosított minimális jövedelmet. A két tisztséget betöltő személyi kör a karrierívének eltérő pontján állt, így ez minden bizonnyal meghatározta a közöttük fennálló viszonyt is. Emiatt önkéntelenül is inkább az alárendeltségi viszony a meghatározó ebben az esetben, mint a szakirodalomban megjelenő és a törvényből is körvonalazódó mellérendeltség. Ebből következően viszont a hivatalos helyettes végezte a tömeggondnok helyettesítését a szükséges esetekben, a Králiknál felmerült magánhelyettesítés nem jelent meg opcióként. Ez nem meglepő, mivel a Budapesti Kir. Ítéltábla döntvénye már 1889-ben lezárta ezt a kérdést, amikor leszögezte, hogy „a tömeggondnoknak rendszerinti helyettese a tömeggondnoki helyettes s így ezt a tömeggondnok alapos ok nélkül mellőzni és a csődtömeg ügyeinek ellátását másra bizni nem jogosult.”⁹⁹

A helyettes tömeggondnok a vizsgált esetekben a tömeggondnok teljeskörű helyetteseként, azzal szándékegységben eljárva jelent meg, amely különösen a Nyáry Béla–Jurcsó Lajos párosnál a fent már vázolt viszony miatt nem meglepő. Jurcsó részt vett a csődtömeg állását ismertető csődválasztmányi ülésen a tömeggondnok mellett,¹⁰⁰ amelynek célja az ügyről való tájékozódás lehetett. Emellett pedig helyettesítette Nyáryt a pótcsődfelszámolási tárgyaláson a bíróság előtt és egy alkalommal a csődválasztmányi ülésen.¹⁰¹ A Kertész és Hermann cég csődügyében viszont egyáltalán nem jutott szerephez a helyettes tömeggondnok.

⁹⁶ *Ügyvédi Kamarai Közlöny* 1906/3. 27.

⁹⁷ BUCHWALD (91. lj.) 64.

⁹⁸ MNL BKML VII.2.b. 94. 4283/P.1901.

⁹⁹ MÁRKUS (64. lj.) 766.

¹⁰⁰ MNL BKML VII.2.b. 122. 74/1911.

¹⁰¹ MNL BKML VII.2.b. 122. 5182/P.1911.; 65/csv.911.

A TÖRVÉNYSZÉKET AZ ELJÁRÁSBAN MEGTESTESÍTŐ CSŐDBIZTOS

Az 1881:XVII. tc. a csődeljárás gyorsítása céljából hozta létre a csődbiztosi pozíciót, aki tehermentesítendő a törvényszéket egyesbíróként dönthetett az adminisztratív jellegű kérdésekben, míg a jelentősebb jogi kérdésekről kellett csak a bírói tanácsnak határozatot hoznia. A szabályozásnak köszönhetően a törvényszékeken a csődbiztos kezében összpontosultak a csődeljárások. A még 1898-ban indult ügyben Haáz Béla látta el a csődbiztosi teendőket, de a másik két időben egymáshoz közelálló ügyben egyaránt Péter Ferenc (1868–1932)¹⁰² töltötte be a csődbiztosi pozíciót.¹⁰³ (A Heisler-féle csődügyben csődnityás hiányában csődbiztos kijelölésére nem került sor.)

A csődbiztost csődnapló vezetésére kötelezte a csődtörvény hatálybaléptető rendelete, amelyben részletesen feltüntették az egyes iratokat.¹⁰⁴ Az említett jogszabály szerint emellett a törvényszék egy bírója félévente köteles volt ellenőrizni a csődbiztos munkáját. A Kalocsai Törvényszék esetében az 1917. január 22-ei vizsgálat azt mutatta ki, hogy Keresztény Gyula törvényszéki bírónál nyolc csődeljárás volt folyamatban.¹⁰⁵ Ezekből az adatokból arra lehet következtetni, hogy a kis méretű törvényszékeken egyetlen bíró vitte az összes folyamatban lévő csődeljárás alkalmával a csődbiztosi teendőket.

A HITELEZŐK SZÁMA ÉS ÖSSZETÉTELE

A hitelezői követelések között a II. osztályú követelések domináltak. Csak néhány I. osztályú követeléssel rendelkező hitelező jelent meg a vizsgált esetekben, akik kielégítésére még a processzus korábbi szakaszában sor került.¹⁰⁶ Ezek a követelések jellemzően adóhátralékok voltak, így hitelezőként az Izraelita Hitközség, a Budapestvidéki M. Kir. Pénzügyigazgatóság (Seligmannál még Magyar Kir. Államkincstár) és a Kiskunhalasi Kir. Munkásbiztosítási Pénztár jelentkezett a törvényszéknél.¹⁰⁷ Emellett a Kertész és Hermann cég esetében még az alkalmazottak (pénztárnoknő, könyvelő és kereskedősegéd) fizetése került ebbe a körbe.¹⁰⁸

¹⁰² „Halálozás” *Nemzeti Újság* 1932/153. 6.

¹⁰³ MNL BKML VII.2. 122. 3086/P.1911.; 123. 558/P.909.

¹⁰⁴ „126. A m. kir. igazságügyministernek 3329/I. M. E. számú rendeletet, a csődtörvény hatálybaléptetése alkalmából” *Magyarországi rendeletek tára. 1881.* (Budapest: M. Kir. Belügyministerium 1881) 1366–1370.

¹⁰⁵ MNL BKML VII.2. 102. 25/2/1917.

¹⁰⁶ A csődeljárás egyik fontos célja az egyes követelések kielégítési sorrendjének meghatározása volt. Ennek keretében kerültek az egyes osztályokba a követelések. A jogalkotó által privilegizált követelések kaptak kedvezőbb besorolást, amelyekre a továbbiakban ismertetek példákat.

¹⁰⁷ MNL BKML VII.2.b. 94. 1331sz/1898.; 122. 2933/912.; 123. 1643/P.909.

¹⁰⁸ MNL BKML VII.2.b. 123. 1643/P.909.

A vizsgált csődeljárások közül Seligman Ignácnak volt a legkevesebb hitelezője, ugyanis csupán 25 személy jelentette be tartozását irányába.¹⁰⁹ Ezek közül 17 budapesti cég, míg öt bécsi volt, két csehországi [Zwittau (Svitavy), Neu Rothwasser (Nová Červená Voda)] és egy szegedi mellett. A szegedi cég képviselőt az ismert szegedi ügyvéd, Rósa Izsó látta el, míg Schreyer Jakab hat hitelező érdekében is eljár a csődeljárásban.

A Kertész és Hermann ügyben összesen 42 hitelező jelentette be követelését áruk vételára jogcímén,¹¹⁰ amelyek közül 16 budapesti és 16 bécsi székhelyű volt. A többi hitelező illetékessége Pakshoz, Debrecenhez, Kassához, Warendorfhoz (Poroszország, ma: Észak-Rajna-Vesztfália, Németország) és a cseh régióban található városokhoz (Bodenbach [ma: Podmokly], Weipert [ma: Vejprty], Gablonz [ma: Jablonec], Asch [ma: Aš]) kötődött. A hitelezők képviselőt jellemzően ügyvédek látták el a bejelentések kapcsán, főként a külföldi cégeknél. Közülük is Balog Arnold és Gyarmati Viktor budapesti ügyvédek emelkedtek ki, akik 13 hitelezőt képviseltek együttesen.

A legtöbb hitelezője pedig Szemes Simonnak volt, ugyanis az ő esetében 54 hitelező számított követelése kielégítésére.¹¹¹ Ezen cégháló összetétele is a másik két vizsgált csődeljáráshoz hasonló volt, így 33 budapesti, hat pedig bécsi székhelyű volt, míg ebben az esetben is megjelentek cseh településekről (Brünn [Brno], Warnsdorf [Varnsdorf], Reichenberg [Liberec], Triebendorf [Trebarov]) is hitelezők. A másik két vagyonbukotthoz képest eltérés, hogy több magyar helység (Szeged, Késmárk, Dunaföldvár, Szabadka, Orosháza, Kalocsa, Kenderes, Bátya) is szerepelt a hitelezők listáján azok székhelyeként. Ebben az esetben is több hitelezőt ugyanaz az ügyvéd (Schreyer Samu, Balog Arnold) képviselt.

A követelések majdnem mindegyike mindhárom közadónál áruvásárlásból származott. Ezekon kívül még szórványosan készpénz kölcsönből származó tartozások jelentek meg. A hitelezők mindegyike a vagyonbukottól távolabbi városokból szállította nagykereskedőként a közadós telephelyére az árut. A csődhirdetmények közzétételekor a korábbi gyakorlatnak megfelelően a bécsi Wiener Zeitung és a Budapesti Közlöny töltötte be a hivatalos hírlapok szerepét,¹¹² amely hatékony megoldásnak mutatkozott, mivel a távoli cégek is értesültek ezen az úton a csődbejelentés szükségességéről.¹¹³ Mindhárom csődügy esetében a követelések is összegzésre kerültek, így a vásárlói körük is megismerhető ezeknek a cégeknek, amelyből kiderült, hogy kivétel nélkül vadkerti vagy éppen kalocsai lakosok voltak, akikhez a szűk értelemben vett környékbeliek (Tázlár, Bátya, Szakmár, Kiscsertő, Homokmégy, Alsómégy, Öregcsertő) csatlakoztak.¹¹⁴

¹⁰⁹ MNL BKML VII.2.b. 94. 2591/P.898.

¹¹⁰ MNL BKML VII.2.b. 123. 1491/918.

¹¹¹ MNL BKML VII.2.b. 122. 2933/912.

¹¹² HALMOS Károly – KLEMENT Judit: „Értékek a romok között. A csődperekben ránk maradt irafajtákról és forrásértékeikről” *Korall* 2013/ 54. 144.

¹¹³ MNL BKML VII.2.b. 94. 2591sz/P.898.; 122. 3411/P.1911.; 123. 558/1918.

¹¹⁴ MNL BKML VII.2.b. 94. 3245/Polg.1901.; 122. 5/1911bmb.; 123. 1434/P.909.

CSŐDVALASZTMÁNY MINT A HITELEZŐI ÉRDEKEK KÉPVISELETÉNEK ORGÁNUMA?

Az 1881:XVII. tc. a tömeggondnok csődvagyon kezelésével kapcsolatos feladatainak támogatására a csődválasztmány létrehozására biztosított lehetőséget, amelynek célja a hitelezők érdekeinek artikulálása volt. A felszámolási tárgyalás előtt a hitelezői kör még nem körvonalazódhatott véglegesen, így a csődnyitás és a felszámolási tárgyalás közötti időszakra szükség esetén háromtagú ideiglenes csődválasztmányt nevezhetett ki a bíróság hivatalból vagy hitelezői kérelemre. A vizsgált esetek egyikében sem rendelte el az ideiglenes csődválasztmány megalakítását az elsőfokú bíróság.

A felszámolási tárgyalást követően viszont a hitelezők követelései összegei szerint számítandó szótöbbséggel választhattak maguk vagy képviselőik közül egy legalább háromtagú csődválasztmányt a bíróság által meghatározott tárgyalási határnapon. A csődválasztmány tagjainak lehetőleg helyben kellett lakniuk.¹¹⁵ A hitelezők mindhárom vizsgált, megnyitott csődben egyaránt megválasztották a csődválasztmányt. Az erről szóló jegyzőkönyv azonban csak két esetben maradt fenn.

A Seligman-féle csődügyben a csődbiztos által vezetett tárgyaláson két hitelezői képviselő jelent meg Szántó Lajos ügyvéd és Szabóky Károly helyetteseként Battlay János ügyvédjelölt, akik egyhangúlag megválasztották Schreyer Jakabot, Szántó Lajost és Szabóky Károlyt.¹¹⁶ Mindhárom csődválasztmányi tag a hitelezők képviselői közül került ki. Szántó Lajos egy hitelezőt saját jogán és öt hitelezőt Schreyer Jakab megbízásából képviselt, Szabóky helyett Battlay szintén egy hitelező nevében járt el.

A Szemes Simonnal szembeni csődeljárás során a csődválasztmányi tagok megválasztására kitűzött tárgyaláson hárman, Vámos Gyula, Schöffner József és Hahn Béla helyett Máté Tóth Jenő ügyvédjelölt jelentek meg.¹¹⁷ Schöffner József két hitelező képviseletében gyakorolta a csődválasztmányi tagok megválasztására irányuló jogokat, Vámos Gyula pedig az öt hitelező által megbízott Schreyer Samu helyett és a Kalocsai Közgazdasági Bank nevében járt el. Hahn Béla a Kalocsai Izraelita Hitközség elnökeként vett részt a csődválasztmány megválasztásában. A csődválasztmány tagjaiul Szántó Lajos, Vértes Izsó és Vámos Gyula ügyvédekot választották meg, akik közül sem Szántó, sem Vértes nem jelent meg az eljárás során jogi képviselőként. A Kertész és Hermann elleni eljárásban a csődválasztmány tagjai Hahn Béla, Halasi Izsó és Szántó Lajos voltak.¹¹⁸

A megválasztott személyeket röviden kívánom bemutatni, hogy ezáltal körvonalazódhassanak megválasztásuk mozgatórugói. Schreyer Jakab a korszak legelismertebb csődjogi szakértője volt, aki Budapesten dolgozott ügyvédként,¹¹⁹ így az

¹¹⁵ BERNHARD (71. l.) 120.

¹¹⁶ MNL BKML VII.2.b. 94. 111/p.899.

¹¹⁷ MNL BKML VII.2.b. 122. 62/csv.911.

¹¹⁸ MNL BKML VII.2.b. 123. 59/csv.909.

¹¹⁹ GYÖRGY Ernő: „Dr. Schreyer Jakab” *Jogtudományi Közlöny* 1932/28. 168.; SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái XII.* (Budapest: Hornyánszky 1908) 610.

ő megválasztását inkább tekinthetjük presztízisének elismeréseként. Szántó (1877-ig Stern) Lajos már évtizedes ügyvédi gyakorlattal bírt a Seligman-féle csőd megnyitásokor is.¹²⁰ Kalocsa üzleti életének meghatározó alakja volt, hiszen a Kalocsai Takarékpénztárnak előbb felügyelőbizottsági,¹²¹ majd 1895-ig igazgatósági tagja,¹²² utána pedig megalapításától a kalocsai Közgazdasági Bank igazgatósági tagjaként funkcionált,¹²³ 1906-tól 1912. évi haláláig pedig ugyanennek a pénzügyintézetnek a vezérigazgatójaként dolgozott.¹²⁴ A Seligman-féle csőd eljárás választmányának harmadik tagja pedig Szabóky Károly volt, aki rövid bírósági gyakorlat után az 1870-es évektől végzett Kalocsán ügyvédi tevékenységet.¹²⁵

A Szemes Simonnal szembeni eljárásban 1911-től a csődválasztmányi tisztséget betöltő Vértés Izsó apját, Vértés Adolf temesvári ügyvédet követve lépett az ügyvédi pályára,¹²⁶ a kalocsai prókátorok között pedig 1901-től tűnik fel a neve.¹²⁷ Szintén szerepet vállalt a kalocsai Közgazdasági Bank vezetőségében, ugyanis előbb, 1905-től a felügyelőbizottság tagja,¹²⁸ majd 1908-tól igazgatósági tagja volt.¹²⁹ Vámos Gyula 1908-ban kezdte meg ügyvédi működését Kalocsán,¹³⁰ majd 1909-ben vette át a jogtanácsosi feladatokat Szántó Lajostól a kalocsai Közgazdasági Banknál,¹³¹ amelynek 1912-től igazgatósági tagja is lett.¹³²

A harmadik csőd eljárásban választmányi tagságot betöltő Hahn Béla 1898-ban kezdett Kalocsán ügyvédként praktizálni,¹³³ majd 1905-től a már korábban tömeggondnokként jelen eljárásban említett Gara Benő társaságában többedmagukkal megalapították a kalocsai Kereskedelmi és Gazdasági Bankot, amelynek igazga-

¹²⁰ *Magyarország tiszti cím- és névtára. 1886.* (Budapest: Pesti Könyvnyomda 1886) 463.; „Akadémiai díjat nyert” *Egyenlőség* 1892/19. 10.; SZENTIVÁNYI Zoltán: *Századunk névváltoztatásai 1800–1893* (Budapest: Hornyánszky 1895) 208.

¹²¹ GALÁNTAI Nagy Sándor (szerk.): *Magyar compass pénzügyi évkönyv 1894 I.* (Budapest, Brózsza Ottó 1894) 272.

¹²² GALÁNTAI Nagy Sándor (szerk.): *Mihók-féle magyar compass 1895/6 I.* (Budapest: Brózsza Ottó 1895) 461.

¹²³ GALÁNTAI Nagy Sándor (szerk.): *Mihók-féle magyar compass 1898/9 I.* (Budapest: Légrády Testvérek 1898) 763.

¹²⁴ GALÁNTAI Nagy Sándor (szerk.): *Mihók-féle magyar compass 1906/7 I.* (Budapest: [Brózsza Ottó] 1906) 763.; GALÁNTAI Nagy Sándor (szerk.): *Nagy magyar compass 1912–1913 I.* (Budapest: Stephaneum 1912) 699.; „Halálozások” *Az Újság* 1912/221. 17.

¹²⁵ *Budapesti Közlöny* 1872/148. 1180.; „Hivatalos rész” *Budapesti Közlöny* 1872/64. 1307.; *Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője* 1874/166. 3333.

¹²⁶ „Verőfényes napsütésben Temesvár egész társadalma kísérte Vértés Adolf dr. holttestét utolsó útjára” *Déli Hírlap* 1930/195. 2.

¹²⁷ *Magyarország tiszti cím- és névtára. 1901.* (Budapest: Pesti Könyvnyomda 1901) 720.

¹²⁸ GALÁNTAI Nagy Sándor (szerk.): *Mihók-féle magyar compass 1905/6 I.* (Budapest: [Brózsza Ottó] 1905) 433.

¹²⁹ GALÁNTAI Nagy Sándor (szerk.): *Mihók-féle magyar compass 1908/9 I.* (Budapest: [Brózsza Ottó] 1908) 565.

¹³⁰ *Ügyvédi Kamarai Közlöny* 1908/11. 39.

¹³¹ GALÁNTAI (79. l.) 601.

¹³² GALÁNTAI Nagy Sándor (szerk.): *Nagy magyar compass 1912–1913 I.* (Budapest: Stephaneum 1912) 699.

¹³³ *Magyarország tiszti cím- és névtára. 1896.* (85. l.) 686.

tósági tagjai lettek.¹³⁴ Halasi Izsó pedig Gara Benő korábbi ügyvédjelöltjeként tartozott e körhöz,¹³⁵ aki pályakezdőként lehetett a választmány tagja, mivel csupán 1909-ben kezdhetette meg ügyvédi működését.¹³⁶

A Szemes, valamint a Kertész és Herman cég csődügyeiben a választmányok összeállításánál az tapasztalható, hogy az egy-egy pénzüintézet körül kialakult személyi kör dominálta a választásokat. A három csődválasztmány esetében Szántó Lajos személye a közös metszéspont, aki két esetben a választmányi elnöki pozíciót is betöltötte.¹³⁷ Az üléseken elhangzottak rögzítését mindannyiszor jegyzőre bízták. A Kertész és Hermann ügyben az amúgy is kezdő ügyvédként választmányi taggá választott Halasi Izsó töltötte be a pozíciót,¹³⁸ míg a másik esetben a választmányon kívüli személy, egy ügyvédjelölt (a tömeggondnok ügyvédjelöltje, Béli Béla)¹³⁹ látta el ezt a feladatot.¹⁴⁰ A csődválasztmányok személyi összetétele azt tükrözi, hogy a hitelezők személyesen nem vettek részt annak munkájában, sőt a választmányi tagok megválasztásában is legfeljebb jogi képviselőjük útján vállaltak szerepet. A választásra tűzött tárgyalási napon mindkét vizsgálható esetben a hitelezők csekély száma élt ezen jogosultságával. Ennek következtében a hitelezői érdekek reprezentatív képviseletéről nem igazán lehet szó egyik esetben sem, sőt minden bizonnyal valós választási eljárás sem történt, mivel a csekély vállalkozókedv miatt inkább a pozíció betöltésére hajlandó személyekről állapodhattak meg a jelenlévők (a hitelezők, a tömeggondnok és a csődbiztos) a kitűzött tárgyalás alkalmával. A csődválasztmány így nem tölthette be az 1881:XVII. tc. indokolásában kijelölt funkcióját, miszerint az orgánium ilyen módon való szabályozásával a „lehető legtágabb autonómiát” biztosítja a hitelezőknek a vagyon kezelésében.¹⁴¹

A HITELEZŐK KIELÉGÍTÉSÉNEK MÉRTÉKE ÉS AZ ELJÁRÁS GYORSASÁGA

A hitelezők számára a legfontosabb szempont jellemzően egy csődeljárás értékelésekor, hogy követelésüknek mekkora részéhez és mennyi idő alatt van lehetőségük hozzájutni, így az eljárás hatékonyságát elemezve végül ezt a kérdést kívánom bemutatni. Seligman Ignác esetén a hitelezők kielégítésének mértéke nem vizsgálható, mivel a leltározás kapcsán felmerülő jogvitát követően sikeresen vonta ki a csődtömeget az eljárás alól, amelynek következtében a csődeljárás költségeit sem lehetett fedezni a csődvagyonból. Mindösszesen 152 korona 10 fillér bevétel folyt be a köz-

¹³⁴ „Keresk. és gazdasági bank rtársaság (Kalocsa)” *Magyar Kereskedők Lapja* 1905/18. 7.

¹³⁵ *Ügyvédi Kamarai Közlöny* 1907/3. 87.

¹³⁶ *Igazságügyi Közlöny* 1909/3. 113.

¹³⁷ MNL BKML VII.2.b. 122. 65/csv.911.; 123. 58/csv.909. A Seligman-ügyben nem állapítható meg, hogy kit választottak meg elnöknek, és alkalmaztak-e jegyzőt.

¹³⁸ MNL BKML VII.2.b. 123. 58/csv.909.

¹³⁹ *Ügyvédi Kamarai Közlöny* IX. évf. (1912) 2. sz. 21.

¹⁴⁰ MNL BKML VII.2.b. 122. 65/csv.911.

¹⁴¹ *Az 1878. évi október 17-re hirdetett országgyűlés Képviselőházának irományai (a továbbiakban: KI) X.* (Budapest: Pesti Könyvnyomda 1879) 130.

adós követeléseiből, amely miatt 482 korona 88 fillér fedezetlen költség maradt,¹⁴² amelyet a csődöt kérő hitelezők által a csőd megnyitása érdekében biztosított letéti összegből fedeztek. Ennek letételét a bíróság az eljárási költségek biztosítására rendelte el a csődnytáskor.

A Kertész és Hermann cég csődje a vagyon szempontjából kisebbnek mondható, mivel a vagyon értékesítését követően 5564 K 48 f-nyi csődtömeg maradt a hitelezők kielégítésére.¹⁴³ Ennek mintegy 66%-át, 3659 K 4 f-t emésztett fel az I. osztályú követelések kifizetése, a tömeggondnok díja és az egyéb költségek, így a II. osztályú követelésekre csupán 1905 K 44 f maradt, ami a 34%-a a csődtömegnek. A II. osztályú hitelezők így aránylagos kielégítésként a követeléseik 11,5%-ára tarthattak igényt. A Szemes Simon elleni csődeljárás folyamán nagyobb mennyiségű tömegvagyon folyt be, mivel 10331 K 75 f-t lehetett végül szétosztani a hitelezők között az I. osztályú követelések és a költségek kifizetését követően.¹⁴⁴ A II. osztályú követelések összmenyisége is jóval nagyobb volt azonban, így a felosztási hányad 18,09% lett az eljárás végén.

A vizsgált csődeljárások lefolyása gyorsnak mondható, bár mindhárom eljárás kapcsán az elmondható, hogy hosszabb jogviták nem merültek fel, csupán a tömeggondnok díja, a csődnytáskor vagy a leltározás kapcsán vették igénybe a csődbíróságot és a fellebbviteli fórumokat a felek. Megtámadási per, visszakövetelési per vagy valamely követelés valódisága körüli vita nem terhelt az eljárásokat, amely jelentősen felgyorsította azokat. A Heisler-féle megismételt eljárás 1918. május 29-e és 1919. október 9-e között ment végbe. A Kertész és Hermann cég elleni eljáráshoz szintén kevesebb mint egy évre volt szükség, ugyanis az 1909. január 22-én megnyitott csődben már 1909. december 6-án elrendelhetette a kifizetéseket a csődbiztos.¹⁴⁵ Szemes csődügyében szintén alig több mint egy év alatt követeléseikhez juthattak a hitelezők, mivel az 1911. április 29-én megnyitott csődöt 1912. május 29-én megszüntnek nyilváníthatta a Kalocsai Kir. Törvényszék. A Seligmannel szemben lefolytatott csődeljárás volt a vizsgáltak közül a leghosszabb, mivel több mint három évig tartott, ugyanis 1898. május 28-án indult, és csupán 1901. október 12-ével ért véget a letéti összeg kiutalványozásával a tömeggondnoknak.¹⁴⁶ Az eljárás elhúzódását elsősorban a csőd- és a büntetőeljárás párhuzamossága okozta amellet, hogy a felek számtalan jogorvoslatot nyújtottak be.

ÖSSZEGRÉS

Az 1881:XVII. tc. által szabályozott csődeljárás hatékonysága a vizsgált esetek alapján a gyorsaság szempontjából eredményesnek mondható, bár a néhány hetes le-

¹⁴² MNL BKML VII.2.b. 94. 3506/P.1901.

¹⁴³ MNL BKML VII.2.b. 94. 3245/Polg.1901.; 123. 1491/918.

¹⁴⁴ MNL BKML VII.2.b. 122. 2933/912.

¹⁴⁵ MNL BKML VII.2.b. 123. 67/csv. 909.

¹⁴⁶ MNL BKML VII.2.b. 94. 4283/P.1901.

bonyolítási idő illuzórikusnak tűnik.¹⁴⁷ Az 1840:22. tc. hatálya alatt lebonyolított csődperek viszont hasonló lefolyási időt mutatnak Halmos Károly és Kövér György kutatásai szerint,¹⁴⁸ bár e törvény esetén a bonyolultabb, nagyobb pertárgyú csőd-eljárások esetenként évtizedekig is elhúzódhattak.¹⁴⁹ Az a további kutatások tárgya lehet, hogy ez az összetettebb csőd-eljárások esetén az 1881:XVII. tc. hatálya alatt is igaznak mutatkozik-e. A hitelezők két esetben is legalább részben követeléseikhez juthattak, bár ennek kapcsán érdemes megjegyezni, hogy ez azokban az esetekben történt így, amikor a közados/közadosok jelentették be a fizetéseképtelenségüket, így pedig együttműködést mutattak az eljárás során. A másik két ügyben a közados igyekezett a hitelezők követeléseinek kielégítését akadályozni, amely mindkét esetben sikeresnek is bizonyult. A Kalocsai Kir. Törvényszék ugyan mindkét esetben a törvény rendelkezéseinek megfelelően vezette az eljárást, mégis a Pollák és Baron cég képviselőjében eljáró ügyvéd által megfogalmazott kritika jóslatnak is beillt ebben a két esetben: „*a törvény czéljával pedig határozottan ellenkez-nék az, ha a bíróság pusztán azért, mert az adós elég vakmerő bevallani, hogy a vagyonát már elharácsolta, a csőd megnyitását mellőzné.*”¹⁵⁰ A konkrét esetben a csődmegnyitás mellőzése végül nem történt meg, de az eljárás eredménye így is a csőd eredménytelen megszüntetése lett. A Heislerrel szembeni csődöt pedig plasztikusan jellemezte az idézet.

Emellett a gazdaság dinamikus fejlődése is érzékelhető, ugyanis a dualizmus elején még egy kisebb textiltereskedő csődje csupán szűk személyi kört érintett,¹⁵¹ míg az általam vázolt esetekben már a Osztrák–Magyar Monarchia nyugati felét is érintő gazdasági kapcsolatok körvonalazódnak. A megalapításukat követően néhány éven belül csődbe jutó cégek illeszkednek a korábbi évtizedek tendenciáiba is.¹⁵² Az eljárások során a csődbejelentéseken kívül hitelezői érdektelenség tapasztalható, sem a hitelezők, sem képviselőik nem vettek aktívan részt az eljárási cselekményekben. Megint csak egy jövőbeli kutatás célja lehet, hogy ugyanez az attitűd tapasztalható-e a nagyobb összegű csődvagyon esetén. Amiatt is érdekes kérdés ez, mivel az 1881:XVII. tc. indokolása azt a célt tűzte ki, hogy a hitelezői autonómiát helyezi elő-

¹⁴⁷ HORVÁTH Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai* (Budapest: Gondolat 2006) 484.

¹⁴⁸ HALMOS Károly – KÖVÉR György: „Pesti cridák. Adalékok a 19. századi budapesti csődstatistikákhoz” in ŐRI Péter (szerk.): *Szám- (és betű)vetés – Tanulmányok Faragó Tamás tiszteletére* (Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet 2014) 67–68.

¹⁴⁹ PÉTERVÁRI Máté: „Egy negyedszázados per a két csődtörvény határán” *Jogtörténeti Szemle* 2021/4. 26.

¹⁵⁰ MNL BKML VII.2.b. 94. 2591/P.898.

¹⁵¹ HALMOS Károly: „Kinek mi köze hozzá? Csődper és fenytőeljárás Steinberger Manó ellen” in KÖVÉR György – POGÁNY Ágnes – WEISZ Boglárka (szerk.): *Hálózat & hierarchia* (Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Hajnal István Alapítvány 2020) 287–288.

¹⁵² Károly HALMOS – György KÖVÉR: „Pester Krida. Beiträge zu den Konkursstatistiken von Budapest im 19. Jahrhundert” in Márkus KELLER – György KÖVÉR – Csaba SASFI (szerk.): *Krisen/Geschichten in mitteleuropäischem Kontext. Sozial- und Wirtschaftsgeschichtliche Studien zum 19/20. Jahrhundert* (Wien: Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien – Balassi Institut – Collegium Hungaricum Wien – Ungarische Archivdelegation beim Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien 2015) 112.

terbe, fokozva azt az 1840:22. tc.-hez képest.¹⁵³ A hitelezők passzív magatartásának hatására egyértelműen érzékelhető, hogy egy kisebb város esetén, mint Kalocsa, egy szűkebb ügyvédi kör töltött be meghatározó szerepet a csődeljárások lebonyolításakor, akiknek jelentős része ezen kívül is aktív üzleti tevékenységet folytatott az ügyvédi munka mellett. A kalocsai példák összhangban állnak a főként budapesti tendenciákkal, ahol az ügyvédeknek elsősorban a gazdasági életben aktivizálódó rétege alakulhatott ki.¹⁵⁴ Az ügyvédség előtérbe nyomulása a csődeljárások esetén azonban nem volt újkeletű fejlemény,¹⁵⁵ ugyanis az ügyvédi kar túlszűfoaltságának és az egyes köröket érintő alacsony jövedelmi viszonyoknak a megoldására alkalmas eszközként mutatkozhatott a csődeljárásokban való aktív szerepvállalás.¹⁵⁶ Az ügyvédi specializáció szintén megfigyelhető a vizsgált esetekben, ugyanis, ahogy korábban már bemutatásra került, bizonyos budapesti ügyvédek látták el jellemzően a hitelezők képviselőit a csődeljárásokban.

A fentebb ismertetett csődeljárások lebonyolítása kapcsán felmerült problémák nagymértékben hozzájárulhattak a csődönkívüli kényszeregyezségi eljárás szabályozásának megjelenéséhez, valamint ahhoz, hogy több kísérlet is történt a magyar csődjog megreformálására a 19. század végétől az 1920-as évekig.¹⁵⁷ Ezek azonban sikertelenek maradtak a szakmai körökből kikerülő színvonalas kodifikációs javaslatok ellenére. Ennek okán a 20. század harmadik évtizedében már jóval nagyobb hangsúlyt kaptak a fizetéseképtelenségi eljárások orvoslására a csődönkívüli kényszeregyezségekre, amelynek reformja meg is történt 1926-ban az újonnan felmerült igényeknek megfelelően.¹⁵⁸ A fizetéseképtelenségi eljárások megújításának szükségessége szoros összefüggésben volt a korona elértéktelenedésével és a piaci szereplők magatartásának megváltozásával. Az egyre kíméletlenebb gazdasági verseny megfékezésére az állam láthatóan a beavatkozás eszközához nyúlt a közérdekre hivatkozva,¹⁵⁹ amely a tisztességtelen verseny és a kartelljog bevezetéséhez is veze-

¹⁵³ KI (141. l.) 58.

¹⁵⁴ PAPP Viktor: „Gyenge kötésekkel a gazdaságban” in: KÖVÉR György – POGÁNY Ágnes – WEISZ Boglárka (szerk.): *Hálózat & hierarchia* (Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Hajnal István Alapítvány 2020) 318–320.

¹⁵⁵ HALMOS Károly: „A csődök társadalma” in HORVÁTH Zita – RADA János (szerk.): *Társadalomtörténeti tanulmányok Tóth Zoltán emlékére* ([Miskolc]: Miskolci Egyetemi Kiadó 2017) 183.

¹⁵⁶ NAVRATIL Szonja: *A jogászai hivatásrendek története Magyarországon (1868/1869–1937)*. (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2014) 109.

¹⁵⁷ PÉTERVÁRI Máté: „Reformtörekvések az 1881. évi csődtörvény megújítására” *Jogtudományi Közöny* 2023/1. 26–31.

¹⁵⁸ Máté, PÉTERVÁRI: „Changes in the Hungarian Insolvency Law in the Interwar Period” *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa* 2022/2. 237–238., <https://doi.org/10.4467/20844131ks.22.016.15719>.

¹⁵⁹ VARGA Norbert: „Kartel-eljárásjog szabályozása és gyakorlata, különös tekintettel a Kartelbírószág működésére” *Versenytükör* 2016/Különszám 2. 85–86.; SZABÓ István: „A kartellfelügyelet szervezete és hatásköre az 1931:XX. törvénycikk nyomán” *Versenytükör* 2016/Különszám 2. 64–65.; Norbert, VARGA: „The Procedure and Operation of the Cartel Court” in GELLÉN Klára – GÖRÖG Márta (szerk.): *Lege et fide. Ünnepi tanulmányok Szabó Imre 65. születésnapjára* (Szeged: Iurisperitus Kiadó 2016) 663.; VARGA Norbert: „Egy kartellszerződés lényeges elemei egy konkrét példa alapján” in BIRHER Nándor [et al.] (szerk.): *70 Studia in honorem István Stipta* (Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar 2022) 506–507.; VARGA Norbert: „The

tett.¹⁶⁰ Ez azonban nem meglepő figyelembe véve azt, hogy az I. világháború okozta gazdasági „felfordulás” a magánjogi viszonyokat addig uraló *pacta sunt servanda* elvét megsértve a *clausula rebus sic stantibus* alkalmazását szintén lehetővé tette bizonyos esetekben.¹⁶¹ Ezen római jogból merített alapelv ugyanis eszközt nyújtott a gazdasági válság következtében létrejött igazságtalanságok kiküszöbölésére.

European Roots of Hungarian Regulation of the Cartels Special Attention to the Foundation of Cartel Supervisory Public Authorities” *Journal on European History of Law* 2020/2. 115.

- ¹⁶⁰ ΣΤΡΥΓΓΙΑ István: „A gazdasági versenyt szabályozó megállapodásokról szóló 1931. évi XX. tc. hazai előzményei” *Versenytűkör* 2016/Különszám 2. 60.; KRUSÓCZKI Bence: „A tisztességtelen verseny a Szegedi Királyi Ítéletábla joggyakorlatában” *Acta Universitatis Szegediensis. Forum. Publicationes Discipulorum Iurisprudentiae* 2018/1. 249–250.; KRUSÓCZKI Bence: „A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara szerepe a tisztességtelen versenycelemeknyek kapcsán” *Acta Universitatis Szegediensis. Forum. Publicationes Discipulorum Iurisprudentiae* 2019/1. 195–196.; Norbert, VARGA: „The Antecedents of the Regulation of the Economic Competition Agreement in the First Part of the 20th Century in Hungary” *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa* 2021/1. 27.
- ¹⁶¹ HOMOKI-NAGY Mária: „A pacta sunt servanda elv érvényesülése a magyar magánjogban” in JAKAB Éva (szerk.): *Római jog és a magánjog fejlődése Európában. Tanulmányok Molnár Imre 75. születésnapjára.* (Szeged: [SZTE] 2011) 53–58.; TALABOS Dávidné LUKÁCS Nikolett: *A clausula rebus sic stantibus elvének továbbélése, különös tekintettel a XX. századi magyar jogfejlődésre* (Debrecen: doktori értekezés 2016) 154.

SZABADFALVI JÓZSEF*

SZÁZ ÉVE JELENT MEG MOÓR GYULA BEVEZETÉS A JOGFILÓZÓFIÁBA CÍMŰ MŰVE

<https://doi.org/10.51783/ajt.2023.1.04>

A magyar jogbölcseleti gondolkodás második világháborút megelőző történetében az emblematicus monográfiák sorába tartozik Moór Gyula 1923-ban megjelent „Bevezetés a jogfilozófiába” című munkája. A 19. század közepétől kezdve a hazai jogbölcseleti irodalom originális eredményeit felvonultató, az önálló teóriaalkotás szándékával írt művek sorát olyan könyvek fémjelzik, mint Pauler Tivadar „Észjogi előtan” (1864), Pulszky Ágost „A jog és állambölcselet alapjai” (1885), „The Theory of Civil Law and Society” (1888), Pikler Gyula „Bevezetés a jogbölcseletbe” (1892), Somló Bódog „Juristische Grundlehre” (1917), Horváth Barna „Rechtssoziologie” (1934) című alkotásai. E tanulmány a száz éve megjelent Moór-mű korabeli hazai fogadtatását, legfontosabb teoretikus megállapításait és azok hatását a magyar jogtudományra igyekszik bemutatni.

I. A MŰ FOGADTATÁSA

A Kornis Gyula szerkesztette „Filozófiai könyvtár” sorozat harmadik köteteként 1923-ban jelent meg a Pfeifer Ferdinánd Nemzeti Könyvkereskedés kiadásában Moór Gyula *Bevezetés a jogfilozófiába* című könyve.¹ A Somló Bódog „emlékezetének” ajánlott munka előszavában a következőket olvashatjuk: „E munka célja jelezve van már címében: bevezetni kívánja olvasóját a jogfilozófiába. Rövidre szabott tájékoztatást akar nyújtani a jogbölcselet tudományáról s megmutatni alapvető problémáit; nem ismertethet meg azonban a részletkérdések szerteágazó sokaságával. Térkép csupán, amely eligazítja a vándort tudományunk kiemelkedő hegyláncai között, de amelynek nyomán a bővebb felvilágosítást igénylőnek magának kell a gazdagon kifejlődött irodalom gyalogösvényén haladva, a hegységek mélyén elrejtett szakadékokat felkeresnie, ha az ölükből nyíló részletkutatás színes virágait letepné akarja.”² A szerző eredeti szándékain – melyek között a jogászképzés számá-

* DSc, egyetemi tanár, DE ÁJK, 4028 Debrecen, Kassai út 26. E-mail: szabadfalvi.jozsef@law.uni-deb.hu.

¹ Moór Gyula: *Bevezetés a jogfilozófiába*. Filozófiai könyvtár III. (Budapest: Pfeifer Ferdinánd Nemzeti Könyvkereskedése 1923).

² Moór (1. l.) 3.

ra használható tankönyv megírása is szerepelt³ – túlmutató jelentőségre tett szert a mű. Mindezt mi sem bizonyítja jobban, mint a korabeli hazai fogadtatás.⁴

Érdeemes ezek közül elsőként – Moór szegedi katedráját később megöröklő – Horváth Barna recenziójában olvasható megállapításokat idézni: „A magyar jogfilozófia a külföldön és legújabban a belföldi irodalomban is bizonyosságát adta egészséges fejlődésének és most már a magyar közvéleményen, a magyar életen a sor, hogy az új magyar jogfilozófia kincseit birtokába vegye, ami annyival kívánatosabb, mert az új magyar jogfilozófia, dr. Moór Gyula jogfilozófiája nemcsak modern színvonalú, a külföldi tudomány fejlődésével és legújabb eredményeivel teljesen egybeforrt, hanem eminenter magyar jogfilozófia is.”⁵ A *Keresztény Politika* című periodikában közzétett szemle cikkében Moór elméleti megközelítését Somló gondolatvilágán „határozottan túlnőtt” felfogásnak nevezi.⁶ Megállapítja, hogy Somló halálát követően Moór lett a magyar jogfilozófia „representatív man-je”, és művét a magyar tudomány „büszkeségének” tartja.

Ugyancsak érdemes a jogász végzettségű, statisztikus-közgazdászként számon tartott Laky Dezső ismertetésére utalni. Moór szegedi professzortársa a *Közgazdasági Szemle*ben megjelent írásában kollégája jogbölcseleti felfogásának

³ Moór műve az 1920-as években tulajdonképpen tankönyvként szolgált a szegedi jogi karon. A korabeli szokásoknak megfelelően – szervezett jegyzetkiadás hiányában – az egyetemi előadások lejegyzetelt, szerkesztett változatát jelentették meg írott tananyag gyanánt. Moór később közzétett egyetemi jegyzetei lényegében a *Bevezetés a jogfilozófiába* című könyvének szerkezeti tagolását követték, sőt jelentős mértékű szöveghű átvételt is alkalmaztak. Ezek közül kiemelkedik Püski Sándor Magyar Élet kiadójának jegyzetsorozatában 1936-ban megjelent műve. Lásd: *Jogfilozófia*. Jog- és államtudományi jegyzetek 3. Moór Gyula előadásai után jegyezte Püski Sándor (Budapest: Magyar Élet 1936). Püski 1994-ben az eredeti 1936-os jegyzetét – tisztelgve egykori professzora emléke előtt – nyomtatott formátumban is közzétette: *Jogfilozófia*. Dr. Moór Gyula egyetemi ny. r. tanár előadásai után jegyezte: Püski Sándor (Budapest: Püski Kiadó 1994). Említésre méltó még Démi-Gerő Mihály és Körössy János szerkesztette *Jogbölcselet* (1934), illetve az 1938-as dátumozású *Jogfilozófia „Dr. Bagoly” Szeminárium* című jegyzetek, amelyek Moór nevének említése nélkül előadásainak kivonatát tartalmazták.

⁴ Vö. HOVÁTH Barna: „Az új magyar jogfilozófia” *Keresztény Politika* 1923/3. 152–156.; LAKY Dezső: „Jogfilozófia és közgazdaságtan. Dr. Moór Gyula: Bevezetés a jogfilozófiába” *Közgazdasági Szemle* 1923. 422–427.; BÁRÁNY Gerő: „Bevezetés a jogfilozófiába” *Társadalomtudomány* 1923/1–4. 423–426.; MESZLÉNY Artur: „Moór Gyula: Bevezetés a jogfilozófiába” *Jogtudományi Közlöny* 1923/15. 117–119.; Barna HORVÁTH: „Dr. Julius Moór, o. ö. Professor der Rechtsphilosophie an der k. ung. Franz-Josephs-Universität in Szeged. Einführung in die Rechtsphilosophie” *Zeitschrift für öffentliches Recht* 1925/4. 644–649.

⁵ HORVÁTH (4. lj.) 153. Az „új magyar jogfilozófia” megfogalmazást eredendően Pauler Tivadar névvel fémjelzett észjogi felfogás meghaladása kapcsán Somló használta először egy 1907-ben megjelent rövid írásában. Az osztrák-német hatásokkal szemben új tájékozódási irányokat kereső Pulszky Ágost, Pikler Gyula és követőik megjelenése a 19–20. század fordulóján hozta el Somló szerint a jogbölcselet új korszakát hazánkban: SOMLÓ Bódog: „Die neuere ungarische Rechtsphilosophie” *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie* 1907–08. 315–323.

⁶ Horváth itt elsősorban Somló fő jogbölcseleti művére utal. Vö. Felix SOMLÓ: *Juristische Grundlehre* (Leipzig: Verlag von Felix Meiner 1917; második kiadás: 1927; reprint kiadások: Aalen: Scientia Verlag 1973; Lexington: University of Michigan Library 2013). A szerző saját maga által készített kivonata: *Jogbölcselet. Somló Bódog egyetemi ny. r. tanár Jogi Alaptan című műve nyomán* (Budapest: Grill Károly Könyvkiadója 1920). Újabb kiadás: *Jogbölcselet. A Juristische Grundlehre kivonata*. Szerkesztette és a szöveget gondozta: Takács Péter (Miskolc: Bitor Kiadó 1995).

elsősorban társadalomtudományi megalapozottságára hívta fel a figyelmet: „Ha nem tévedünk, a jogfilozófia magyarországi művelői közül hosszú idők óta Moór Gyula az első, aki kísérletet tett arra, hogy a jogbölcseleti kutatás rendszerét és főbb irányait szintetikusán összefoglalva, a tudományos gondolkodásra törekvő magyar közönséget végigkalauzolja ennek a végtelenül érdekes stúdiumnak ösvényein. Moór Gyula neve – fiatal kora ellenére – már régóta nagyon jóhangzású a komoly tudományos munkálkodás értékelői között s aki ennek a tisztafejű, éles boncoló elméjű és jó tollú embernek [Rudolf] Stammlerről, a bolsevizmusról és egyéb problémákról írt dolgozatait ismerte, eleve nagy várakozással tekinthetett első nagyobbszabású munkája elé. [...] A korunkban oly nagy szerepre jutott társadalmi tudományok elmélete sem nélkülözheti a bölcseleti elemet s a fejlődés érdekében nagy örömmel kell fogadnunk minden útjelzőt, melyek egyre több ember gondolkodását terelhetik – a fogalmak tisztázásával – a helyes irányba. Talán kissé furcsa dolog, hogy – egy par excellence jogfilozófiai munkát ismertetve – éppen a társadalmi tudományokat ragadjuk ki, mint amelyek műveléséhez szerző könyve hasznos előtanulmányul szolgálhat.”⁷

Moór könyvéről a *Társadalomtudomány* című folyóiratban a filozófiai és jogbölcseleti tárgyú publikációiról ismert Bárány Gerő a következőket írta: „Moór műve olyan filozófusnak dolgozata, aki egyszerismind jogász is. Alapjában véve ez a mű filozófiai és nem jogi munka, mégis olyan ember művének benyomását kelti, aki a jogtudománynak minden főfogalmával tisztában van, tehát olyan jogásznak filozófiai műve van előttünk, aki, úgy látszik, a jogtudomány minden területén otthonos. Könyvéből, amelyet határozottan sikerült és mindenképpen értékes alkotásnak tartunk, megállapítható, hogy Moór Gyula a maga elé tűzött feladatot szép sikerrel oldotta meg s a jogfilozófia problémáiról olyan tájékoztatást nyújtott nekünk, amelyhez hasonlót hiába keresünk irodalmunkban.”⁸

Végül essen szó Meszlény Artur, a korabeli neves magánjogász véleményéről. A kor jeles jogtudományi lapjában, a *Jogtudományi Közönyben* a következőkben summázta álláspontját: „Moór könyvének jelentőségét nemcsak a hazai, hanem az egyetemes jogtudomány szempontjából abban találok, hogy szinte hézagmentes bölcseleti apparátussal és meglepően éleslátó és független gondolkodással a közelmúlt élményeinek tudományosan sterilizált reagensei segítségével revízió alá veszi a jogbölcseleti alapproblémákat s eközben oly új megállapításokra jut, amelyek mellett komoly bölcselet nem haladhat el többé szótlanul.” Majd megállapítja: „Tudományos iránya szerint [...] eklektikus; emellett relativista [...] némi újkantianus árnyalással, amelyen meglátszik mesterének, Somló Bódogznak kezenyoma, de inkább csak érzület és hajlam, mint tudományos állásfoglalásai tekintetében. Lényegében teljesen önálló és a maga útját járó bölcselet.”⁹

A harmincas éveinek épp a közepén járó Moórról, illetve addigi tudományos teljesítményéről ennél nagyobb dicséretet nemigen lehetett volna írni, mint ami a mű megjelenése kapcsán a kortársi reflexiókban napvilágot látott. Szerzőként minden bizonnyal nagy büszkeséggel olvashatta a korabeli recenziókat. Könyvének publi-

⁷ LAKY (4. lj.) 422.

⁸ BÁRÁNY (4. lj.) 423.

⁹ MESZLÉNY (4. lj.) 117.

kálása és szakmai fogadtatása nagyban hozzájárult ahhoz, hogy 1928-ban a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karára meghívást kapott. A szegedi évek (1921–1929) legfőbb tudományos hozadéka jogbölcseleti felfogásának kidolgozása volt, mely összefoglaló jelleggel a *Bevezetés a jogfilozófiába* című könyvében látott napvilágot.¹⁰ A jogbölcseleti szintézisre tett kísérlete hozta meg számára a szakmai elismerést, aminek révén az ország első számú jogfilozófusát kezdték benne látni.

II. KÍSÉRLET EGY „ÖSSZEFOGLALÓ” JOGFILOZÓFIA MEGALKOTÁSÁRA

A mindösszesen két részből és öt fejezetből álló, három és félszáz oldalas mű első részében foglalkozik a jogfilozófia alapkérdéseivel, így tudományrendszertani helyével, a vizsgált kérdésekkel, az alkalmazott módszerekkel, valamint a jogbölcselet és „határos tudományok” kapcsolatával. Ezt követően több mint száz nyomtatott oldalon a jogfilozófia irányzatait mutatja be az ókortól a kortárs Hans Kelsen-féle „módszertani »normatív juriszprudenciáig«”. A második, terjedelmesebb részben külön fejezetekben kerülnek kifejtésre az egyes jogbölcseleti problémák, melyek „összefoglaló” jogfilozófiai felfogásának alapegységeit képezik.

Moór könyvét a jogfilozófia „mibenléte és megoldandó problémáinak” tárgyalásával kezdi. Ennek kapcsán a következő kérdéseket fogalmazza meg: „Van-e a jogfilozófiának a tételes jogtudományok mellett jogosultsága?”; „Indokolt-e a jogfilozófia problémáinak külön tudomány által egyesített vizsgálata?” Ezek megválaszolásakor abból az alaptételből indul ki, hogy a jog fogalmának meghatározása nem tételesjogi kérdés. Minden tételes jogtudománynak előfeltétele (preszuppozíció) annak a kérdésnek a tisztázása, hogy valójában mit értünk jogon. Ezzel szemben „[a] tételes jogtudomány ha akarná sem tudná pusztán a jogszabályok ismerete alapján meghatározni a jog fogalmát. Minden ide irányuló kísérlet »circulus vitiosus«-t jelentene, mert hiszen a jog fogalmát akként határozná meg, hogy jog az, amit a jog jognak mond.”¹¹

Moór jogbölcseleti szemléletét erős filozófiai meghatározottság jellemzi. A német jogfilozófia alapvető hatása, illetve Somló félbemaradt kísérlete¹² is arra ösztönözte, hogy elméletét a lehető legbiztosabb filozófiai alapokra helyezze. Habár Moór egy-

¹⁰ A mű előzményeként kell megemlíteni két, 1922-ben megjelent terjedelmes tanulmányát: Moór Gyula: *Macht, Recht, Moral. Ein Beitrag zur Bestimmung des Rechtsbegriffes*. A m. kir. Ferencz József Tudományegyetem tudományos közleményei. I. köt. 1. füzet. (Szeged: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó R.-T. 1922); Moór Gyula: „A társadalomtudomány és a tételes jogtudomány határkérdéseiről” *Társadalomtudomány* 1922/3–4. 249–263.

¹¹ Moór (1. l.) 10.

¹² Vö. Felix SOMLÓ: *Gedanken zu einer ersten Philosophie*. [Herausgegeben von Julius Moór] (Berlin – Leipzig Walter de Gruyter & Co. 1926). Magyar nyelvű fordítása a közelmúltban jelent meg: SOMLÓ BÓDOG: *Gondolatok az első filozófiáról*. Fordította, a kísérő tanulmányt, a jegyzeteket írta és a glosszáriumot összeállította: Pethő Sándor (Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó 2021).

kori professzorával szemben originálisan új bölcseleti rendszer megalkotásába nem vágott bele, a filozófiai megalapozottságnak mindig elsőrendű fontosságot tulajdonított.¹³ Moór alaptézise szerint a jogfilozófia problémáinak megoldásánál az általános filozófiára támaszkodik, ezért természetes, hogy az alapul vett filozófiai rendszer különbözősége miatt eltérő eredményekre fog jutni. E paradigma szellemében az 1920-as évek elején megjelölte jogbölcseleti felfogásának filozófiai alapját, mely nem más, mint Kantnak *A tiszta ész kritikája* című művében tett megkülönböztetése az okozatos lét (Sein) és az értékek világa (Sollen) között. Moór a neokantiánus irányzat azon követői közé tartozott, akik a valóság és érték világának elválasztását alapvetőnek tekintették, ugyanakkor e két szféra közötti viszony rendezésére, kapcsolatteremtésre törekedtek. Kezdetül fogva elméletének sarokpontját képezte a jog kettős természetéről, kétarcúságáról szóló tétele, amely a jog valóság- és értékoldalát egyaránt hangsúlyozza. Felfogása szerint a jog olyan különféle szálakból összeszőtt, bonyolult jelenség, amely egyrészt az „okozatos lét világába”, másrészt az „értékek világába” tartozó alkotóelemek összekapcsolódásából áll.

Moór saját jogfilozófiai rendszerének kialakításában a rá hatást gyakorló filozófiai és jogbölcseleti (Stammler, Somló, Kelsen) törekvések problémafölvetésekének komplex szemlélete jellemzi. Művében a jogfilozófia három önálló vizsgálódási területéről beszél, amelyre a tételes jogtudomány nem ad magyarázatot, így a jog fogalmának meghatározásáról (Somló nyomán nevezi „jogi alaptannak”), a jog általános okozati összefüggéseinek vizsgálatáról („a jog szociológiája”), a jog helyességének kérdéséről („jogi értéktan” vagy más néven „jogi axiológia”). Jogbölcseleti felfogásának fundamentuma a jog fogalmának meghatározása, amely „a jogfilozófia megoldandó problémáit egymáshoz láncolja”. A jogtudomány és a filozófia kapcsolata azonban nem egyoldalú függést eredményez, hiszen „nemcsak a jogtudomány vezet el a filozófiához, a filozófiai kutató csákánya is nem egyszer beleütközik a jog világának a jelenségeibe”, majd fejtegetéseinek összefoglalásaként így folytatja: „Ha [...] a filozófia területéről indulunk el a jog világa felé, ugyanazon három alapvető problémára bukkanunk, amelyek a jogtudományok előfeltevéseinek a kutatása közben felmerültek és a tételes jogok területéről a jogfilozófia felé vezettek: a jog fogalmának, a jog okozatos összefüggéseinek és a jog helyességének a problémájára. Ha e problémák filozófiai eredetét jelezni akarnók, nevezhetnénk az elsőt a jog fenomenológiájának, a másodikat a jog pszichológiájának s a harmadikat a jog etikájának.”¹⁴ Moór már 1923-as alapművében megfogalmazta a tágabb értelemben felfogott jogfilozófia negyedik kérdésköréeként a „tételes jogtudományok módszertanát” (más helyen: „jogtudományok módszertanát”), melyet elsősorban az általános filozófiába sorolt.¹⁵

Moór a jogfilozófia problémáinak felosztása alapján tesz különbséget a jogbölcselet-történet irányzatai között, amely a könyv második fejezetében is visszaköszön. Tipológiai rendszerében hat csoportra osztja a különböző jogfilozófiai irányzatokat, így megkülönbözteti: „1. a jog fogalmát kereső jogi alaptani jogfilozófiát, 2. a kauzális összefüggéseket kutató vagy szociológiai jogfilozófiát, 3. a helyes jogot kereső

¹³ Erre utal Horváth Moór könyvéről írt német nyelvű recenziójában. Vö. HORVÁTH (4. l.) 646.

¹⁴ Moór (1. l.) 29–31.

¹⁵ Moór (1. l.) 36–46.

vagy értékelő, (közelebbről etikai) jogfilozófiát, 4. a tételes jogtudomány módszerét kutató metodológiai jogfilozófiát, 5. a tételes jogi fogalmakat továbbképző jogászati vagy általános jogtani jogfilozófiát, végül 6. e problémák közül többeket vizsgáló összefoglaló jogfilozófiát.”¹⁶ A jogfilozófiai irányzatoknak ez a tipizálása szisztematikus áttekintést ad a belső rokonság és hasonlóság alapján az eltérő időszakokban meghatározó jogbölcséleti irányzatok között. A tulajdonképpeni különbséget a jogfilozófiai irányzatok között abban látja, hogy a jog fogalmának meghatározásán kívül milyen más problémát von vizsgálódásának körébe. Saját felfogását az „összefoglaló” jogfilozófia csoportjába tartozónak tekinti, „minthogy a közül az öt problémakör közül, amelyekben a különböző jogfilozófiai irányzatok a történelem folyamán a jogbölcsélet megoldandó feladatát látták, négynek a jogosultságát elismertük, és csupán az általános jogtani problémafelfogást kell visszautasítanunk.”¹⁷

III. A JOGFILOZÓFIAI VIZSGÁLÓDÁS TERRÉNUMAI

A jogbölcsélet filozófiai megalapozását és főbb irányzatainak áttekintését követően, a mű második részében Moór a jogfilozófia egyes vizsgálódási térrénumait veszi szemügyre. Az elsőként kifejtett jogi alaptanának kiindulópontja szerint „a jog fogalma az, amely a jogfilozófiát a jogtudományokkal kapcsolatban tartja, minden jogtudomány mint alapvető előfeltevésből a jogfogalom ismeretének a feltevéséből indul [...] ki.”¹⁸ Számára valójában a jog fogalmának kérdése kapcsolja össze egymással a jogbölcsélet további tárgyköreit és megoldandó problémáit.

Moór sajátos jellegzetességként említi művében azt az ellentmondást, hogy a jog fogalma, amely minden jogtudományi vizsgálódás alapja, ma sincsen tisztázva. Kant klasszikus mondását idézve megjegyzi, hogy „a jogászok még mindig keresik a jogról szóló fogalmuk meghatározását”, ami az örök jogbölcséleti problémák legfontosabb kérdése. Valamely jelenség definiálása alapján lehet csak annak tulajdonságait, lényeges jellemzőit vizsgálni. Moór szerint a „bellum omnium contra omnes” zűrzavaros állapotát kell a jogfilozófusoknak feloldani, s ennek nem lehet más útja, mint az eddigi megfogalmazást nyert jogdefiníciók kritikai elemzése.

Természetesen a meghatározások sokaságának az áttekintése is problémát jelent. Ennek Moór szerint több oka van. Az egyik az, hogy „a jog több szálból összeszőtt bonyolult jelenség: egyrészt norma, amely az ideák, az értékek birodalmába tartozik, másrészt a társadalmi élet tarka forgatagába elevenen belemarkoló erő, amely az okozatos lét világába vezet. A jog fogalmának ez a kétarcú mivolta nehezé teszi a fogalommeghatározásokat. Könnyen egyoldalúan, vagy csupán normatív, az erkölccsel rokon, vagy csupán kauzális, a hatalomhoz kapcsolódó oldaláról tekintik.”¹⁹ Álláspontja szerint a definíciók különbözőségének másik oka „a politikai szempontok

¹⁶ Moór (1. lj.) 54.

¹⁷ Moór (1. lj.) 156–157.

¹⁸ Moór (1. lj.) 28.

¹⁹ Moór (1. lj.) 158–159.

belejátszása a tudományos vizsgálódásba”, azaz a legtöbb szerző ahelyett, hogy azt vizsgálná mi a jog, azt adja elő, hogy milyenek szeretné látni. Jognak csak azt hajlandók elismerni, ami politikai felfogásuknak megfelel, így valójában szubjektív óhajításukat a valóság elé helyezik. A fogalomzavar előidézésének harmadik oka, hogy a jog szónak a legtöbb nyelvben két értelme van. Moór – Somlóra visszavezethetően – különbséget tesz a „jogos” mint tételes jogi és az ezzel sokszor ellentétbe kerülő erkölcsi alapú jogosultság között. Ennek alapján beszél „jurisztikai”, illetve „etikai” értelmezésről.²⁰

Moór a jogi norma elemeit analizálva öt alkotórészt²¹ különböztet meg, amely hely, idő és egyes jogszabályok szerint is változó:

1. Minden jogszabály magában foglalja valamilyen „empirikus emberi cselekvés képzetét” – ezek teszik ki a jogszabályok tartalmát.

2. Az előbbi „tapasztalati képzet” kapcsolódik a következménynek a gondolata, mely mint megvalósítandó magatartás fogalmazódik meg. Ez a mozzanat az elképzelt cselekvésnek a jogalkotó részéről való értékelése. Ezt nevezi Moór a jog normatív jellegének.

3. Az előző két gondolati „alkatelem” a többi társadalmi szabály (erkölcs, konvenció, hatalmi parancs stb.) fogalmában is megtalálható, ezért kiemelkedően fontos az a sajátosan jogi követelmény, amelyhez a specifikus fenyegetés gondolata járul: „A jogszabály megsértőjét olyan empirikus hátránynak az elszenvedésével fenyegeti meg, amelynek sajátossága fizikai kényszer alkalmazásában rejlik.”²² A kényszernek, mint a jogfogalom megkülönböztető kritériumának a gondolata akkor merült fel Moór szerint, amidőn a természetjogba vetett feltétlen hit megingott és az erkölcsnek természetjog formájában a joggal szembeni hierarchikus fölérendeltsége helyett az erkölcs és jog egymás mellé rendelése és minőségbeli megkülönböztetése lépett. Moór a neokanti gyökerekből táplálkozva állapítja meg, hogy a kényszerhez „a jövőbeli feltételes megvalósulás bizonyosságának gondolata” járul, vagyis a norma megsértése esetén – mint feltétel – szükségképpen bekövetkező fizikai kényszer alkalmazására kerül sor. A jogi fenyegetésben – ami nem más, mint a jog szankciója – található meg az átmenet az értékek világából az okozatos lét világába. A normatív követelmény itt olyan motívummal kapcsolódik össze, amely a norma megvalósítását segíti, így a kauzális fejlődés hajtóerejévé válhat. Valójában a jogi szankció sajátosságaiban található meg az a *differentia specifica*, amely segítségével elhatároljuk a jogot a társadalmi normák többi fajtától. Bár Moór szerint a szankció nem mindig tartozik a jogszabály kifejezett tartalmához, „a szankció a jogi norma állandó alkateleme és kifejezetten vagy konklúdens tényekből kiolvashatóan minden jogszabálynál előfordul, mint legjellegzetesebb fogalmi ismertetőjel.”²³

²⁰ Moór (1. lj.) 159.

²¹ Moór (1. lj.) 177–187. Ennek előzetes kifejtését lásd Moór: *Macht, Recht, Moral* (10. lj.) 7–15. Érdekes, hogy Horváth 1930-as értekezésében ez utóbbi tanulmányra hivatkozva elemzi Moór jogi alaptanát. Vö. HORVÁTH Barna: „Die ungarische Rechtsphilosophie” *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie* 1930/31/1. 76.

²² Moór (1. lj.) 178.

²³ Moór (1. lj.) 183.

4. A jogszabályokon kívül álló hatalom létének a gondolata – negyedik alkatelemként – járul hozzá a jog fogalmához. A hatalom léte a kényszerrel való fenyegetésből vezethető le, vagyis a jogfogalom egyik „logikai előfeltételeként” értelmezhető. Ezt a valóságos hatalmat, ami nem nyers természeti erő, hanem „emberi erő”, mely magában hordozza a fenyegetés megvalósításának gondolatát, vagyis a fizikai kényszer alkalmazásának törvényes lehetőségét, Moór a „fizikailag legerősebb szociális hatalomnak” hívja. Somló ugyanezt jogalkotó hatalomnak (Rechtsmacht) nevezi fő művében,²⁴ ami a társadalmi viszonyrendszerben a „legmagasabbrendű hatalom”.

5. Ugyancsak sok hasonlóságot találunk Somló és Moór felfogásában az utolsó alkatelem, a „tényleges érvényesülés” meghatározásában. Somló a jogalkotó hatalom jellegzetességeként említi, hogy „parancsait az emberek egy meghatározott körében rendszerint és más hatalomnál eredményesebben legyen képes érvényrejuttatni.”²⁵ Moór hasonlóan fogalmaz, amikor arról ír, hogy a jog tényleges érvényesülését nem abszolút, nem kivétel nélküli, hanem „rendszerinti engedelmesség” kíséri. A kivételes jogszabálysértés lehetőségét ugyanúgy nem zárja ki, mint a „halvaszületett jogszabály” esetét sem. A jogszabálynak a gyakorlatban kell az életképességét bizonyítania: „[E]gyetlen szabály sem jön, mint kész jogszabály a világra: minden jogszabály egy »self made man«, aki a létért való harcban maga küzdötte ki magának elfoglalt pozícióját.”²⁶ Moór esetében itt figyelhetők meg a jogfelfogásában közreható szociológiai-kauzális szempontok. Nem véletlenül beszél sok helyen az „élő jogszabály” fogalmáról.²⁷

A jog tényleges és rendszerinti érvényesülésének feltétele, hogy szükség esetén fizikai kényszert alkalmazzon: „A zsandár, a hóhér és a végrehajtó hozzátartoznak a jog fogalmához. Justitia istennő jobbán ott a kard!” – írja Moór aforizmaszerűen jellemezve a jog „működését”.²⁸ A jogszabály mindig föltételezi a mögötte álló hatalom többnyire szilárd és tartós voltát. Ez biztosítja a jog számára azt az „állandóságot”, amellyel rendelkeznie kell. Moór a jog fogalmi elemeinek definiálásakor általában a jogra mint normára (*Sollen*) koncentrálna, és mellőzi a jog másik, szerinte elválaszthatatlan lényegi vonásának tekintett tényleges emberi cselekvés mozzanatát. Jogi alaptanában egyértelműen érvényesül a neokantiánizmus pozitívizmusa. Ez természetesen nem zárja ki, hogy más vonatkozásban a hatalmi elem erkölcsi összetevőinek elemzésével ne foglalkozna.

A jogbölcselet és különösen a neokantiánus jogfilozófia állandó problémája a jog és egyéb társadalmi normák elhatárolásának és egymáshoz való viszonyának a vizsgálata. Moór ezt a kérdéskört a társadalmi normáknak az emberi akaratra gyakorolt hatásán keresztül ragadja meg művében. A befolyásolásnak ez a formája szerinte „lelki kényszerként” hat a társadalom tagjaira. A különbség az egyes társadalmi

²⁴ Somló a *Juristische Grundlehre* magyar nyelvű kivonatában a Rechtsmacht fogalmat „jogalkotó hatalom”-ként fordítja. Vö. SOMLÓ: *Jogbölcselet* [1920] (6. lj.) 21. Moór a *Bevezetés a jogfilozófiába* című könyvében „legfőbb hatalom”, illetve „jogi hatalom” fogalomhasználattal él. Vö. MOÓR (1. lj.) 164.

²⁵ SOMLÓ: *Juristische Grundlehre* [1917] (6. lj.) 93.; SOMLÓ: *Jogbölcselet* [1920] (6. lj.) 21.

²⁶ MOÓR (1. lj.) 185.

²⁷ MOÓR (1. lj.) 45, 184.

²⁸ MOÓR (1. lj.) 185.

szabályok egyes fajtái között abban rejlik, hogy miképp gyakorolják ezt a lelki kényszer. Ennek alapján tesz különbséget és hasonlítja össze a jogot az erkölccsel, a konvencióval, illetve a puszta hatalmi paranccsal.

Az erkölcsi norma esetében Moór szerint nem állnak rendelkezésre külső kényszereszközök, a norma megvalósulásának „egyedüli biztosítéka az ember lelkében, annak a belátásában rejlik, hogy az erkölcs a helyes cselekvés útját mutatja meg.”²⁹ A helyességről vallott meggyőződés, a helyesség evidens volta az az erő, mely az erkölcs iránti engedelmisséget biztosítja. Az erkölcs „kénytelen engedelmisséget” nem igényelhet, ellenben a jog fizikai erővel is kikényszeríthető. A konvenció esetében – hasonlóan a joghoz – feltétlen engedelmisséggel találkozunk. A társadalmi hátrányok széles skálájának kilátásba helyezésével igyekszik a konvenció célja elérésére – „a neveltségességváltástól egészen a társadalmi becsületnek, a becsületnek az elvesztéséig” –, azonban a fizikai kényszer alkalmazásától mindig tartózkodik. A puszta hatalmi parancs és a jog elhatárolásánál Moór a norma mögött álló hatalom minőségéből indul ki. Mivel a jog mögött álló szociális hatalom a legerősebb, így a puszta hatalmi parancs mögött csak olyan hatalom létezhet, amely ennél gyöngébb és ezzel szemben a jog érvényesíteni tudja előírásait. Ha a jogsértő hatalmi parancs erősebbnek bizonyul, akkor a „régijog” elhalásáról, a szokás vagy a „győzelmes forradalom” útján keletkezett jogról kell beszélni. Átmeneti korszakokban, anarchikus, forradalmi viszonyok között konkurálhat a hatalmi parancs a jog normáival, ekkor – Moór szerint – jogbizonytalanságról beszélhetünk: „Az ilyen átmeneti állapotban vergődő társadalomban hiányzik a jog fogalmához szükséges szilárd és állandó legerősebb szociális hatalom. Ha azonban az illető társadalomban egy ilyen legerősebb szociális hatalom, hacsak időlegesen is, kialakult, akkor puszta hatalmi parancsai is, felöltvén magukra a szilárdságnak szokásjogi palástját, joggá alakulnak át.”³⁰

A jog és egyéb társadalmi normák összevetése esetében a jog végső elhatárolási ismérveként jelöli meg a fizikai kényszer alkalmazásával való fenyegetést, amely mögött a legerősebb társadalmi hatalom áll, azonban ez a fenyegetés mindig lelki kényszerként jelenik meg és hat a társadalmi viszonyokra. A szankciótól való félelmen kívül sok más motívum is hathat a jog iránti engedelmisségre – mint például „a jog helyességéről való meggyőződés”, a „morális kötelességérzet” vagy a „társadalmi tekintély” –, azonban a jog számára mindig rendelkezésre áll „ultima ratio” gyanánt a fizikai kényszer eszköze, amely alkalmazására Moór szerint a valóságban ritkán kerül sor.

A jog fogalmának moóri meghatározása előtt érdemes a jog, a hatalom és az erkölcs kapcsolatáról szóló gondolataiból idéznünk. Véleménye szerint a „fizikailag legerősebb szociális hatalom” elemzése elvezet a jog és az erkölcs kapcsolatának olyan dimenzióhoz, amelyek e két normarendszer egymásrautaltságának lényegi vonásait példázzák. Így jut el arra a megállapításra, hogy a legerősebb társadalmi hatalom „interpszichikai” úton „millió és millió ember akaratának összefoglalásából” tevődik össze.³¹ Ez az „erőkoncentrátum” – ami a legerősebb szociális hatalmat

²⁹ Moór (1. lj.) 187.

³⁰ Moór (1. lj.) 191.

³¹ Moór (1. lj.) 203.

hozza létre – áll a jog mögött, mint végsősorban kényszerítő hatalom. Moór definíciószerű megfogalmazása szerint „ez a hatalom nem holt erő, hanem a társadalmi tényezők szerves összekapcsolódásából származó, interpszichikai kötelekek által összetartott eleven erő, amely az emberi akaratok médiumán át az emberi törekvések legmagasabb nemzeti és erkölcsi ideáljaival függ össze.”³² Ez az erőkoncentráció csak úgy létezhet tartósan, ha a jog normáinak helyességéről való erkölcsi meggyőződés a társadalom többségét jellemzi. Az erkölcs a jognak – sok más egyéb mellett – az egyik leghatékonyabb kauzális alapját képezi, meghatározza a jog létét és fejlődését, aminek következtében a jog tartalmát át- meg átszövik morális elemek. Ezt alátámasztandó említi annak fontosságát, hogy az „alávetettek” morálisan is helyeseljék a jog előírásait, hiszen őket egyrészt „jog-adóknak”, másrészt „jog-megtartóknak” kell tekintenünk. Véleménye szerint ugyanakkor az alávetettek általi erkölcsi helyeslés nem képezi a jog fogalmi elemét, vagyis nem szükségszerű, hogy a jogban az etikai elem feltétlenül szóhoz jusson.³³

Művében a jog definiálásakor kétféle fogalommal találkozhatunk. Az általa „rövidnek” nevezett meghatározás szerint „a jog olyan társadalmi szabályok összessége, amelyek engedetlenség esetére fizikai kényszer alkalmazásával fenyegetik meg azt, akihez szólnak s amelyeknek tényleges érvényesülése biztosítva van azáltal is, hogy a legerősebb társadalmi hatalommal olyan kapcsolatban állnak, hogy ez fenyegetésüket szükség esetén valóra váltja. Vagy még rövidebben: a jog olyan valósággal érvényesülő társadalmi szabályok összessége, amelyeknek érvényesülését végsősorban fizikai kényszer alkalmazásával is biztosítja a legerősebb társadalmi hatalom.”³⁴ A jog definiálását követően részletekbe menően tárgyalja „a jog fogalmával összefüggő fogalmakat”, így többek között annak „előfeltevéseit” képező (pl. társadalom), illetve a belőle következő definíciókat (pl. állam). Ennek keretében – somlói precizitással – határozza meg az előbbieken túl a jogszabály címzettjei, a kötelezettség alanyai, a jogi kötelezettség, a jogellenes cselekvés, a jogi szempontból megengedett cselekvés, az alanyi jog (cselekvőképesség), a jogi személy, a jogalkalmazó, a jogalkotó (belső jogforrás) és a területiség, időbeliség, okozatosság fogalmát.³⁵ Ezt követően szintén részletesen foglalkozik a jogforrások típusaival, a legitím és illegitím jogkeletkezéssel és a jogalkalmazás módszertanával.³⁶

Moór munkásságának legmaradandóbb – a későbbiekben is legtöbbször hivatkozott – része a jog fogalmával összefüggő vizsgálódásai. Ha végigtekintünk jogbölcseleti rendszerének elemein a jog definiálásával foglalkozó jogi alaptana a leginkább átgondolt, rendszerezett és kifejtett kérdéskör. Ezt a mű legelső méltatói is kivétel nélkül hangsúlyozták. Nem véletlen tehát, hogy a kortárs hazai társadalom- és jogtudományi gondolkodók e körben kifejtett általános megállapításait citálták leggyakrabban. A korabeli tételes jogtudományi művek „általános részei” dogmatikai

³² Moór (1. lj.) 262.

³³ Moór ezt követően a jog fogalmának további árnyalásaként a „forradalmi jog”, a „szokásjog”, a „lex imperfecta” és a „nemzetközi jog” összehasonlító elemzését is elvégzi. Vö. Moór (1. lj.) 192–203.

³⁴ Moór (1. lj.) 203–204.

³⁵ Vö. Moór (1. lj.) 204–221.

³⁶ Vö. Moór (1. lj.) 221–246.

megalapozás gyanánt kiindulási, illetve viszonyulási pontot láttak a moóri alapfogalmakban.³⁷ Valójában ez az a kérdéskör, melyben legerősebben érvényesült Somló hatása. A hatalmi- és kényszerelméletek sokaságában a társadalmi ténylegesség gondolatának a jog fogalmába való beemeléssel Moór némileg árnyaltabbá tette a jog mibenlétének vizsgálatát, lehetőséget nyitva a jog mögötti hatalom sajátosságainak vizsgálatára.

Könyvében jogfilozófiája második tartópilléréként külön fejezetben foglalkozik „a jog okozatos összefüggéseivel”, melyet a mű első fejezetében „a jog szociológiájának” nevez.³⁸ Később ezt „általános jogszociológiának” vagy „formális jogszociológiának” is titulálja, amit megkülönböztet a 20. század jogelméletére jelentős befolyást gyakorló (empirikus) jogszociológiától. Moór interpretálásában a 19. század végének jogbölcselete a jog szociológiájává vált, melynek a magyar jogfilozófiában Pulszky, Pikler, illetve Somló személyében jelentős művelői voltak. Somló „fiatalkori” felfogása szerint – amit joghallgatóként a kolozsvári egyetemen hallhatott – a jogbölcselet hasonlóan a többi társadalomtudományhoz a szociológia részét képezi, vagyis a modern jog bölcselete és a jog szociológiája egy és ugyanaz.³⁹ Moór saját rendszere kialakításánál ezt a megközelítést később élesen elutasította, amit tudományelméleti alapvetésében markánsan meg is fogalmazott. A különbségtételt „általános jogszociológia” és jogszociológia között a neokantiánus jogfilozófia szellemében fogalmazta meg, vagyis csak a jog változatlan formájával foglalkozó problémakört tekintette a jogbölcselet részének.

A különbségtétel mellett felhívja a figyelmet a jogszociológia és az általános jogszociológia kapcsolódási pontjaira. Úgy véli, a jogszociológia vizsgálatánál a jogintézményekből kiindulva, az általánosítás útján az egyre általánosabb jogintézmény-típusokhoz juthatunk el és nemcsak ezeknek a jogintézményeknek a társadalmi összefüggéseit kutatjuk, hanem eljuthatunk magának a jognak a fogalmához is, ami fölveti azt a kérdést, hogy milyen viszonyban van „a” jog a többi társadalmi jelenséggel. Az a jogszociológiai kutatás, amely tekintet nélkül a jog változó tartalmára keresi a jog okozatos összefüggéseit már valóban jogfilozófia, hiszen a jog egészére, minden jogra általánosan érvényes igazságokat keres. Moór megállapítása szerint ugyanakkor mindegy, milyen irányból közelítjük meg a problémát: „A jog okozatos összefüggéseivel foglalkozó rész, amellyel, hogy végsősorban ez is az általános filozófiára vezet vissza, közvetlenül legnagyobb mértékben a szociológiára támaszkodik, s azért sok tekintetben találó lesz, ha ezt a részt a jog szociológiájának nevezzük.”⁴⁰

Moór úgy véli, hogy a jogforrások és a jogalkalmazás kérdése vezet át bennünket a jogi alaptanból a jogszociológiába („általános jogszociológia”), mely vizsgálati körébe tartozónak tekinti a jog okainak és hatásának kérdését, valamint a jog

³⁷ Vö. SZABADFALVI József: *Moór Gyula. Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe* (Budapest: Osiris–Századvég 1994) 121–133. („A »tételes jogtudomány« és a jogbölcselet határán” című fejezet).

³⁸ A könyv negyedik fejezetének címében zárójelben a „Jogszociológia” terminus is szerepel. Vö. Moór (1. l.) 247.

³⁹ Vö. SOMLÓ Bódog: *Jogbölcseleti előadásai* (Kézirat gyanánt) 1. füzet (Kolozsvár: Sonnenfeld 1906) 12.

⁴⁰ Moór (1. l.) 28.

fejlődésének (változásának) problémáját. Könyvében a jog közvetlen okát – hatalomelméleti koncepciójából logikusan következően – a „fizikailag legerősebb társadalmi hatalomban” jelöli meg. Ezt tekinti a jog „belső” forrásának, amelynek lényegi összetevőit az „interpszichikai tényezők” adják, amelyek az embereket egységes erő kifejtésre képesek egyesíteni.⁴¹ Emellett megemlíti még a „külső természetet” és a már „fennálló jogot”, mely utóbbi maga is egyike a legerősebb társadalmi erőknél.

A közvetlen okok mellett bővebben tárgyalt „közvetett okokat” három csoportra osztja: természeti, gazdasági és eszmei okokra. A „természeti tényezőkön” belül szól a földrajzi, nemzeti (etnikai, antropológiai) sajátosságokról, illetve a természetes kiválasztásról, amely egyes jogrendszerek között is érvényesülhet. A „gazdasági tényezők” vizsgálata kapcsán – vitatkozva a marxi történelmi materializmussal – nem ismeri el annak egyoldalú, meghatározó szerepét a joggal szemben, mindamelllett vallja: a gazdaság kétségtelenül az egyik legfontosabb, ha nem is az egyedüli determináló tényezője a jog keletkezésének és fejlődésének. Az „eszmei tényezők” két típusa közül az „erkölcsi erő” a gazdasághoz hasonló befolyást gyakorol a jogra: „A jog erkölcsi helyességéről való meggyőződés a legszorosabb összekötő kapocs, amely a legerősebb társadalmi hatalom alkotó elemeit képező emberek sokaságát egységes erő kifejtés céljára összetartja.”⁴² Ide tartozónak tekinti az „alattvalók” részéről a jog erkölcsi helyeslésének kérdését, a jog szentségének és sérthetlenségének mítoszát és az ugyanebből az erkölcsi talajból fakadó jogi tradíció és hagyomány tiszteletét. Hasonlóképpen fontosnak tartja a társadalom életében jelentős mozgató erőt jelentő erkölcsi színezetű „érzelmi tényezőket”. Az eszmei tényezők másik típusa az „ismeretek világa”, amelynek fejlettségét a gazdasági, technikai fejlődés határozza meg. Moór szerint jelentős szerep jut a tételes jogtudományoknak is, hiszen a maguk fogalomelemző és rendszerező tevékenységével, illetve a „jogkritika” és végsősorban a jogfilozófia a fennálló jog hiányaira figyelmeztetve, a helyes jog mérőeszközök kutatva, fontos útmutatásokat adhat a jogalkalmazóknak. Valamely társadalmi cél elérésére a jog az ismeretek adott szintje által biztosított úton juthat el, vagyis az ismeretek színvonala egyben a társadalmi viszonyok jogi szabályozásának kemény korlátját jelenti.

A „jog hatásai” kapcsán sajátos dialektikát alkalmazva elemzi a jogra hatást gyakorló tényezők és a jog kapcsolatát. Eszerint „a jog hatást gyakorol az emberi cselekvések széles köreire. De az emberi cselekvések irányítása útján hatással van a jog a külső természetre, sőt a természetes kiválasztás folyamatának a befolyásolása útján magára az emberi faj természetes tulajdonságaira is.”⁴³ Vagyis mindazokra a tényezőkre, amelyek a jogra hatással vannak, a jog maga is hatást gyakorol. Példaértékű ebből a szempontból a gazdaság és jog viszonyának kérdésében vallott nézete. Ennek kifejtésekor egyaránt elhatárolja magát a marxi, illetve a stammleiri szélsőségektől. Utóbbi esetben anakronisztikusnak tartja azt a gondolatot, ami a

⁴¹ „[E]zek között szerepelnek öntudatlan ösztönök, közös szükségletek, tudatos belátások, magasabb kultúreszmék, közös nyelv, közös szokások, konvencionális szabályok, érzelmi kapcsolatok, történelmi tradíciók, nemzeti ideálok és erkölcsi meggyőződések.” Moór (1. lj.) 261.

⁴² Moór (1. lj.) 268.

⁴³ Moór (1. lj.) 273.

gazdaságot a jogrend konkrét megvalósulásának, a jogviszonyok keletkezésében és megszűnésében álló tömegjelenségnek tekinti. Stammner gondolatmenetének következetes végigvitele szerinte azt jelentené, hogy ha virágzó gazdaságot kívánánk kialakítani egy országban, elegendő lenne azt egyszerűen törvénybe iktatni. Ezzel szemben Moór kölcsönhatást lát e két jelenség között.

A jogszociológia további alapvető kérdéseként vizsgálja a „jog fejlődésének” problémáját, ami nem más, mint a jog szükségszerű és elkerülhetetlen folytonos változása: „Változatlan tartalmú örökérvényű természetjog csak akkor volna [...] lehetséges, ha a társadalom összes életjelenségei változatlan egyformaságban ismétlődnek.”⁴⁴ A jog változásának kérdését tehát csak olyan jogszemlélet képes megválaszolni, amely a jogszabályban nem pusztán egy normát, hanem azon kívül a valóság világába tartozó kauzális alkatelemeket is lát.

Habár „a jog szociológiája” az a terület, amely a moóri gondolatrendszer legkevésbé szofisztikált láncszeme, mindenképp érdeme, hogy a jog fogalmába a hatalom és a tényleges érvényesülés ténye belekerült. Azáltal, hogy a jogot nemcsak mint normát, hanem mint bekövetkezendő emberi magatartást tekinti, megmenekül a „normatív juriszprudencia” kelsen-i koncepciójának szélsőségeitől. Mindamellett Moór bármennyire is igyekezett a 19. századi mechanikus naturalista felfogást meghaladni, bizonyos fokig e szemlélet foglya maradt, s a 20. századi szociológia, illetve jogszociológia megállapításai lényegében hatástalanok maradtak elméletére. Mentségére szolgál, hogy ez utóbbi megállapítás a kortárs jogbölcselek többségére is igaz.

Jogfilozófia rendszerének harmadik részét a jog helyességének általános érvényű meghatározása képezi, melyet műve utolsó fejezetében tárgyal. A jogi axiológia a jog fogalmának meghatározása után a moóri jogelmélet leginkább kidolgozott kérdésköre. A helyes jog problémája valójában a jogfilozófiai gondolkodás örök kérdései közé tartozik. A természetjog időtlen és változatlan szabályai az igazságosság és erkölcsi helyesség gondolatát feltételezik. A 19. században a jogfilozófia „évezredes” kérdése szinte teljes mértékben kikerült az érdeklődés homlokteréből. Moór szerint az „új irányzatok” száműzni próbálták e kérdéskört a jogbölcseleti gondolkodásból, s a „realitások” talaján igyekeztek magyarázatot adni a jog jelenségvilágára. Azonban, ha háttérbe szorulva is, az észjogi iskola, illetve a század vége felé a neoskolasztikus jogfilozófia révén a helyes jog problémájának vizsgálata mégsem maradt képviselők nélkül. Az elmúlt századforduló jelentős változást hozott, s a jog és érték kapcsolatának tanulmányozása ismét időszerűvé vált. A modern, 20. századi jogfilozófiában az „értékes” vagy „helyes” jog terminusa szinonim fogalomként vált használatossá. A neokantiánizmus volt az a legkarakteresebb új jogbölcseleti irányzat, amelynek számos követője szerint számon lehet kérni az értékek érvényesülését a jog világában. Mindezt, mint a „helyes jog” problémáját Stammner állította a neokantiánus jogfilozófia érdeklődésének homlokterébe, megfogalmazva a „helyes jogról szóló tanát”.⁴⁵ Moór Stammner érdemének tekintette, hogy elméleti alapveté-

⁴⁴ Moór (1. l.) 278.

⁴⁵ Moór a stammneri elméletéről írta első nagyobb lélegzetű művét 1911-ben: Moór Gyula: *Stammner „Helyes jogról szóló tana”*. Magyar Jogászegyleti Értekezések. 25. füz. Új folyam. III. kötet (Budapest: Pfeifer Ferdinánd Nemzeti Könyvkereskedése 1911).

se nyomán terjedt el az a nézet, mely szerint a helyes jog nem természetjog, hanem maga is pozitív (tételes) jog, amely a helyesség egy magasabb – formálisnak gondolt – értékmérőjének felel meg.

Moór a helyes jog koncepcióját két szempont figyelembevételével építi föl. Elsőként arról beszél, hogy „a dolgok értékének megítélése, megmérése csak valamely értékmérő segítségével történhetik.”⁴⁶ Az értékmérő többféle lehet aszerint, hogy az értékeknek hány fajtáját különböztetjük meg. Minthogy az értékmérők maguk is mérhetők egy másik értékmérő szempontjából, felmerül az a kérdés, hogy milyen viszonyban vannak egymással az egyes értékfajták. Az értékviszonyok vizsgálata szerinte logikusan elvezet a „végső érték” fogalmához,⁴⁷ amellyel az általános filozófia szintjén az értékelmélet (axiológia) foglalkozik. Innen veszi át a jogfilozófia területére a jogi értéktan (jogi axiológia) terminusát.

A jog helyességének problémájára Moór szerint a tételes jogtudomány a jog pusztája ismeretének alapján nem tudja megadni a választ. Hogy valójában értékes-e az emberi cselekvés, amit a jog ilyenek mond, hogy helyes-e, amit a jog követel, azt nem döntheti el maga a tételes jog: „A jog kritikája nem tételesjogi kérdés” – írja kategorikusan. A jognak ezt a kritikáját a „jogpolitika” végzi el, amely azt kutatja, hogy „valamely jogintézmény helyes-e az emberi célok, a nemzeti és általános emberi, erkölcsi eszmények szempontjából.”⁴⁸ Ebből adódóan a jogalkotás áll a legállandóbb és a legszorosabb kapcsolatban a helyes jog problémájával.

A helyes jog kapcsán jogbölcseleti felfogásának egyik fontos premisszáját így fogalmazza meg: „A jog fogalmában is bennerejlik az érték gondolata, de az erkölcsi helyesség gondolata nem foglaltatik benne.”⁴⁹ A természetjogi felfogás tévedésének tartja, hogy az abszolút értékek gondolatát (pl. boldogságra törekvés, éretnyesség) – melyet transzcendentális elemnek nevez – a jog fogalmába tartozónak tekinti. Az anarchizmus, illetve a történelmi materializmus, melyekkel behatóan foglalkozott, ezzel szemben a jogban a „feltétlen helytelenség gondolatát” látja, illetve az erkölcsi helyesség fölvetésének értelmetlenségét hangoztatva vizsgálja a jog jelenségvilágát.

Moór értelmezése szerint a jog fogalma az érték gondolatát oly módon is tartalmazza, hogy mint norma célokat tűz ki az emberi cselekvés számára és így érték szempontú különbséget tesz értékes és értéktelen cselekvés között: „A jog norma és mint minden norma mérték a dolgok megítélésére. Az érték fogalma előfeltevése a jog fogalmának, a jog az érték gondolatát eleve föltételezi.”⁵⁰ A jog azáltal kapcsolódik be az értékek világába, hogy tartalma meghatározott emberi cselekvéseket ír elő, amelyeket „nem mint létező magatartásokat állít oda, hanem mint megvalósítandó, értékes cselekvéseket követel.”⁵¹ Minthogy a jog magában foglalja az érték

⁴⁶ Moór (1. lj.) 283.

⁴⁷ „Az értékek világának arisztokratikus hierarchiája a végső érték monarchikus gondolatában éri el tetőpontját.” Moór (1. lj.) 285.

⁴⁸ Moór (1. lj.) 21.

⁴⁹ Moór (1. lj.) 293.

⁵⁰ Moór (1. lj.) 20.

⁵¹ Moór (1. lj.) 20.

gondolatát, s ekként belép az értékek világába, maga is értékelés alá kerül. Az, hogy mi az a bizonyos magasabb vagy végső értékmérő, az a jog helyességének kérdése. Mindezt azonban egy olyan jogfogalom alapján tartja elképzelhetőnek, amely „nem lát magában a jogban végső értéket, amely szerint a tartalmi helyesség nem tartozik a jog fogalmi alkatelemei közé.”⁵² Ha ugyanis a helyes jog csupán a tételesjogi rendelkezésben előírt magatartásnak felel meg – ekkor tehetnénk meg a „jogszerű” és „jogellenes” emberi cselekedetek disztinkcióját –, elképzelhető lenne a jognak megfelelő, de erkölcsileg helytelen célra irányuló magatartási norma léte is.

Moór felfogása szerint a jog helyességének mérésére az erkölcsi értékelés felel meg, hiszen „az erkölcs az emberi cselekedetek és akaratok helyességének végső mértéke; minthogy pedig a jogszabályokban empirikus emberi akaratok jutnak kifejezésre, minthogy a jog emberi cselekvéseket ír elő, nyilvánvaló, hogy a jog helyessége a benne kifejezésre jutó akaratok és az általa előírt cselekvések helyességét jelenti, és így mértéke is csak az erkölcs lehet.”⁵³ Stammlerral szemben úgy véli, hogy az erkölcsöt nem lehet az észből levezetni. Törvényeinek helyessége végső soron irracionális érzelmi (affektív) forrásokból fakad. Aki nem érzi az erkölcsi törvény helyességét, azt nem lehet róla racionálisan meggyőzni. Az erkölcsi érték bár abszolút érvényűséggel lép föl, valójában relatív értéket testesít meg a jog számára: „Az életviszonyok folytonos változása mellett is, minden helyen és minden időben, feltétlenül helyes jogszabályokat megállapítani nem lehetne még akkor sem, ha maga a helyesség megítélésére alkalmazott értékmérő, az erkölcsi szabályozás, minden időre és minden helyre nézve változatlan örökérvényűséggel, abszolút értékkel bírna. Még kevésbé lehet erről természetesen szó, ha az erkölcsi értékmérő maga is változásnak van alávetve. A jog helyessége tehát csak az adott történelmi helyzethez mért relatív helyességet és nem abszolút értéket jelent.”⁵⁴ A helyes jog tehát nem azonos az abszolút értéket kifejező, az erkölcsi szabályt közvetlenül jogi normává transzformáló természetjogi felfogással, hanem relatív értéket fejez ki, tekintettel a jognak a valóságban való érvényesülésére. Mindebből az következik, hogy „helyes jog az, amely az adott történelmi körülmények közepette, okozatos lehetőségek határain belül, az erkölcsi értékmérőnek leginkább megfelel, amely az erkölcsi követelmények közül annyit valósít meg, amennyit csak a jogalkotó hatalom egész erejének latba vetésével megvalósítani lehet.”⁵⁵

Mivel az erkölcsi szabályok tartalma hely és idő szerint változik, ennek megfelelően különböző pozitív erkölcsi felfogások léteznek egymás mellett. Így fölvetődik a kérdés, melyik pozitív morál, erkölcsi felfogás az, amely alapján a jog helyességét meg lehet ítélni. Moór szerint ez tudományos érvekkel eldönthetetlen, hasonlóan ahhoz a kérdéshez, hogy melyik a helyes erkölcs: „A jog helyességének megítélésére alkalmazandó erkölcsi értékmérő kérdésében a tudományos filozófiai vizsgálódás nem tehet egyebet, mint hogy tudatosan megjelöli azt az erkölcsi felfogást, amelyet a jog értékelésénél alkalmaz. Ennek az alapul vett erkölcsi felfogásnak helyessé-

⁵² Moór (1. lj.) 24.

⁵³ Moór (1. lj.) 295.

⁵⁴ Moór (1. lj.) 295–296.

⁵⁵ Moór (1. lj.) 309–310.

gét azonban nem bizonyíthatja be.”⁵⁶ Moór az általa választott – a jog helyességének végső mértékéül alkalmazott – pozitív morált a „mai nyugati kultúránk erkölcsi felfogásában” jelöli meg, ami alapvetően a „keresztény erkölcsi világfelfogáson” alapszik. Leglényegesebb erkölcsi követelménye a „felebaráti szeretet” és a „mások javának előmozdítása”, amelyhez két további „alappillér”, a „nemzeti eszme” és az „igazságosság eszméje” csatlakozik.

A 20. század folyamán a neokantiánus jogfilozófiában a stammleri „formális érték-mérők” mellett – bár ezeknek formális jellegét Moór erősen kritizálta⁵⁷ – egyre inkább elterjedt a jog helyességének, értékelésének előre megfogalmazott materiális értékek alapján való vizsgálata. Az újkantiánus irányzat legtöbb gondolkodójánál az erkölcsi normák testesítették meg ezt a „végső érték-mérőt”. A moóri értelemben vett helyes jog is ezen interpretációk sorába tartozik, melyeket gyakorta neveznek „változó tartalmú-” vagy „relatív természetjog”-i felfogásnak.

Végül essen szó összefoglaló elméletének negyedik eleméről, a „tétéles jogtudományok módszertanának” nevezett kérdésköréről, melyet nem külön fejezetben, hanem a mű első, bevezető fejezetében – a rendelkezésre álló hely szűk voltára hivatkozva – csupán néhány oldalban tárgyalt.⁵⁸ Nézete szerint a „tétéles jogtudományok módszertana” beillesztendő a jogfilozófiába, annak fontos, de nem egyedüli kérdésköré-ként. Könyvében megállapítja, hogy a jogtudomány módszerének kérdése – a jogbölcsélet fentebb tárgyalt problémáihoz hasonlóan – szintén az általános filozófia területére vezet. Nem tartja indokoltnak ugyanakkor azt az érvelést, amely szerint a módszertani kérdések a jogbölcsélet legfontosabb problémáit képeznék. A neokantiánus jogbölcsélet által központi kérdésként kezelt módszertisztaságot Moór szerint senki sem fejtette ki konzekvensebben, mint Kelsen.⁵⁹ A kelseni „tisztá jogtan” ellentétéként említi a „szociológiai jogtudományt”, különösen a François Géný, Eugen Ehrlich, Hermann Kantorowicz nevével fémjelzett „szabadjogi mozgalmat”, amely a „fennálló jog” értéktelenségének a feltételezéséből indul ki.

Moór egyértelműen a módszertani dualizmus álláspontjára helyezkedik és Emil Lask, valamint Georg Jellinek nyomán határozottan elválasztja egymástól a jog társadalmi összefüggéseit elemző „szociológiai kutatást” mint „valóság tudományt” és a juriszprudenciát mint normatív tudományt. Álláspontja szerint a két diszciplínát egy egész világ választja el egymástól. Míg az előbbi a tényeket vizsgálja, addig az

⁵⁶ Moór (1. lj.) 303.

⁵⁷ Moór (1. lj.) 332–334.

⁵⁸ Moór (1. lj.) 36–46. Már *A társadalom és a tétéles jogtudomány határkérdéseiről* című tanulmányában megfogalmazta e kérdésben vallott kiindulópontját. E szerint a Kelsen-féle „normatív juriszprudencia” ha semmi mást nem akarna szolgálni, mint a „tétéles jogtudomány methodológiáját”, vagy másképpen, a „jogi ismeretelméletet” („juristische Erkenntnislehre”), úgy egyet lehetne vele érteni, azonban elfogadhatatlan számára, hogy teljesen hátra fordítva a „tények világának”, azt jogfilozófia rangra emeli. – Moór: *A társadalomtudomány és a tétéles jogtudomány* (10. lj.) 250.

⁵⁹ A kelseni „tisztá jogtan” (*reine Rechtslehre*) általános jellemzésekként írja le, hogy „a normák és így a jogszabályok világa is teljesen független a valóságok, a tények világától. A valóság tudományok explikatív-kauszális szemléletét a jogtudomány normatív módszerétől az a nagy különbség választja el, ami a reális létet a normák ideális világától; a »mi van« kérdését (»Sein«) a »mi legyen« kérdésétől (»Sollen«) elválasztja. A jogtudományt tehát meg kell tisztítani minden bele nem tartozó szociológiai vagy pszichológiai elemtől.” Moór (1. lj.) 42.

utóbbi a jogi normák, parancsok, követelések világát tanulmányozza. Moór művében egyértelműen elutasítja a két módszert összekapcsoló, elegyítő (módszertani) „szinkretizmust”, mivel szerinte a jurisprudenciának a pozitív jogi normák tartalmát kell kifejtenie. Moór a módszertisztaságot azonban nem viszi el addig a szélsőségig, mint amivel Kelsent akkoriban sokan „vádolták”. A kelseni elmélet kritikájaként megállapítja, hogy a tökéletesnek látszó rendszer ott téved, amikor a jogban csak pusztá normát lát: „Azt, hogy a jog a társadalmi életben valósággal érvényesülő norma, nem veszi tekintetbe, – mert hiszen ez szociológiai ténymegállapítás volna, ami módszerének tisztaságát zavarná. A jog »pozitivitását« megmagyarázni nem is tudja.”⁶⁰

IV. ÖSSZEGZŐ KÖVETKEZTETÉSEK

A most száz éve megjelent műve kapcsán Moór életművét általánosságban értékelve megállapíthatjuk, hogy jogfilozófiáját alapvetően az újkantiánizmus álláspontjának elfogadása határozta meg, melyet mint általános filozófiai kiindulópontot mindig nyíltan vallott. Ugyanakkor látta azt is, hogy a neokantiánus filozófia a maga számtalan vonulatával a legkülönbözőbb jogbölcseleti konklúziók levonására alkalmas. Az újkantiánus filozófia ismeretelméleti agnoszticizmusa, módszertani dualizmusa, értékrelativizmusa tette lehetővé az egy „forrásból” táplálkozó filozófiai rendszerek sokféleségének kialakulását, másrészt az erre alapozó jogbölcseleti felfogások sokszínűségét.

Moór feltétlen érdeme, hogy nagy elmélettörténeti anyagra építette föl saját jogbölcseleti rendszerét, abban mindig világosan megjelölte, mit tart maga számára hasznosíthatónak. A szakirodalom, amelyre támaszkodott zömmel a korabeli német, illetve német nyelvű filozófiai, jogbölcseleti művekből állt, de jelentős az olasz és francia hivatkozások száma is. A német kultúrkörhöz való kapcsolódásának elsődleges okát a korabeli magyar tudományosság, azon belül is a hazai jogbölcseleti gondolkodás hagyományaiban kell keresnünk.

Moór saját felfogását az „összefoglaló jogfilozófiák” közé sorolta, mely a jogbölcseleti problémáknak nem csak egyikét vagy másikat elemezte, hanem az általa négy kérdéskörként meghatározott, a jogbölcseleti gondolkodás fejlődése során kikristályosodott általános („örök”) jogfilozófiai problémák mindegyikével foglalkozott. Elméleti rendszerének felállításakor a vizsgálandó kérdésköröket nem pusztán csak „átfogni” akarta, hanem megoldásaiban a jogfilozófiai irodalomra támaszkodó, a különböző irányzatok, gondolkodók hibáiból okuló, az egyoldalú túlzásokat lemeteszó, „egyenlítő és összefoglaló rendszert” dolgozott ki.⁶¹ A jogbölcselet egész rendszerének kifejtése, mint cél élete végéig előtte lebegett. Ennek szükségességét mindig is hangsúlyozta. A nagy szintézis első és egyetlen nyomtatásban megjelent kísérlete maradt a *Bevezetés a jogfilozófiába* című könyve. A Moór által megfogalmazott

⁶⁰ Moór (1. lj.) 44.

⁶¹ Vö. PACZOLAY Péter: „Moór Gyula jogfilozófiája” *Jogtudományi Közlöny* 1989/10. 512.

elvárásoknak ugyanakkor e munkája számos elemében nem felelt meg. A jogfilozófia örök problémái e művében nem alkotnak egységes rendszert. Jogbölcsélet rendszere az azt fölépítő elemek változó színvonalú kidolgozottsága és a kapcsolódási pontok bizonytalansága miatt az eklektikusság jegyeit viseli magán. Később, számos tanulmányban próbálkozott jogfilozófiai nézetei egyenetlenségeinek kiküszöbölésével, aránytalanságainak megszüntetésével. Eredetiséget rendszerező tevékenységében, problémaérzékenységében, logikai módszerében, illetve szintézisre törekvésében kell keresnünk.

Sommás értékelésként megállapítható, hogy Moór a korszak legjelentősebb európai jogbölcselőit követő jogfilozófus-garnitúra jeles alakja volt, akít a legnagyobbak egyenrangú partnerként kezeltek.⁶² Erre jó példa Kelsen és Moór személyes kapcsolata. Munkássága nagyban hozzájárult a magyar jogfilozófia nemzetközi szintű műveléséhez. Jogbölcslete jelentős befolyást gyakorolt kora magyar tételes jogtudományi irodalmára, s ez egybevágott a jogfilozófia szerepéről és feladatáról vallott felfogásával.

⁶² Vö.: *Aus dem nachlass von Julius Moór / Moór Gyula hagyatékából* (sajtó alá rendezte: Varga Csaba) ELTE „Összehasonlító jogi kultúrák” projektum (Budapest, 1995) 15–78.

RECENZÍÓ

JAAKKO HUSA: *INTERDISCIPLINARY COMPARATIVE LAW. RUBBING SHOULDERS WITH THE NEIGHBORS OR STANDING ALONE IN A CROWDED ROOM* (EDWARD ELGAR PUBLISHING 2022) 256.¹

<https://doi.org/10.51783/ajt.2023.1.05>

A finn Jaakko Husa az összehasonlító jogtudomány nemzetközileg is elismert alakja, a Google Scholar szerint száz körüli publikációval (ebből mintegy tíz könyv) és körülbelül 15-ös Hirsch-indexszel – hogy a jogász olvasót némi-leg irritáló adatokkal kezdjem.

A recenzió – ezzel szemben – nemcsak a publikációs adatok tekintetében marad el jelentősen Husától, hanem abban, a jelen esetben talán lényegesebb pontban is, hogy nem igazán ért az összehasonlító joghoz, és ezzel tisztában is van. Hogyan veszi/veszem (egy-egy szám első személyre váltva) mégis a

bátorságot, hogy recenziót írjak egy minden szempontból szakmailag magam fölött álló szerző könyvéről? Csak azzal védekezhetek, hogy a könyvben – ahogyan azt a címe is sugallja – más tudományok (szociológia, közgazdaságtan vagy a jogi kultúra kutatása) és az összehasonlító jog együttműködésének lehetőségéről van szó, és több más társtudományi területen valamelyest jártasnak mondhatom magam. Éppen ezért elsősorban azokra a fejezetekre fogok fókuszálni, amelyekben a könyv ezeket a lehetőségeket vizsgálja.

Előbb azonban érdemes bemutatni a szerző kiindulópontját, amely részben az első fejezetben jelenik meg, de teljes egészében a záró fejezetben válik érthetővé a problémafelvetés. Husa elsőként arra utal, hogy az összehasonlító jog (tudomány) nem igazi jog (tudomány), mert más jogi vizsgálódásokkal ellentétben nincs konkrét tárgya, nevezetesen nincs egy specifikus joganyag, amilyen a polgári jog, illetve a szerződések joga vagy az alkotmányjog stb. esetén megvan. Ezért az összehasonlító jog a jogtudomány perifériáján létezik. Érzékelhető ebből Husa jogi, illetve jogtudományi alapállása, amit teljesen világossá is tesz, amikor – mindjárt az első fejezetben és aztán a könyvben még tucatnyi más ponton is – a valódi jog-

¹ Jaakko Husa nemrégiben megjelent könyvéről (*Interdisciplinary Comparative Law. Rubbing Shoulders with the Neighbors or Standing Alone in a Crowded Room*. Edward Elgar Publishing, 2022, <https://doi.org/10.4337/9781802209785>) a Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetében 2023. március 30-án tartottunk hibrid formában műhelymegbeszélést, amelyen a szerző maga is részt vett. A fórumot Fekete Balázs, a JTI tudományos főmunkatársa szervezte, bevezetőt a JTI igazgatója, Gárdos-Orosz Fruzsina tartott. Ezután a szerző mutatta be munkáját, az abban foglalt fő témára koncentrálni, majd a két felkért hozzászóló kapott szót (Bodnár Eszter habilitált egyetemi docens, ELTE ÁJK, valamint a jelen írás szerzője), majd mindegyik végül a szerző reagált. E recenzió az ezen eseményen elhangzottakra, illetve elmondottakra is épít, de annak jelentősen átdolgozott, kibővített változata.

tudománynak, a jogtudomány egyfajta „egyeduralkodójának” a jogdogmatikát nevezi. Az ilyen értelemben vett „tisztá jogtan” azonban annak tárgya és módszere miatt, legalábbis legtisztább formájában, elzárt az összehasonlító jog elől. Ez ugyanakkor ablakot nyit (avagy ajtót mutat?) más társadalomtudományok felé.

Az interdiszciplinaritás felé hajtó erők mellett azonban azzal ellentétes szempontok is megjelennek. Gyakran felmerül például a könyvben – számomra nem teljesen értelmezhető módon –, hogy egyes esetekben csak az egyik tudományterület profitál az együttműködésből. Igaz, hogy például a jogtörténet–jogösszehasonlítás kapcsolat esetében mindkét panaszra hoz szakirodalmi példát a szerző. Nyilvánvalóan jelentősebb a probléma a jogösszehasonlítás és más olyan területek együttműködése kapcsán, mint a szociológia vagy közgazdaságtan. Hiszen ezeknek a tudományterületeknek a megközelítésmódjai, fogalomkészlete, módszertana gyökeresen eltérő a jogtudományétól. Sajnálatos, hogy a szerző nem elemzi explicit módon egyik esetben sem, hogy az összeegyeztetés nehézségei mennyire fakadnak konceptuális-elméleti és mennyiben módszertani okokból.

Arra mindenestre utal, hogy más tudományterületek beemelése az összehasonlító jogba ez idáig nem igazán volt sikeres. Nagyjából a könyv közepe táján, a 127. oldalon jelenik meg ez az állítás egészen karakteresen, ahol a szerző arról ír, hogy az összehasonlító jogtudománynak végre „ki kell törnie a jogdogmatika szorításából”, az „összehasonlító jog sohasem volt egy eredendően tudományos műfaj”, és hogy „az interdiszciplináris megközelítés többé-kevésbé

mindig is probléma volt” a terület számára. A könyv vége felé (a 7. fejezetben) ugyanakkor némileg pozitívabb képet fest, amikor arra utal, hogy tendenciájában a terület „tudományosabbá” vált az utóbbi időszakban, és az utolsó, 8. fejezetben arra is utal, hogy a jogszociológiai megközelítés, például a *law in action* értelmében egyre határozottabban az összehasonlító jogtudomány részévé válik. Korábban, már a 2. fejezetben, jelezte, hogy a jogtörténet elkerülhetetlenül megjelenik a jogösszehasonlításban is. Nyilvánvaló, hogy ez a két tényező, az – 5. fejezetben részletesen tárgyalt, útfüggőség (*path dependency*) fogalomban megjelenő – történelmi meghatározottság és a társadalmi szerveződés sajátosságai meghatározóan hatnak ki egyes jogintézmények megformálására, és ilyenként elsődleges magyarázóik lehetnek a jogrendszerek közötti eltéréseknek.

Összességében azonban a más tudományterületekkel történő együttműködés mellett, inkább az olykor már-már lehetetlenségbe hajló nehézségek bemutatása dominál. A valódi probléma azonban csak a záró, nyolcadik fejezetben kerül nevesítésre. Eszerint ugyanis, ha az interdiszciplinaritás sikeres lenne, az összehasonlító jog azzal is veszítene. Míg ugyanis jelen állapotban, bár a jogtudomány perifériáján, de mégis azon, ha úgy tetszik „a körön belül” helyezkedik el, félő, hogy egy igazán interdiszciplináris, a társadalomtudományok gondolkodásmódjával és módszertánával végletesen megfertőzött (ezt a bombasztikus képet már a recenzens festi a Husa által rajzolt körvonalakra) jogösszehasonlítás végleg a jogtudomány körén kívülre kerül. Praktikusan ez azt jelentené, hogy eredményei, „véleménye”

tényleges jogi kérdésekben – legyen az jogalkotás-jogfejlesztés vagy jogértelmezés – nem számítana, gyakorlati hatása ilyenként eltűnne. Némileg szélsőségesen fogalmazva: a jogösszehasonlítás valódi tudománnyá válása a jogiség elvesztésével fenyeget.²

De nézzük most már az első, problémafelvető és a nyolcadik, összegző fejezet közötti részeket, amelyek elvben egy-egy nagyobb tudományterülettel való együttműködés lehetőségét vizsgálják, s amelyekkel kapcsolatban több kritikai észrevétel is megfogalmazható.

A második fejezet a jogtörténet és jogösszehasonlítás kapcsolatát vizsgálja. A szerző jelzi, hogy e két terület között hosszan tartó, szoros kapcsolat áll fenn, hiszen a történelmi folyamatok nagyban magyarázzák, hogy hasonló társadalmi szabályozási szükségleteket (funkciókat) a jog más eszközökkel old meg az eltérő jogrendszerekben. Némileg zavaró, hogy az elsősorban e tény magyarázatára szolgáló útfüggőség fogalmát nem itt tárgyalja.

A harmadik fejezet a nyelvvel foglalkozik, lényegében a jogi szövegek fordításának nehézségét mutatja be, hiszen a szavak, nyilván a szakszavak is, csak

nyelvi környezetükhöz való viszonyukban, konnotációjukban értelmezhetőek. Ez ugyanakkor felveti az értelmezés kérdését: mennyiben igényli a fordítás az értelmezést, és mi a különbség a két tevékenység között? Mindenesetre nyilvánvaló, hogy a megbízható fordítás alapfeltétele mindkét jogrendszer magabiztos ismerete.

A negyedik fejezet a „Képzelet, kultúra, összehasonlító jog” címet viseli. Lényegében két eltérő témát tárgyal, amelyek egyikének sincs sok köze a jogi kultúrához. Az egyik a „jog és irodalom” mára meghatározó, már-már önálló tudományterülete, amihez képest a tárgyalás meglehetősen rövidnek tekinthető. A másik a „metafora” kérdését tárgyalja, amivel egyfelől, azt hiszem, igencsak meglepi a legtöbb olvasót, de kétségtelenül bizonyítja a szerző intellektuális bátorságát és kreativitását.

Az ötödik fejezet a közgazdaságtanról, illetve annak az összehasonlító jog számára adott lehetőségeivel foglalkozik. Itt kerül explicit tárgyalásra az egyébként számos más ponton is megjelenő útfüggőség témája. Ez meglehetősen furcsa, mert egyáltalán nem illeszkedik a közgazdaságtanhoz. Az útfüggőség arra utal, hogy a társadalomban korábban meghozott döntések vagy történések alapvetően határozzák meg a jelen döntési alternatíváit, tipikusan oly módon, hogy számos alternatíva (például bizonyos jogi megoldások) fel sem merülnek, nem tűnnek lehetségesnek, mert például nem illeszkednek a kialakult, működő jogrendszerbe. A közgazdaságtan kiindulása ezzel szemben a racionális, haszonmaximalizáló egyén. Nem társadalmi, hanem individuális kiindulásról van szó, és valamennyi alternatíva tudatos figyelembevételéről. Az útfüggőség

² E szélsőséges fogalmazást a korábban említett műhelyvitán a szerzővel is megosztottam, bevalton provokatív szándékkal. Úgy tűnt, hogy Jaakko Husa, bár némileg finomítva a megfogalmazást, de lényegében egyetértett annak tartalmával. Mindez Sajó András kismonográfiáját (*Kritikai értekezés a jogtudományról*, Budapest: Akadémiai Kiadó 1983) idézi fel. Sajó általában a jogtudomány mibenlétéről gondolkodva, azt feszegette, hogy a jogtudomány, mennyiben tekinthető egyáltalán tudománynak. Sajó akkor és ott a társadalomtudományi szemlélet és módszer beemelésében látta a tudományos jelleg felé való elmozdulás lehetőségét; ami valamelyest talán magyarázza a későbbi kutatói irányultságát.

valójában egyáltalán nem a közgazdaságtanhoz, hanem az új intézményelméletek (*neoinstitutionalist theory*) egyik ágához, a történeti intézményelmélethez (*historical institutionalism*) kapcsolódik. A közgazdaságtanhoz egy másik ág, a racionális intézményelmélet kapcsolódik³, amelynek lényege, hogy az intézmények befolyásolják és korlátozzák a döntéshozatal lehetőségét.

Az intézményelméletek szerint – némileg eltérően a mindennapi vagy akár magyar jogi fogalomhasználattól, amely az intézményt egyfajta szervezeti entitásként értelmezi – az intézmény tipikusan szabály. A Nobel-díjas Douglas North megfogalmazásában⁴ játékszabály (*rules of the game*), társadalmi normarendszer. Ilyenek például az erkölcsi normák és maga a jog is. A közgazdaságtan ezt úgy értelmezi, hogy az individuum számára egyes alternatívákhoz nemcsak annak közvetlen hasznai és költségei (utóbbi az egyén személyes investícióját: pénz, energia, idő, jelenti), hanem további költségek kapcsolódnak. A jogi szabályozás esetében ezek elsődlegesen a jogellenes magatartás szankciói. Így például a csalás önmagában lehet jövedelmező, de további, a jog által meghatározott költségei vannak, ami miatt már nem éri meg ezt az alternatívát választani. Ez a, közgazdaságtan számára releváns és értelmezhető intézményelmélet azonban egy egészen más „ág”, mint ahova az útfüggőség tartozik.

³ A harmadik ág a szociológiai intézményelmélet.

⁴ Douglas NORTH: *Institutions, Institutional Change and Economic Performance* (Cambridge, New York: Cambridge University Press, 1990) 3., <https://doi.org/10.1017/CBO9780511808678>. North lényegében erre a könyvére kapta a Nobel-díjat.

Az ebben a fejezetben tárgyalt másik téma az az irányzat, amely a jog és a közgazdaság közötti kapcsolatot vizsgálja, abból a szemszögből, hogy a jog miként hat a gazdaságra, miként járulhat hozzá a gazdasági növekedéshez. A problematika elemzése sokáig arra jutott, hogy a *common law*, az angolszász jog, talán annak rugalmassága miatt, „jobb”, mint a kontinentális jog; alighanem annak is betudhatóan, hogy a kutatók alapvetően az angolszász világból jöttek. Később ezt az állítást többen vitatták, maguk a szerzők is visszavonultak ettől. Mindezt Husa nagyon jól bemutatja. Mindehhez talán azt tehetnének hozzá, hogy – a világ alighanem nagyobbik felén, s ez a fele Magyarországról talán jobban látszik – nem az a kérdés, milyen jogrendszer működik, hanem az, hogy működik-e a jogrendszer a fulleri⁵ értelmében vett, kiszámítható, egységesen mindenkire alkalmazott általános normarendszerként.

Különösen furcsa, hogy a szerző ennek és csak ennek a megközelítésnek kapcsán hozza elő, a statisztikai jellegű adatok felhasználásának lehetőségét, meglehetősen szűk körben, korlátozottan. Kifejezetten hangsúlyozza is, hogy az ilyen jellegű adatoknak kevéssé van helye (normatív és deskriptív értelemben egyaránt) a jogösszehasonlításban. Ez az állítás legalább két oldalról támadható. Egyfelől, másutt a szerző maga is utalt arra, hogy a szociológiai megközelítés viszonylag jelentős hatást gyakorolt a jogösszehasonlításra, számos ponton annak részévé vált. De éppen a szociológia az, amely a kvantitatív módszereket, statisztikai adatelemzéseket széles kör-

⁵ Lon L. FULLER: *The Morality of Law* (New Haven, CT: Yale University Press 1964).

ben alkalmazta már a 19. század végétől. Másfelől, természetesen tudható, hogy hosszabb ideje használnak ilyen adatokat a jogösszehasonlításban is. Gondoljunk például a bírósági perek arányára, mint jelentős tényezőre, vagy a jogállamiság rész- és összesített indexeire, vagy akár az EU Justice Scoreboard adataira. De utalhatunk Blankenburg sokat hivatkozott elemzésére is.⁶

E fejezettel kapcsolatban azonban az a legfeltűnőbb, hogy csak utalásszerűen esik szó a jogtudományban az utóbbi fél évszázad alighanem legjelentősebb újításáról a Jog és Közgazdaságtani Iskoláról. Erre érdemes lett volna legalább néhány oldalt szentelni, hiszen ez a megközelítés egyfelől meghatározóvá vált a szűk értelemben vett, tudományos és gyakorlati hatásra egyaránt aspiráló jogtudományban; ilyenként már-már a klasszikus jogdogmatika versenytársaként jelentkezik. Másfelől ez az irányzat, a maga gyakran kvantifikált-monetarizált megközelítésével igazán alkalmas lehet bizonyos típusú összehasonlító munkákhoz.

Különösen meglepő volt, címéhez képest a hatodik, szociológiához kapcsolódó fejezet tartalma. Ebben azzal bírkózik a szerző, hogy a jogösszehasonlítás tipikusan funkcionalista jellegű. Van egy társadalmi jelenség (pl. a házasság, szerződés), amelyet a jognak rendeznie kell; be kell töltenie az adott funkciót; amit esetlegesen eltérő módokon tesz meg az eltérő országokban.

Husa fő problémája ebben a fejezetben az, hogy a jogösszehasonlításnak ez a funkcionális megközelítése

rő a szociológiában általában értelmezett funkcionális megközelítéstől. Úgy tűnik azonban, hogy ez a problémafelvetés téves előfeltevéseken alapul. Egyfelől az említett szerzők, így Parsons, vagy Luhmann, vagy a politikaelméletből idézett Easton nem a funkcionális iskolába sorolódnak be a társadalomelméletekben, hanem a rendszerelméleti megközelítések közé, és nemcsak a külső értelmezők által, hanem önreflexiójuk szerint is. Funkcionális iskola ezzel szemben például Mertoné,⁷ akitől a jól ismert manifeszt, látens és diszfunkciók elkülönítése származik.

A jogösszehasonlítás funkcionális megközelítése inkább a korai néprajzkutatásban (pl. Malinowski) domináns megközelítéshez hasonlítható, amely ilyenként társadalmakat vet össze, illetve magyaráz, vagy az összehasonlító politika klasszikusával⁸ vethető össze. Jómagam az összehasonlító kormányzás kapcsán azt a példát hoznám, hogy ha funkcionális megközelítésben a végrehajtó fejének pozícióját vizsgálva az amerikai elnököt a német kancellárral vetjük össze, akkor sokkal értelmesebben járunk el, mintha egyfajta formális-strukturális megközelítésben a két köztársasági elnöki pozíciót. Röviden e fejezet problematikája többszörösen és feleslegesen túlgondoltnak tűnik; a probléma egyszerűen nincs ott.

Ott van viszont a szociológia, a jogszociológia, az – amerikai és a skandináv – jogi realizmus, aminek nyilvánvalóan, a szerző által is vallottan jelentős hatása van, volt a jogösszehasonlításra, azonban erről lényegében szó sem esik.

⁶ Erhard BLANKENBURG: Patterns of legal culture: The Netherlands compared to neighboring Germany. *The American Journal of Comparative Law* 1998/1. 1–41., <https://doi.org/10.2307/841077>.

⁷ Magyarul: Robert K. MERTON: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra* (Budapest: Gondolat 1980); különösen 143–261.

⁸ Gabriel A. ALMOND – James COLEMAN: *A functional approach to comparative politics* (Princeton: Princeton Press 1960).

A hetedik fejezet eltér a korábbiaktól abban, hogy itt a jog, nevezetesen a nemzetközi jog és a jogösszehasonlítás viszonyáról esik szó. Talán nem véletlen, hogy messze ez a leghosszabb fejezet is. Sajátos paradoxon, hogy a nemzetközi (köz)jog kapcsán elvileg a jogösszehasonlításnak nincs szerepe, hiszen, legalábbis a jogi szövegek szintjén, definíciószerűen nem léteznek eltérések: nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a jogösszehasonlítás meghatározó szerepet játszott e jogterület kialakításában, elsősorban a nagy és fejlett, vagyis „nyugati” országok szabályozásának, jogelveinek áttekintésével. Ugyanakkor továbbra is vizsgálhatók a gyakorlatban, a jogértelmezésben és jogalkalmazásban tapasztalható meglehetősen nagy eltérések. A nemzetközi magánjog kétségtelenül rendkívül szorosan kapcsolódik a jogösszehasonlításhoz. A globális jog pedig olyan terület, amely publikációs listája szerint is, hosszabb ideje foglalkoztatja a szerzőt.

Kritikám jelentős részben a hiányérzetnek adott hangot, ami egy recenzens számára általában a legkönnyebb feladat, ám megalapozottsága mindig megkérdőjelezhető. Mégis indokoltnak érzem a joggazdaságtani, a szociológiai, különösen a kvantitatív szociológiai megközelítés bemutatásának teljes hiányát felróni egy műnek, amely arra vállalkozik,

hogy az összehasonlító jogtudomány interdiszciplináris nyitásának lehetőségeit tekintse át. Hasonlóképpen hiányolom, hogy a politikai rendszer, illetve a politikatudomány fel sem vetődik. Valójában a könyv – kétségkívül izgalmas és intellektuálisan jól megalapozott, óriási szakirodalmi bázisra alapozott – szemelvényeket közöl az interdiszciplinaritás egyes specifikus lehetőségei kapcsán.

Összességében a kötet számos érdekes kérdést és problémát vet fel, amelyekre azonban nem kínál megoldást. Amint a szerző jelzi is, ez nem is volt célja a kötetnek. A továbblépés lehetőségét, amiként azt a záró, nyolcadik fejezetben is hangsúlyozza és az említett fórumon szóban is kiemelte, az interdiszciplináris teamek létrehozásában látja. Ez egyfelől biztosíthatja, hogy a folyamatos kommunikációval csökkenthetők legyenek a koncepcionális különbségekből adódó megértési nehézségek, és ezzel lehetővé váljon az eredményes, közös munka. Másfelől megoldást kínálhat arra a problémára, hogy egy személy nem tud több területen is igazán professzionális teljesítményt nyújtani. Ez kétségtelenül így van. Talán érdemes lenne a későbbiekben egy hasonló tematikájú könyvet is ilyen teammunkában elkészíteni.

*Gajdusчек György**

* PhD, tudományos főmunkatárs, TK JTI, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.; egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem, 1093 Budapest, Fővám tér 8.
E-mail: gajduscek.gyorgy@tk.hu.

AMBRUS ISTVÁN: SZABÁLYSÉRTÉSI JOG
(BUDAPEST: ELTE EÖTVÖS KIADÓ 2022) 204.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2023.1.06>

Több mint húsz év telt el azóta, hogy az ELTE jogi karán szabálysértési jogot hallgattam, illetve tanultam a Magyar Közigazgatási Jog¹ című tankönyvből. Most az ELTE ÁJK tanszékvezető tanárának, egy büntetőjogásznak, Ambrus Istvánnak a Szabálysértési jog című könyvét tartom a kezemben. Talán már ebből a tényből is érzékelhető, hogy a szabálysértési jog – épp úgy, mint az életviszonyok és az azokat szabályozó jogszabályok is – folyamatos változásban van. Azonban minden szabálysértési témájú írásban felmerül a kérdés, amely egyszerűen megkerülhetetlen: a Janus-arcú jogterület valójában a büntetőjoghoz, vagy a közigazgatásjoghoz tartozik-e? Az anyagi jogi rendelkezések, a szabálysértés fogalma, a szankciórendszer, az alapelvek elemzését követően Ambrus arra a megállapításra jut, hogy a szabálysértés ma már – a bűncselekményhez hasonlóan – *ex lege* kriminális cselekmény, tartalmában olyannyira közeledett a büntetőjoghoz, hogy kvázi kihágási jogként funkcionál (30. o.). Ugyanakkor a közigazgatás-ellenes magatartások szankcionálásában kétutas fejlődést ír le (27. o.), mely szerint a – folyamatosan háttérbe szoruló – szabálysértés mellett az ágazati közigazgatási büntetések anyagi- és eljárásjogi elvek nélkül burjánzanak, megkerülve a büntetőjogi és a szabálysértési jogi garanciákat (28. o.).

¹ FAZEKAS Marianna – FICZERE Lajos (szerk.): *Magyar közigazgatási jog. Általános rész* (Budapest: Osiris 1999).

Ambrus szerint a szabálysértési jog interdiszciplináris megközelítést igénylő jellege – a büntetőjog és a közigazgatási jog metszéspontjában helyezkedik el – is felkelthetné a jogtudomány művelőinek érdeklődését, de a gyakorlatban pont ellenkezőleg, ez a jogterület elhanyagolt-ságához vezetett. Sajnos egyik jogterület kutatói sem érezték igazán sajátjuknak a szabálysértési jogot, ezért a kapcsolódó vizsgálatok is sokáig elmaradtak (10. o.). Mondhatnánk, a csekély súlyú jogsértés, csekély érdeklődést generál. Ambrus többek között a hétköznapi emberek szintjén közelít a kérdéshez, és azzal érvel a jogterület kutatása mellett, hogy könnyen leélhető egy élet úgy, hogy az ember ne kövessen el bűncselekményt, szabálysértés elkövetése nélkül viszont aligha (11. o.). Álláspontom szerint ez már bőven elegendő érv arra, hogy legalább a szabálysértési jog alapjaival tisztában legyünk.

Ambrus azzal kezdi az előszót, hogy „noha a *minima non curat praetor* római jogi elve alapján a csekély mérvű jogsértések nem feltétlenül esnek az állami büntetőigény érvényesítési körébe, törvényi szabályozásuk mellett mégis számos érv hozható.” (9. o.). Az érvek között szerepel az elbírált szabálysértések nagy száma – mely Magyarországon évente körülbelül hétszáz ezer, míg a bűncselekmények száma ennek mindössze a harmada – és az, hogy az állampolgárok jelentős hányadát érinti, nem is szólva a költségvetési bevételekről.

Megjegyzem, éppen a fentiek okán – a nem túl bőséges jogirodalmi háttér, illetve a jelentős mértékű állampolgári érintettség miatt – tölt el örömmel, hogy szabálysértési jogi tárgyú könyvet tarthatok a kezemben. Ambrus, ahogy az előszóban is írja, nem kommentárt készített, nem akart minden törvényi rendelkezésre, felmerülő kérdésre választ adni, inkább oktatási anyagnak, tankönyvnek tartja a művét (12. o.). A szerző már az előszóban is körvonalazza, miről fog írni, mi is az a szabálysértés, majd a történeti részben bemutatja a kialakulás folyamatát. Minden lényeges dátum, jogszabály, elmélet megtalálható az írásban, de nincs teletűzdelve hivatkozásokkal; a szerző nem érzett kényszert arra, hogy mindenkítől, aki valaha valamit leírt a szabálysértési jogról, idézzon – nagy szerencséjére a joghallgatóknak, mert így emészthető, áttekinthető írás született.

Az elméleti alapozás ettől még teljes. A jogterület kialakulásáról szóló rész mellett a szabálysértési fogalom és felelősség vizsgálatával, a büntethetőségi akadályok és a szankciórendszer ismertetésével, a jogterület közigazgatáshoz, illetve büntetőjoghoz való kapcsolódásának elemzésével zárul a könyv első része.

A könyv csaknem felét kitevő második rész a szabálysértési jog különös részét, az egyes törvényi tényállásokat dolgozza fel. A „különös rész” bevezetőjében Ambrus rámutat *a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény*² (a továbbiakban: Szabs. tv.) sajátos rendezőelvére, hogy a XXIII. fejezetbe a tényállások nem a

sértett jogi tárgy azonossága alapján kerültek besorolásra, hanem a rájuk kiszabható szankció, az elzárás azonosságára alapján. A törvény további fejezeteiben már a jogi tárgyak szerinti rendezés jelenik meg (65. o.). A szabálysértési törvény százhat tényállásából ötvennégynek jutott hely a könyv oldalain. Az ismertetés tehát nem taxatív, a szerző szubjektív döntésén – vagy legalább is a szövegből nem derül ki, hogy milyen elven – alapul az egyes tényállások szerepeltetése, illetve a hozzájuk fűzött értelmezések mértéke.

Magam azt az elvet képviseltem, hogy az oktatásban azokat a tényállásokat szerepeltessük, amelyek előfordulásuk száma vagy valamilyen más ok miatt lényegesek. Véleményem szerint például érdemes lett volna feldolgozni a Szabs. tv. 216/A. §-át, *Az Országgyűlési nemzetbiztonsággal foglalkozó állandó bizottsága ténymegállapító vizsgálati tevékenységének akadályozása* elnevezésű szabálysértést. A tényállás remek kivételt képez a szabálysértési feljelentésre vonatkozó általános szabályok alól, mert a feljelentés megtétele időhöz és személyhez kötött. A feljelentést a ténymegállapító vizsgálat időtartama alatt, továbbá a ténymegállapító vizsgálat befejezését követő nyolc napon belül a ténymegállapító vizsgálatot folytató bizottság elnöke vagy tagja jogosult megtenni. De kivétel abban a tekintetben is, hogy ugyan nem elzárással sújtható szabálysértés, mégis a bíróság hatáskörébe tartozik az eljárás lefolytatása, sőt azon két szabálysértés egyike, amely esetében nincs lehetőség a helyszíni bírság kiszabására.

Ugyanígy a kivételek közé tartozik – és több oldalon keresztül szerepel is a könyvben – a Szabs. tv. 178/B. §-a, az

² Szabs. tv.

Életvitelszerű közterületi tartózkodás szabályainak megsértése szabálysértés. Adott esetben kilencven napon belül a negyedik elkövetés eredményezi csak a szabálysértési eljárás megindítását és a szankcionálás tekintetében is nóvum a szabályozás, mert kizárja a vagyoni jellegű joghátrány alkalmazását az eljárás alá vont személlyel szemben.

Az eljárások száma alapján történő feldolgozás sem érhető tetten a könyvben, bár jóllehet nem igazán tudományos elv, de indokolni lehet azzal, hogy a hallgatókat az „életre” készítsük fel, tehát leinkább azokra a jogsértésekre, amelyekkel munkájuk során a későbbiekben leggyakrabban találkozhatnak. A könyv által teljes mértékben feldolgozott *Tulajdon elleni szabálysértés* például a leggyakoribb az elzárással sújtható szabálysértések között, de a *Valótlan bejelentés* és *Garázdaság* szabálysértések is előkelő helyet foglalnak el a BM BSR³ listáján. Ugyanakkor a tankönyv által tárgyalt kiemelt közlekedési szabálysértések közül ezen elv alapján hiányzik *Az elsőbbség és az előzés szabályainak megsértése* szabálysértés, melynek az elmúlt öt év átlagában mindig harmincezer felett volt az ügyszáma, vagy az *Érvénytelen hatósági engedéllyel vagy jelzéssel kapcsolatos szabálysértés*, mely szintén hasonló statisztikai számokat produkált.

A könyv harmadik részét olvasva kiemelendő, hogy Ambrus – talán elsőként – írt tankönyvet a koronavírus szabálysértési jog területére gyakorolt hatásairól. A járvány és a szabálysértési jog által erre adott válasz mindenképp fontos epizód a jogág történetében.

³ Lásd: bsr.bm.hu/Document – Szabálysértés megindított eljárások.

Míg a Szabs. tv. 2013. évi módosítása⁴ óta csak maga a szabálysértési törvény minősíthet magatartást szabálysértéssé, úgy a koronavírus-járvány kapcsán kihirdetett különleges jogrend veszélyhelyzeti szabályozása felülírta a Szabs. tv. 1. § (1) bekezdését. A kormány rendeletével alkotott szabálysértési tényállásokat, melyeknek az időbeli hatályát és bírságainak összegét is eltérően határozta meg a hatályos szabálysértési törvény rendelkezéseitől. Bár véleményem szerint a járványtörténeti résznel, illetve a bűncselekményi kapcsolódásnál – melyeket a szerző korábbi írásaiban már részletesen feldolgozott⁵ – az új szabályozás sajátosságai, a halmazati bírságok alakulása, az új felfüggesztési ok, a tényállás tisztázásának problémái vagy az irreálisan magas pénzbírságok miatt drasztikusan megnőtt végrehajtási eljárások alakulása talán izgalmasabb kérdéseket vetettek volna fel, de a szerző előre bocsátotta, hogy elsősorban az anyagi joggal kíván foglalkozni. Másrésztől mindenképp fontos a járvány és a szabálysértési jog kapcsolatának megismertetése a joghallgatókkal, mivel a koronavírus-járvány és a jogrendszer erre adott reakciója – véleményem szerint – az önálló szabálysértési jog létjogosultságát is alátámasztotta. Gondolok itt arra, hogy a védelmi intézkedések betartatását a veszélyhelyzeti szabálysértési szabályozás megfelelően oldotta meg, és az évtizedes gyakorlattal rendelkező, 2020. március 1. napjától elsőfokú szabálysértési hatósággá vált rendőrség professzionális módon folytatta le

⁴ 2013. évi XCIII. törvény az egyes rendészeti tárgyú törvények módosításáról, 187. § 1. pont.

⁵ AMBRUS István: *A koronavírus-járvány és a büntetőjog* (Budapest: MTA Law Working Papers 2020).

a több mint százötvenezer tárgykörben indult eljárást. Fontosnak tartom azt is megjegyezni, hogy nem az úgynevezett objektív felelősség alapján, hanem vét-kességi alapon.⁶

A könyv negyedik része a tágabb értelemben vett szabálysértési jogot dolgozza fel. Ebben a részben található a szabálysértési jog leglényegesebb alkotmánybíróági határozatai, itt kaptak helyet az Emberi Jogok Európai Bíróságának döntései és vázlatosan a szabálysértési eljárás és végrehajtás joga, illetve – egy oldalon – érinti a szerző a szabálysértési nyilvántartási rendszert is. Magam részéről az egyazon jogterület, egységes kódex elvet fogadom el, pont ezért nem is osztom a szerző büntetőjogi mintájú kategorizálását és ezáltal, a szabálysértési jog felosztását szűkebb és tágabb értelemben területre (9. o.). A büntetőjog esetében elfogadott ez a felosztás, mert ott az anyagi jog, az eljárás jog és a végrehajtás jog is külön-külön kódexben kerül szabályozásra. A szabálysértési jogban viszont nem él ez a megosztottság. Ahogy a szerző is írta a szabálysértés fogalmának elemzésekor, hogy 2013. szeptember 1. napja óta nemhogy más jogszabály, még más törvény sem minősíthet szabálysértés-sé adott magatartást, csak a Szabs. tv. (39. o.). A jogalkotók körének szűkítése által a joganyag is egységesedett egyet-értve a partikuláris jogalkotás hátrányairól Ambrus által leírtakkal. A rendőr-

ség általános szabálysértési hatósággá válásával pedig a szabálysértési eljárás jogalkalmazói gyakorlat is egységesebbé vált, hatva ezáltal az egységes szabálysértési jog irányába. Másrészről a szabálysértési jog differencia specifikája pont a büntetőjoggal szemben az egyes funkciók összeolvadása, tehát a tényállás tisztázása (nyomozás), az ítélkezés (a szankció kiszabása, illetve az eljárás megszüntetése) és a „büntetés-végrehajtás”, legalábbis a végrehajtási eljárás lefolytatásának egy kézben összpontosulása.

Fogalom meghatározás, történeti rész, anyagi jog, különös rész, eljárási kérdések, végrehajtás, nyilvántartási rendszer... Minden megtalálható a jegyzetben, de például a szabálysértési eljárás vagy a végrehajtás szabályai csak vázlatosan, mindössze néhány oldalban. Ambrus könyvét összehasonlítva a rendészeti felsőoktatásban használt tankönyvekkel, illetve oktató tananyagokkal szembevetve a különbség. Például a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Karán a szabálysértési jog előkelőbb helyet foglal el az oktatásban, mint a jogi karon. Egy leendő rendőrtisztnek, főként, ha igazgatásrendészeti területen fog szolgálatot ellátni az anyagi jogon túl az eljárás részletszabályait is ismernie kell. Az előkészítő eljárás lefolytatása, a körözés vagy az elővezetés elrendelése, az őrizetbe vétel foganatosítása, de akár a nemzetközi jogsegély alkalmazása is mindennapos feladat lehet, melyet az egyetemen kapott ismeretei alapján készség szinten kell megoldania. A joghallgatók esetében teljesen más a helyzet, hisz a szabálysértési jog eltörlés mellett, és egyéb jogágak ismeretanyaga mellett, és mielőtt önállóan szükség lenne az alkal-

⁶ Emlékeztetőül: a kijárási korlátozásról szóló 71/2020. (III. 27.) Korm. rendelet 3. §. A lakóhely, a tartózkodási hely, illetve a magánlakás elhagyására az e rendeletben meghatározott alapos indokkal kerülhet sor. A 4. § (1) bekezdése a–u) pontok között sorolta fel a kivételeket, melyek fennállását az eljárások során vizsgálni kellett.

mazására, nagy valószínűséggel szakvizsgán kell számot adni a jogterületre vonatkozó ismeretekről. A jogi szakvizsga vonatkozó részvizsgájához kiadott tételsort⁷ áttekintve viszont megállapítható, hogy a tizennégy tétel csaknem mindegyikében van eljárással, végrehajtással kapcsolatos kérdés. Éppen ezért azt gondolom, hogy a joghallgatók számára is célszerű lenne a szabálysértési eljárás, illetve a végrehajtási eljárás szabályait részletesebben oktatni.

Sajnos a könyvben fellelhető néhány pontatlanság is. Az engedély nélküli vezetés elemzésénél az, hogy valaki azért nem rendelkezik „jogosítvánnyal”, mert azt például közlekedési bűncselekmény elkövetése miatt elvették tőle, nem szabálysértés, hanem deliktum, ezt a nézetet nem osztom (78. o.). Álláspontom szerint a vezetői engedély elvétele csak szünetelteti a vezetési jogosultságot, és deliktumról csak akkor beszélhetünk, ha a szabálysértési hatóság jogerős határozatával vagy a bíróság jogerős végzésével eltiltotta a járművezetéstől a jogsértést megvalósító személyt. Vitatható az a megállapítás is, hogy „Ha az elkövető a bíróságot határidőben nem fizeti meg, azt közérdekű munkára vagy szabálysértési

elzárásra szükséges átváltoztatni.” (191. o.) Véleményem szerint, ha az elkövető a pénzbírságot határidőn belül nem fizeti meg, akkor a végrehajtási eljárást folytató szabálysértési hatóságnak vizsgálni kell azt, hogy az elkövető a meg nem fizetett pénzbírságot megváltotta-e közérdekű munkával. Ha erre nem került sor, akkor intézkedni kell a meg nem fizetett pénzbírság vagy helyszíni bírság elzárásra történő átváltoztatására.⁸ Más kérdés, hogy a nem teljesített közérdekű munka esetében szintén szabálysértési elzárásra történő átváltoztatásra kerül sor.⁹ Feltehetően csak elírás történt, amikor a helyszíni bírság összegét 75 000 forintban jelölte meg a jegyzet a hat hónapon belüli újabb szabálysértés elkövetése esetére (53. o., 187. o.).¹⁰

Összességében azt gondolom, hogy a szerző elérte a művében megfogalmazott célt. A kötet hathatós segítséget nyújt a szabálysértési jog magasabb szintű oktatásához, alkalmas arra, hogy felkeltse az egyetemi hallgatók érdeklődését, és meggyőzze őket arról, hogy „érdemes önálló diszciplinaként tanulni és művelni a szabálysértési jogot.”¹¹

*Skorka Tamás**

⁷ Lásd: https://igazsagugyiinformaciok.kormany.hu/download/6/57/f2000/B3_Bv-Szabs_t%C3%A9tesor_2022.pdf.

⁸ Szabs. tv. 141. § (6) bekezdés.

⁹ Szabs. tv. 144. § (17) bekezdés.

¹⁰ Szabs. tv. 99. § (2) A helyszíni bírság összege – a (2a) bekezdés kivételével – ötezer forinttól ötvenezer forintig, hat hónapon belül újabb szabálysértés elkövetése esetén hetvenezer forintig terjedhet.

¹¹ Lásd AMBRUS (2. lj.) 11.

* Mesteroktató, NKE RTK, 1083 Budapest, Ludovika tér 2. E-mail: skorka.tamas@uni-nke.hu.

KLEIN TAMÁS: *SAJTÓSZABADSÁG ÉS DEMOKRÁCIA* (BUDAPEST: GONDOLAT 2020) 521.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2023.1.07>

A sajtószabadság helyét és pontos kereteit az alkotmányos rendszerben folyamatos viták övezik, e kérdéskör számos részterületét feldolgozta már a magyar szakirodalom. A teljes körű kibontás igénye azonban csak a közelmúltban merült fel. Koltay András és Török Bernát szerkesztésében jelent meg egy a sajtószabadság 21. század eleji folyamatait sokoldalúan vizsgáló kötet.¹ Klein Tamás még ennél is tágabb célt tűzött ki maga elé: a sajtószabadság alapjoga múltjának, jelenének és jövőjének bemutatását, annak felvázolását, hogy honnan merre tartunk ezen a téren.

A sajtószabadságot még az azt zászlójukra tűző márciusi ifjak sem tekintették korlátlanak: a nyilvános diskurzusban való részvétel, valamint az olvasók tájékoztatásával összefüggő fokozott felelősség számos korlátozást indokol, a nyilvánosság szerkezetének alapvető megváltozása a virtuális platformok térnyerésével, legújabbban a járványügyi és a háborús helyzettel összefüggő korlátozások pedig csak tovább fokozták a legitim állami beavatkozás jelentőségét. Hol húzódik azonban a határ a hatalmi érdekeket szolgáló önkényes állami fellépés, valamint a közérdeket szem előtt tartó, alkotmányosan indokolható korlátozások között? Klein Tamás könyve ezen az ingoványos terepen segít könnyebben eligazodni bennünket.

¹ KOLTAY András – TÖRÖK Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején* 2. (Budapest: Wolters Kluwer 2015) 736.

A magyar szakirodalomban nem történt még kísérlet a sajtószabadsággal kapcsolatos standardok olyan részletes áttekintésére, mint amelyet Klein Tamás munkájában tapasztalhatunk. Újszerű fogalomalkotására és elismerésre méltó elméleti és dogmatikai megalapozottságára figyelemmel méltán tekinthető Klein monográfiája a sajtószabadsággal kapcsolatos magyar jogirodalom jelentős alkotásának, amely mintegy mérleget von a rendszerváltást követő első három évtized erőfeszítéseinek eredményeiről és kudarcairól ezen a területen.

Klein Tamás négy nagyobb részre bontva tárgyalja a sajtószabadság alkotmányos mércéit, illetve azok történelmi fejlődését. Először a jogtörténeti fogódzókat tekinti át a feudális korszaktól egészen napjainkig, érzéletesen taglalva a különböző autoriter és diktatórikus rezsimek elnyomó intézkedéseit, valamint a velük szemben a sajtószabadságért folytatott szakadatlan, meg-megújuló, látványos sikerekkel, alig feldolgozható kudarcokkal és fönixmadár szerű feltámadásokkal tarkított küzdelmet. Ezt követően Klein a sajtószabadság alkotmányos kereteit mutatja be. E rész legnagyobb érdeme, hogy részletesen kifejti és alátámasztja a sajtószabadság igazolására szolgáló főbb gondolatmeneteket, valamint azt, hogy mi következik ezekből a médiumok mindennapi működésére nézve. A szerző rendkívül alaposan tekinti át az elmúlt évtizedeket érintő alkot-

mánybírósi gyakorlatot, ez alapján az olvasó képet kaphat azokról a főbb alkotmányjogi dilemmákról, amelyek a demokratikus kibontakozás folyamán felmerültek. Emellett Klein a szakirodalomban egyébként is érzékelhető trendet kidomborítva és előtérbe helyezve különös hangsúlyt helyez a szólásszabadság és a sajtószabadság elhatárolására,² a sajtószabadság előbbtől eltérő alapjogi sajátosságaira, a különböző alanyi és tárgyi körre, valamint az ebből eredő szabályozási, valamint a szтендерdeket érintő differenciálásra. A véleménynyilvánítás szabadságának anyajog jellegét továbbra is elismerve úgy tűnik, az egyes kommunikációs jogok sajátosságait felerősítő irányzat válik meghatározóvá a vonatkozó szakmai diskurzusban, e megközelítés érvekészletét pedig számottevően bővítik, árnyalják a Klein monográfiájában olvasható gondolatok. A kötet mondanivalójának jogtörténeti és elméleti, dogmatikai megalapozása tehát kiemelkedő, különösen a sajtószabadság dogmatikájára vonatkozó érvelések, megállapítások jelentős hozzájárulást jelentenek a hazai szakirodalomhoz.

A párfát ritkító gondosság ellenére mégis ide kívánczik a recensens egyik, a kötet struktúrájának egészét érintő kritikai jellegű megjegyzése. Klein minden korábbi kísérletnél nagyobb körültekintéssel látott a sajtószabadság hazai fejlődési irányainak azonosításához, nem véletlen, hogy a könyv, amelyet az olvasó a kezében tarthat, hosszú évek munkájának eredménye. Nagy értéke a kötetnek, hogy egységes logikában, jól követhető gondolatmenetet fűzve tár-

ja elénk a sajtószabadság összefüggéseit. Azonban éppen ez az, ahol talán némi hiányérzetünk maradhat: bár kétségtelen, hogy a szerző utat mutat nekünk az ingoványban, segít átjutnunk egyik pallóról a másikra, és figyelmeztet bennünket arra is, hogy mely pontokon kell különös figyelemmel közlekednünk, ha nem kívánjuk elveszíteni a szilárd talajt lábunk alól. Az úti cél azonban homályban marad előttünk, csak burkolt célzások utalnak arra, mi vár minket a túlparton, illetve minek kellene várnia bennünket. E körben Klein a horizontális hatályú alapjogvédelem megerősítését és *sui generis* szabályozási követelmények érvényesítését hangsúlyozza. A demokrácia megjelenik ugyan a kötet címében, mint a sajtószabadság jelenlegi érvényesülési keretét leíró fogalom, a demokrácia elv alkotmányjogi tartalmához azonban nem jutunk közelebb a későbbiekben, pedig a demokrácia elv részletes tartalma és a sajtószabadság egymásra vetítéséből talán számos értékes következtetést vonhatnánk le az utóbbira vonatkozóan.³ A kötet ugyanakkor elejétől a végéig hangsúlyozza, hogy a sajtószabadság érvényesülése valódi alkotmányossági kritérium, és hogy a szólásszabadságtól elválasztó *differentia specificája* éppen a demokratikus diskurzusokhoz kapcsolódó eszközjellegében ragadható meg. Kétségtelen, hogy a tudományos mun-

² KOLTAY András: „A sajtószabadság önálló alapjogi jellegéről: a sajtó társadalmi felelősségének és többletjogainak kérdése” *Magyar Jog* 2022/1. 35–46.

³ A szerző egy, a monográfiája megjelenését követően született tanulmánya részben ezekkel a kérdésekkel foglalkozik: ld. KLEIN Tamás: A demokratikus diskurzusok és a sajtószabadság közérdekű korlátozhatósága, in CHRONOWSKI Nóra – SZENTGÁLI-TÓTH Boldizsár – SZILÁGYI Emese (szerk.): *Demokrácia-dilemmák: Alkotmányjogi elemzések a demokráciaelv értelmezéséről az Európai Unióban és Magyarországon* (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2022) 377 oldal.

kával szemben nem feltétlen elvárás a *de lege ferenda* javaslatok megfogalmazása, így nem kérhető számon jelen esetben sem ezek részleges elmaradása. A kötet számos erőssége és újszerű gondolata mellett hiányérzetünk inkább annyiban lehet, hogy keveset tudunk meg a szerző tulajdonképpeni világvéletről, a sajtószabadsággal kapcsolatos személyes attitűdjeiről, az álláspontja szerint követhető policy jellegű megoldásokról, a pillanatnyi szabályozási és jogértelmezési környezetben túlmutató konstruktív alternatívákról. Klein monográfiája ideológiai kötöttségektől mentesen, szakmai alapon, következetesen tárja elénk az eddigi alkotmánybírói gyakorlat áttörő eredményeit, valamint gyenge pontjait is, utóbbiak kapcsán azonban nem rajzolódik ki előttünk a továbblépés helyesnek tartott iránya, nem érződik az a vezérgondolat, ami a szerzőt vezette munkája során.

Személy szerint a recenzió műfajának lényegét a bírált munka érdemeinek kétségtelenül hangzatos, de továbbfejlesztéséhez keveset hozzáadó számbavétele helyett a konstruktív kritikai jellegű felvetések kibontásában látom, így a továbbiakban sem a monográfia egyébként igencsak megszolgált dicséretére, hanem a későbbi esetleges továbbfejlesztés, átdolgozás során megfontolásra érdemes pontokra fókuszálok. Teszem ezt azzal a szándékkal, hogy a szerzőt a munka revízióját követően annak angol nyelvű publikálására sarkalljam. A sajtószabadság mércéiről ugyanis nemzetközi szinten is kiterjedt szakirodalmi, sőt nemritkán politikai diskurzus is zajlik. Szerző monográfiája integrálható lehetne a vonatkozó párbeszéd előbbi áramlatába, amennyiben megfelelően tisztázza a Magyarországra vonatkozó és az

általános érvényű megállapítások sokszor most összemosódó határait, illetve a jelenleginél jobban beágyazza könyvét a fordítással párhuzamosan a nemzetközi szakirodalmi diskurzusba.

A harmadik nagy részben Klein a sajtószabadság egyes szelvényjogait elemzi. Megjegyzendő, hogy ez a fogalomalkotás ismét a szerző saját hozzájárulása a sajtószabadság dogmatikájához. A szelvényjogok – kezdve az alapítás szabadságától a szerkesztés szabadságán át a cenzúra tilalmáig – számos izgalmas kérdést tartogatnak, tulajdonképpen ezek szabják meg a sajtószabadság aktuális rezsimjének arculatát, ezek váltják aprópénzre az általánosabb érvényű dogmatikai jellegű megállapításokat. Ebben a körben, némileg kapcsolódva a második részhez is egy komolyabb fenntartásunk lehet: az alkotmánybírói gyakorlat részletezése mellett a sajtószabadság jelenlegi magyar kereteinek háttérül szolgáló nemzetközi jogi környezet, illetve strasbourgi bírósági gyakorlat szinte másodlagosan, érintőlegesen jelenik meg. Nézetem szerint a strasbourgi joggyakorlat nem adalék a sajtószabadság hazai szabályozásához, hanem utóbbinak eredője, a hazai jogalkotás mozgásterét döntően befolyásolják az Emberi Jogok Európai Bíróságán született ítéletek főbb elvi tételei. Ezen reflektorok bekapcsolása nélkül tehát esélyünk sem lehet sikeresen átnavigálni azon a bizonyos ingoványon. Észben tartva a szerző előtt álló nyilvánvaló terjedelmi korlátokat is, egyebek mellett a következő strasbourgi döntéseket érdemesnek tartottam volna a felelevenítésre: *Handyside* kontra Egyesült Királyság;⁴

⁴ *Handyside v. United Kingdom*, ECtHR, Judgement of 7 December 1976, application no. 5493/72.

Lingens kontra Ausztria;⁵ Sunday Times kontra Egyesült Királyság;⁶ Jersild kontra Dánia; ⁷ Smith és Grady kontra Egyesült Királyság;⁸ Garaudy kontra Franciaország;⁹ Plon kontra Franciaország;¹⁰ Monnat kontra Svájc;¹¹ Flux kontra Moldova;¹² MGN Limited kontra Egyesült Királyság;¹³ Pentikäinen kontra Finnország;¹⁴ Perincek kontra Svájc;¹⁵ Lindon kontra Franciaország.¹⁶

Az európai esetjog szélesebb körű beemelése azzal az előnnyel is járna, hogy a szerző konkrét helyzeteken, gyakorlati példákon keresztül is szemléltethetné mondanivalóját, ezek segítségével pedig sokkal kézzelfoghatóbbá válhatnának az általa rögzített tételek is. A monográfiát lapozgatva az olvasónak gyakran támadhat az az érzése, hogy kevés municiót kap ahhoz, hogyan is kellene

az elméleti szinten meggyőzően levezetett konklúziókat átültetni a gyakorlatba, hogyan érvényesülnének ezek a megfontolások akkor, ha hús-vér újságírók konkrét magatartásait kell megítélni. Ezen még az is csak keveset változtat, hogy az előrelátó szerző könyvének befogadását megkönnyítendő az egyes szerkezeti részek végén mindig összefoglalja az adott szekció legfontosabb megállapításait. Ezek a kitételek kétségtelenül hozzájárulnak a megértéshez, ugyanakkor kiderül belőlük az a már említett hiányosság is, hogy elsősorban inkább a múltba és a jelenbe tekintő mondatokat olvashatunk, semmint az előttünk álló kihívások megoldását megcélzó passzusokat.

Ez még akkor is igaz, ha a szerző a teljes negyedik részt a sajtószabadság legújabb kihívásainak – az online platformoknak és a virtuális nyilvánosságnak – szenteli. Megítélesem szerint a szerző némileg helytelenül határozta meg a monográfia irányait, ugyanis túlságosan nagy teret biztosított a vitán felül nélkülözhetetlen jogtörténeti fejtegetéseknek, valamint az elméleti megalapozásnak, így pedig sokkal kevesebb terepe maradt a mindennapjaink sajtójogi gyakorlatát döntően befolyásoló folyamatok tárgyalására. Amikor az analóg médiumok szerepe gyorsan visszaszorulóban van, a nyilvánosság pedig egyre gyorsabban kerül át az online térbe, a sajtószabadság legnagyobb kihívása az ebből eredő, jogilag eddig alig szabályozott kihívásokra történő reflexió. Azt gondolom, hogy későbbi revízió esetén ennek a résznek kellene a leg hangsúlyosabbá és a legerjedelmesebbé válnia, mert a következő évek, évtizedek sajtószabadságról zajló diskurzusát ezek a témák fogják meghatározni. Az

⁵ *Lingens v. Austria*, ECtHR, Judgement of 8 July 1986, application no. 9815/82.

⁶ *Sunday Times v. United Kingdom*, ECtHR, Judgement of 26 November 1991, application no. 13166/87.

⁷ *Jersild v. Denmark*, ECtHRsága, Judgement of 23 September 1994, application no. 15890/89.

⁸ *Smith and Grady v. United Kingdom*, ECtHR, Judgement of 27 December 1999, application no. 33985/96 és 33986/96.

⁹ *Garaudy v. France*, ECtHR, Judgement of 7 July 2003, application no. 65831/01.

¹⁰ *Plon v. France*, ECtHR, Judgement of 18 August 2004, application no. 58148/00.

¹¹ *Monnat v. Switzerland*, ECtHR, Judgement of 6 December 2006, application no. 73604/01.

¹² *Flux v. Moldova*, ECtHR, 2007. július 3., application no. 31001/03.

¹³ *MGN Limited v. United Kingdom*, ECtHR, Judgement of 18 April 2011, application no. 39401/04.

¹⁴ *Pentikäinen v. Finland*, ECtHR, Judgement of 20 November 2015, application no. 11882/10.

¹⁵ *Perincek v. Switzerland*, ECtHR, Judgement of 15 October 2015, application no. 27510/08.

¹⁶ *Lindon, Otchakovsky-Laurens and July v. France*, ECtHR, Judgement of 22 October 2007, application nos. 21279/02 and 36448/02.

analóg, sőt, szépen lassan az audiovizuális médiára vonatkozó joggyakorlat elemzésének is csak jogtörténeti jelentősége lehet, egyre égetőbbé válik már meglévő jogi fogalomrendszerünk átültetése a virtuális térbe, vagy egészen új jogi konstrukciók kimunkálása. A monográfia bár felismeri ennek jelentőségét, mégis mintha alábecsülné az online platformok és médiaszolgáltatók tevékenységét. Véleményem szerint ma már nem az online nyilvánosság számít kivételes, újszerű jelenségnek, hanem fokozatosan ez válik a közérdekű kérdések megvitatásának elsődleges felületévé. Ezért ma már nem célszerű úgy könyvet írni a sajtószabadságról, hogy ha a korábbi technológiai színvonalon készült sajtótermékek sajátosságaiból indulunk ki, és ezekhez képest mintegy speciális területként vizsgáljuk a virtuális tér jellemzőit. A 2020-as évek elején a modern technológia és a sajtószabadság viszonyrendszere tűnik a legfontosabb részterületnek, így akár ehhez kapcsolódhatna az a bizonyos vezérfonal, amit korábban hiányoltam. Hozzá kell tennem, hogy a könyv még a pandémia előtt íródott, amikor talán még nem látszott ennyire nyilvánvalóan az online sajtó pozíciójának erősödése, illetve nem volt előrelátható a világjárvány hatása sem, amely a személyes kapcsolattartás közegétségügyi kockázata miatt még inkább a digitális platformokra terelte a közéleti diskurzust. A pandémia, illetve legújabban a háborús helyzet hatásai a sajtószabadságra, valamint annak lehetséges korlátozásai különleges jogrend idején már a könyv megjelenése óta olyan, a közelmúltban nem tapasztalt feszültségeket generáltak, amelyeket Klein még értelemszerűen nem vonhatott be kutatásába, de amelyek fényében érvelése a

könyvet 2023 tavaszán olvasó kollégája számára már furcsának, elavultnak tűnhet. A későbbi reménybeli fordítás és átdolgozás során a legújabb válságjelenségek sajtószabadságra gyakorolt hatásainak beemelése mindenképpen fontos, a körülmények megváltozásából szükségszerűen következő kiegészítés lenne.

Végezetül még egyszer hangsúlyozom, hogy a recenzióban felsorakoztatott kritikai jellegű megjegyzések semmit nem vonnak le Klein Tamás monográfiájának értékéből. Jó szívvel ajánlom a kötetet mindenkinek, aki többet szeretne megtudni a sajtószabadság jogi kereteinek ingoványán átvezető ösvényekről, hazai múltjáról, jelenéről és jövőjéről, a mindig újra és újra feltámadó fénixmadár pályájáról. Ugyanakkor úgy vélem, könyvének megírásával néhány szerzőtársával együtt Klein a modern magyar sajtójog egyik nagy esélyét készítette elő. Rendelkezésre áll most már az a jól strukturált történeti és elméleti alap, amelyre egy koherens, a gyorsan változó technológiai környezetre is reflektálni képes szabályozási környezet, valamint jogértelmezési keret felépíthető. Ezek aprólékos kimunkálása azonban még előttünk álló feladat, ebben a munkában pedig Klein Tamás monográfiája fontos hivatkozási pont lehet. Amennyiben pedig némileg átdolgozott formában angolul is olvashatjuk majd, a kötet a külföldi szakmai közvélemény érdeklődését is felkeltheti.

*Szentgáli-Tóth Boldizsár**

* PhD, tudományos főmunkatárs, TK JTI, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4. E-mail: szentgali-toth.boldizsar@tk.hu.

ORBÁN ENDRE: *ALKOTMÁNYOS IDENTITÁS AZ EURÓPAI UNIÓBAN* (BUDAPEST: TK JTI 2020) 224.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2023.1.08>

Jó ideje az identitások korát éljük. Az európai politikatudományi és a jogtudományi irodalom kiapadhatatlan bőséggel „termeli” az európai, nemzeti, alkotmányos identitásokhoz kapcsolódó vizsgálódások, eszme-futtatások eredményeit.

Orbán Endre doktori (PhD) kutatásai tárgyául választotta ezt a nem könnyen megközelíthető jelenséget.¹ A disszertációt opponensei – joggal – messzemenő elismerésben részesítették.² Az alábbi recenzió a disszertáció könyv alakban megjelent változatára reflektál.³

Az identitásnak két eltérő megközelítése van. Az egyik kérdése: Ki, mi vagyok én? Mitől vagyok az, aki. Ekkor a megkülönböztető tulajdonságok lesznek

előtérben (*selfness*). A nemzeti alkotmányos identitás ilyen felfogása azt igyekszik megragadni, ami az adott közjogi entitás sajátosságát adja. A másik kérdése: Vajon az vagyok-e még, aki, ami voltam? Itt az egyéniség – az alkotmány – azon elemeit keressük, amelyek a változások ellenére is biztosítják, hogy lényegében ugyanazon entitásról van szó (*sameness*). Miközben a két megközelítés nincs egymástól hermetikusan elzárva, a tudományos elemzés számára megbízható fogódzókat kínálnak.

A szerzőt mindenekelőtt az alkotmányos identitás problematikája a tagállamok–Európai Unió, közelebbről a magyar Alkotmánybíróság–Európai Bíróság viszonyban érdekli (így nem érinti az Unió alkotmányos identitása kérdését).

Az elemzést segítette a szerző imponáló idegennyelv-tudása (angol, francia, német), ami közvetlen hozzáférést biztosított számára a vonatkozó nemzetközi irodalom értő feldolgozására.

A vizsgálódás kemény módszere a francia Alkotmánytanács (*Conseil constitutionnel*), a német Alkotmánybíróság, a magyar Alkotmánybíróság és az Európai Bíróság idevonatkoztatható esetjogának gondos, értő feldolgozása.

Az alkotmányos identitás francia és német (alkotmánybírósági) értelmezésének bemutatása jó választás (két eltérő szerepfelfogású alkotmánybíróság, két eltérő nemzetállami viszonyulás az alkotmányhoz). Talán arra is jó, hogy

¹ ORBÁN Endre: „Államszervezet és szubszidiaritás mint az alkotmányos identitás sarokpontjai az Európai Unióban” (Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem 2019). Témavezetők Csink Lóránt és Balázs Péter. A tárgy megközelítésének a jogtudományban előálló nehézségeit jól megmutatta Sente Zoltán tanulmánya: Zoltán SZENTE: „The Constitutional Identity Conundrum” in Alexandra MERCESCU (szerk.): *Constitutional Identities in Central and Eastern Europe* (Berlin: Peter Lang 2020), 59–71.

² CHRONOWSKI Nóra – ORBÁN Endre – SONNEVEND Pál: „Diskurzus az alkotmányos identitás fogalmának alkalmazásáról. Chronowski Nóra és Sonnevend Pál opponensi véleménye Orbán Endre »Államszervezet és szubszidiaritás mint az alkotmányos identitás sarokpontjai az Európai Unióban« című doktori értekezéséről – a szerző válaszával” *Közjogi Szemle* 2020/3. 110–122., 112.

³ További reflexiókért lásd VINCZE Attila – ORBÁN Endre: „Alkotmányos identitás az Európai Unióban – könyvismertetés” *Közjogi Szemle* 2022/3. 132–133.

illusztrálja az alkotmányos identitás két alapvető megközelítését. Úgy gondoljuk, hogy a bemutatott határozatok elemzése a német alkotmánybíróság kapcsán is eljuthatott volna ahhoz az elemzésben megalapozott végkövetkeztetéshez, miszerint ez a „modellértékű” alkotmánybíróság sem teljesen mentes a dogmatikai tisztázatlanságtól. Az identitáskontroll hol külön áll az alapjogi és az *ultra vires* kontrollokhoz képest, van, amikor az *ultra vires* kontroll magába olvasztja, van, ahol a német alkotmánybíróság „elengedi” az identitáskontrollt. (57. o.)

Mivel Magyarországon az alkotmányos identitás az Európai Unió jogával kapcsolatban – azzal többnyire oppozícióban az Alkotmánybíróság határozataiban – merült fel, elengedhetetlen az AB megnyilatkozásainak elemzése.

Az Európai Unió köteles tiszteletben tartani a tagállamok nemzeti (alkotmányos) identitását. Az Unió „aktusaiban létezik”, amelyek jogszerűségi kontrollját az Alapszerződés az Európai Bíróságra testálta. Mivel a tagállamok kormányai és nemzeti bíróságai számos alkalommal hivatkoztak előtte a nemzeti identitásra, az EUB-nek is meg kellett nyilvánulnia, amely megnyilatkozások elemzése a kötet mondhatni kötelező tárgya.

A mű megítélésünk szerint legértékesebb, maradandó részei a magyar Alkotmánybíróság és az Európai Bíróság alkotmányos identitással kapcsolatos határozatainak teljességre törekvő bemutatása. Az ismertetés eredetiségét az adja, hogy nem szorítkozik a határozatok rendelkező részében foglaltakra, illetve azok indoklásaira, a párhuzamos indoklások, a különvélemények, illetve a főtanácsnoki indítványok is helyet kapnak.

Túlmutatnak az ismertetésen az elemző megjegyzések és következtetések.

A magyar alkotmánybíróság vonatkozó esetjogának meghatározó eleme a 22/2016 (XII.5.) AB határozat. Itt bukkan fel az alkotmányos identitás (önazonosság); itt kapunk betekintést az AB felfogásába az alkotmányos identitás tartalmába, természetébe és funkciójába. A szerző alkotmányos identitással kapcsolatban megfogalmazott kritikai megjegyzései (az újonnan megállapított „hatáskör” természetének, alapjának, hatókörének tisztázatlansága) megalapozottak, több hazai szerző megállapításaival egybecsengenek.⁴

Az EUB esetében túlmutat az ismertetésen a korszakolás (Lisszabon előtt és után), és még inkább a nemzeti identitásra történt tagállami hivatkozások és az EUB reakcióinak tipizálása, ezek áttekintő táblázatba foglalása. (148. o.)

A két masszív, egyenként szép oszlop önmagában áll, nem kerül föléjük timpanon, vagy másképpen: a magyar Alkotmánybíróság és az Európai Bíróság alkotmányos identitás-felfogásai nem kerülnek egymással összefüggésbe. Vajon elfogadható-e az Alkotmánybíróság számára, hogy az Európai Bíróság az uniós jog hatékony érvényesülésének veti alá adott esetben a tagállami alkotmányban foglalt kifejezett rendelkezés érvényesülését? (Melloni, Michaniki) Vajon milyen sorsra jut(na) az Európai Bíróság előtt, ha a magyar kormány a török ellen vívott harcainkat hozná fel az uniós jogot *prima facie* sértő jogunk (joggyakorlatunk) védelmére?⁵ (2/2019 (III.5) AB határo-

⁴ Itt mindenekelőtt Blutman László: „Szürküléti zóna: az Alaptörvény és az uniós jog viszonya” című mélyreható elemzésére gondolunk (*Közjogi Szemle* 2017/1. 1–13.).

⁵ 2/2019 (III.5) AB határozat [73] Varga Zs. András párhuzamos indoklása.

zat [73] Varga Zs. András párhuzamos indoklása)?

A szerző védelmében elmondhatjuk, hogy a két bíróságon az alkotmányos identitás teljesen eltérően van jelen. Míg az Európai Bíróság konkrét tényállások és a rájuk vonatkozó jogi érvelések kapcsán került szembe a nemzeti (alkotmányos) identitásra történő hivatkozással, addig az Alkotmánybíróság – tudatosan, kifejezetten – megmaradt a konkrét tényállásoktól elszakított elvi megnyilatkozásoknál (absztrakt jogértelmezés).

A szerző két kísérletet is tett a konceptualizálásra.

Az egyik a szubszidiaritás irányában történt. Az ötletet talán az adhatta, hogy a tagállamok alkotmányos berendezkedései és az Unió közjogilag is értelmezhető rendszere egyfajta kiegészítő viszonyban vannak. Miután a szerző bemutatja a szubszidiaritás elvét mint az Unió fellépése hatékonysági alapú potenciális korlátját, odajut, hogy ez az elv az alkotmányos identitás kapcsán nem sok hasznot hajthat. Ezért a kissé misztikus „szubsztantív szubszidiaritás” lesz az uniós alkotmányos identitás Orbán Endre-i elméletének vezéreszméje (18. o.). Mivel a szerző ehhez az alapgondolathoz a későbbiekben nem tér vissza, a magunk számára úgy fogalmaztuk meg, hogy léteznek a tagállamok nemzeti alkotmányos identitásai (alkotmányos berendezkedése, annak különös vonásai vagy megváltoztathatatlan magja), amelyekhez képest az Unió alkotmányos berendezkedése csak járulékos, kiegészítő pozícióban van. Ez a megközelítés szépen összeegyeztethető a tagállami Kompetenz-Kompetenz megőrzése, a tagállami alkotmányok uniós joggal szembeni érvényességi elsőbbsé-

ge, a tagállami alkotmánybíróságok mint final arbiterek vagy akár a „fenntartott szuverenitás” jól ismert és intellektuálisan jól védhető koncepcióival.

A másik kísérlet során a szerző az ügynökprobléma elemzési keretei közé igyekszik beleilleszteni az Unió intézményi-jogi-politikai valóságát, s megoldást (megoldásokat) találni a tagállamok és az Unió megbízó-ügynök dialektikus viszonyaiban rejlő potenciális és/vagy valóságos érdekkonfliktusok – itt: identitásdilemmák – feloldására. Az ügynöknek (ez lehet az Unió, de lehetnek a tagállamok is) a megbízó (ez lehet a tagállamok együttese, és lehet az Unió) érdekeit sértő magatartásával szemben a jogi megoldást az Európai Bíróság előtti eljárásokban találhatjuk meg. (189. o.) Ha jól gondoljuk, akkor odajutottunk, hogy a szubszidiárius mozzanatot – az uniós szintet megjelenítő Európai Bíróságot – találjuk meghatározó pozícióban.⁶

A szubszidiaritás koncepcióval szemben áll „az alkotmányos identitás, mint a heterarchia jele az alkotmányos térben” megközelítés (IV. fejezet 3. pont) is. Itt a szerző hitet tesz az intézmények – itt mindenekelőtt az alkotmánybíróságokra és az EUB-ra kell gondolni – horizontális, többközpontú kooperációjának szükségessége mellett. Ezt megerősíti, amikor leszögezi, hogy a mű az „együttműködő alkotmányosság szellemében” készült. (195. o.)

Számunkra nagyon szimpatikus a tagállami alkotmánybíróságok és az Európai Bíróság közötti párbeszéd kapcsán felvázolt munkamegosztás: az

⁶ Ez egyáltalán nem biztos. Sonnevend Pál jelezte opponensi véleményében, hogy a disszertáció könyvváltozatának jót tenne (jót tett volna) az ügynök probléma „szájbarágósabb” tárgyalása.

alkotmánybíróság írja le, mutassa be a tagállami alkotmányjog, netán alkotmányosság azon rendelkezését, elvét, amelynek érdekében az Uniótól védelmet igényel. Úgy gondoljuk, hogy ez adott esetben történeti, kontextuális elemzést kíván. Itt nem takarítható meg a kétirányú reflexió; az alkotmánybíróság csak olyan alkotmányi rendelkezés, elv, érték mellett kötelezheti el magát, amely valóban lényeges az alkotmányos élet számára, illetve komoly súlyt kell adni annak, hogy a „kivétel” egyúttal egy valamennyi tagállamban egységes érvényesülést kívánó jogrendben fejt ki a hatását. Az Európai Bíróság alapállását a tagállamok eltérő, saját(os) identitása tiszteletének kell meghatározni. Ez azzal jár, hogy az adott érvelést empátiával kell kezelnie mind a tartalom, mind a stílus tekintetében.

Természetesen az alkotmányos identitással operáló „alkotmányos párbeszéd” csak a kölcsönös bizalom minimális szintje alapján válhat valósággá, töltheti be ténylegesen a „szelep” funkciót (Orbán Endre 191. o.). A tagállam oldalán ez az Európai Unió keretében megvalósuló együttélés igenlését, alapvető céljainak, eszközeinek elfogadását, az Unió oldaláról a tagállamok közötti különbségek (kicsi-nagy, szegény-gazdag, régi-új) kellő figyelembevételét jelenti. Ennek hiányában marad a szuverenitás-implicációkra utalás, illetve az uniós jog abszolút elsőbbsége mint kiindulás.

Amilyen könnyű belátni az együttműködő alkotmányosságban rejlő előnyöket, és kívánatosá tenni azok megszerzését, olyan nehéz leckének tűnik a résztvevők számára.⁷

⁷ SAJÓ András: „Miért nehéz tantárgy az együttműködő alkotmányosság? A magyar Alkotmánybíróság és a közösségi jog elsőbbsége”

Talán kissé szigorúan azt mondhatjuk, hogy a konceptualizálásra tett kísérletek inkább jelzésszerűek maradtak, nem feltétlenül egyeztethetők össze, illetve a végeredmény meglévő tudásunkat inkább megerősíti, mintsem szembemene vele.

A munka a vizsgált problematikát hihetetlenül széles felületen közelíti, számtalan kapcsolódási pontot kínálva. A recenzens ezek közül mindössze hárommal él.

1. A NEMZETI IDENTITÁS – ALKOTMÁNYOS IDENTITÁS – EGY ÉS UGYANAZ?

Sonnevend Pál a disszertációhoz írt opponensi véleményében kifejezetten azt állítja, hogy Orbán Endre szerint a két fogalom az EUSZ 4. cikk (2) bekezdése összefüggésében azonos, és ezt nem tartja elfogadhatónak.

Való igaz, a jogi elemzés számára komoly nehézséget jelent, hogy maga az Alapszerződés [itt: az Európai Unióról szóló szerződés 4. cikk (2) bekezdése⁸] sem világos, hiszen egyszerre beszél nemzeti identitásról, és olvasható ki az alkotmányos identitás, illetve a tagállami

Fundamentum 2004/3. 89–98., BLUTMAN László: „Az uniós jog elsőbbsége: alkotmánybíróságok lázadása” *Közjogi Szemle* 2022/1. 1–10.

⁸ „Az Unió tiszteletben tartja a tagállamoknak a Szerződések előtti egyenlőségét, valamint nemzeti identitását, amely elválaszthatatlan része azok alapvető politikai és alkotmányos berendezkedésének, ideértve a regionális és helyi önkormányzatokat is. Tiszteletben tartja az alapvető állami funkciókat, köztük az állam területi integritásának biztosítását, a közrend fenntartását és a nemzeti biztonság védelmét. Így különösen a nemzeti biztonság az egyes tagállamok kizárólagos feladata marad.”

alkotmányok identitása, mint amelyeket az Uniónak tiszteletben kell tartania.⁹

A kötetben a kérdésre nem kapunk egyenes választ.

Az opponensi véleményre adott válaszában Orbán Endre azt hangsúlyozza, hogy itt „egy formálódó diskurzusról van szó”, és a „használat során kialakuló értelmezési keretéről” beszél.

Magam éppen ezt a bizonytalanságot olvastam ki a munkából. Orbán Endre egyfelől utal arra, hogy számos szerző a két fogalmat azonos jelentéssel használja. Másfelől azonban az EUSZ 4. cikk (2) bekezdésének szöveghű értelmezése és az Alapszerződés rendszerében elfoglalt helye alapján megkülönböztethetőnek (is) tartja; az alkotmány identitásával (az alkotmányos berendezkedés kemény magja) veszi egyenlőnek. Rámutat, hogy a német alkotmánybíróság a nemzeti identitást és az alkotmányos identitást egyértelműen megkülönböztethetőnek tartja. Úgy tűnik tehát, mintha ezt az utóbbi felfogást (is) magáénak érezné, hiszen innét kap értelmet az alkotmányos identitás kapcsán az alkotmányellenes alkotmánymódosítás problematikája – és a magyar vonatkozások – bemutatása.¹⁰

2. AZ ÖRÖKKÉVALÓSÁGI KLAUZULA KÉRDÉSE

Ami alkotmány megváltoztathatatlant alkotmányi rendelkezésekkel, vagy másképpen egyfajta örökkévalósági klauzulával kapcsolatban a magyar Alkotmánybíróság joggyakorlatából, illetve az alkotmánymódosítások szövegéből kiolvasható, arra az alkotmány-jog-tudomány érdemben reflektált. (32. o. 123. lábjegyzet) A kérdésre – van-e a magyar alkotmánynak alkotmánymódosítással sem megváltoztatható kemény magja, vagy másképpen kvázi örökkévalósági klauzulája, ami mint nemzeti alkotmányos identitás szembelyezhető az uniós jog korlátlan elsőbbségével – nem kapunk választ. (Nem is kaphatunk, hiszen ahhoz az alkotmánymódosítások bírósági felülvizsgálatára volna szükség, amire az alkotmány szövege utalhatna, illetve alkotmánymódosítások érdemi alkotmánybírósági felülvizsgálatára volna szükség, amit az Alaptörvény kifejezetten kizár.)

A kitétel, miszerint „Magyarország alkotmányos önazonossága olyan alapvető érték, amelyet nem az Alaptörvény hoz létre, azt az Alaptörvény csak elismeri”,¹¹ különösen Varga Zs. András párhuzamos indoklásának fényében¹² Drinóczi Timeát arra indította, hogy a 22/2016-os AB határozatot így fogja fel, és az alkotmányozó hatalom lehetséges korlátjaként interpretálja.¹³ Ez az értel-

⁹ Leonard F. M. BESSELINK: „National and constitutional identity before and after Lisbon” *Utrecht Law Review* 2010/3. 36–49., <https://doi.org/10.18352/ulr.139>; DRINÓCZI Timea: „A 22/2016 (XII.5.) AB határozat: mit (nem) tartalmaz, és mi következik belőle. Az identitásvizsgálat és az *ultra vires* közös hatáskörgyakorlás összehasonlítható elemzésben” *MTA Law Working Papers* 2017/1.

¹⁰ Árulkodó, hogy a disszertáció – amelynek tartalma azonos a könyvével – címében még „államszervezet” szerepel.

¹¹ 22/2016. (XII.5.) AB határozat [67] pont.

¹² „Mivel az önazonosságot alkotó értékek a történeti alkotmányfejlődés alapján jöttek létre, olyan jogi tények, amelyekről nemcsak nemzetközi szerződéssel, de még az Alaptörvény módosításával sem lehetne lemondani, mivel jogi tények jogalkotás útján nem változtathatók meg.” 22/2016. (XII.5.) [112] pont.

¹³ DRINÓCZI (9. l.).

mezés megítélésünk szerint átgondolásra szorul. Varga Zs. András nem az alkotmány (esetünkben az Alaptörvény) identitásáról beszél, hanem a történelemben létezett, illetve létező magyar állam alkotmányos identitásáról. Az imaginárius alkotmányos önazonosság tartalmát az AB „esetről esetre bontja ki”. Ezen az alapon az alkotmánymódosítás alkotmányossági felülvizsgálata nem végezhető el. Említést érdemel, hogy Márki Zoltán alkotmánybíró a hetedik alkotmánymódosítást követően a 32/2021. (XII.20.) AB határozathoz fűzött párhuzamos indoklásában talált örökkévalósági klauzulát az Alaptörvény szövegében: „Előrebocsátom és hangsúlyozom abbéli álláspontom, hogy az Alaptörvény E) cikk (2) bekezdése második mondatának zárófordulatát, miszerint „nem korlátozhatja Magyarország területi egységére, népességére, államformájára és állami berendezkedésére vonatkozó elidegeníthetetlen rendelkezési jogát” – olyan kijelentésnek tartom, ami önmagában is álló; s kinyilvánítását jelenti mindannak, ami minden államiság elengedhetetlen (s így elidegeníthetetlen) feltétele, ekként valójában örökkévalósági klauzula.”¹⁴ Amint a párhuzamos indoklás szövegéből is egyértelműen kiténik, ez az „örökkévalósági klauzula” is az Unió beavatkozásai ellen véd, az alkotmányozó hatalom belső korlátozása esetleg csak beleolvasható.

3. A RENDES BÍRÓSÁGOK ÉS AZ ALKOTMÁNYOS IDENTITÁS VÉDELME

Az EUB nemzeti identitással kapcsolatba hozható esetjogát bemutató táblázat¹⁵ ráirányítja a figyelmet egy érdekes jelenségre: Az EUSZ 4. cikk (2) bekezdésére történő hivatkozás nem marad meg az alkotmánybíróságok, illetve a tagállamok kormányai hivatkozásai körében; a rendes bíróságok is részt vesznek ebben a diskurzusban. Láttuk, hogy több esetben¹⁶ rendes bíróságok előzetes döntéshozatal iránti előterjesztéseiben bukkan fel a nemzeti alkotmányos identitásra, illetve annak valamely elemére történő utalás, ami aztán az Európai Bíróságot készíteti viszonyulásra; ez lehet elkerülés, lehet érdemi vizsgálat, és lehet úgynevezett visszautalás. Az EUB többször¹⁷ a tagállami bíróságra hagyta az alkotmányos identitásra történt hivatkozás arányossága megítélését. Ha az előterjesztő bíróság ezt megteszi, egyszerre lesz az „Unió rendes bírósága” és a tagállami alkotmányos rendelkezések, értékek, elvek uniós joggal szembeni érvényesülésének bírója. Az Alaptörvény hetedik módosítása (R cikk (4) bekezdés „Magyarország alkotmányos önazonosságának és keresztény kultúrájának védelme az állam valamennyi szervének kötelessége”) ilyen tartalmú előterjesztésre adott esetben egyenesen kötelezi a rendes bíróságokat. Amennyiben

¹⁴ 32/2021. (XII.20.) AB határozat Az igazságügyi miniszternek az Alaptörvény E) cikk (2) bekezdése és XIV. cikk (4) bekezdése értelmezésére irányuló indítványa (az Európai Unió Bíróságának C-808/18. számú ügyben hozott ítélete; menekültügy, uniós hatáskörgyakorlás) [161] pont.

¹⁵ A táblázatra és annak felépítésére Chronowski Nóra adott konkrét javaslatot opponensi véleményében. CHRONOWSKI–SONNEVEND–ORBÁN (2. lj.) 112.

¹⁶ C-208/09, Sayn-Wittgenstein, C-393/10, O'Brien, C-202/11, Anton Las, C-58/13, Torresi.

¹⁷ C-391/09, Runevic.Vardyn, C-438/14, Bogen-dorff von Wolfersdorff, C-51/15, Remondis.

kételyük támad afelől, hogy az előtük fekvő ügyben alkalmazandó uniós jog beleütközik az Uniónak a tagállami alkotmányos identitás tiszteletben tartó előírásába (EUSZ 4. cikk (2) bekezdés), úgy odafordulhatnak az Európai Bírósághoz a kérdés megválaszolását illetően.¹⁸ Ez az eljárás, tekintettel arra, hogy a magyar alkotmánybíróság elzárkózik az uniós jogi aktusok közvetlen alkotmányossági felülvizsgálatától,¹⁹ továbbá, hogy az AB sem a bírói kezdeményezésre történő egyedi normakontroll eljárásban, sem alkotmányjogi panasz eljárásban nem juthat szóhoz, hiszen „jogszabály” vizsgálatára kapott hatáskört²⁰ (az Unió által alkotott „általánosan kötelező magatartási szabály”²¹ nem feltétlenül esik ide²²) az alkotmányos identitás tiszteletben tartásának kikényszerítése kapcsán az EUB-t hozza helyzetbe. Blutman László is felvetette a rendes bíróságok bekapcsolódását a nemzeti alkotmányos identitás elemei védelmébe. Szerinte erre akkor kerülhetne sor, ha a nemzeti (alkotmányos) identitásnak az Alaptörvény rendelkezései-

vel le nem fedett elemei szorulnak védelemre az uniós joggal szemben. Ilyenkor a magyar rendes bíróság az EUSZ 4. cikk (2) bekezdését korlátozó klauzula-ként kezelhetnék. Magunk ezt a konstrikciót csak úgy tudjuk a gyakorlatban alkalmazhatónak elképzelni, ha a rendes bíróság – észlelve az uniós jog problematikus voltát a magyar alkotmányos identitás valamely eleme (és ez lehet az Alaptörvényben rögzített is) szempontjából – a kérdés eldöntéséhez előzetes döntéshozatalt kérve segítségül hívja az Európai Bíróságot. Ha az előzetes döntést követően az válik meggyőződésévé, hogy az alkalmazandó uniós jog beleütközik Magyarország alkotmányos önzonosságába, úgy – megtagadva az uniós jog abszolút elsőbbségének elvét – félreteszi azt.²³ Ha ez a bíróság alsóbíróság, úgy a Kúria lehetőséget kaphat kor-

¹⁸ Chronowski Nóra úgy tartja, hogy „legjobb, ha az európai bíróság mondja ki a végső szót az EUSZ 4. cikk (2) bekezdés kereteinek konkretizálásáról”. CHRONOWSKI–SONNEVEND–ORBÁN (2. lj.) 112.

¹⁹ 22/2016. (XII.5.) AB határozat [56] pont.

²⁰ Abtv. 25. §, 26. § (1) bekezdés. A német alkotmánybíróság kizárólag magának tartja fenn az *ultra vires* és az alkotmányos identitás kontrollt. 2 BvE 2/08, 30 June 2009 (Liszszabon határozat) 241. „[T]he finding of a violation of constitutional identity is incumbent on the Federal Constitutional Court alone.” Az ítélet hivatalos angol nyelvű fordításából, https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/EN/2009/06/es20090630_2bve000208en.html.

²¹ Alaptörvény E cikk (3) bekezdés.

²² 2/2019. (III.5.) AB határozat [19] pont.

²³ Voltaképpen ehhez közelálló volt a GSV-ügy. Az importőr a vonatkozó uniós rendelet magyar nyelvű szövegére hivatkozva azt állította, hogy nem köteles vámot fizetni. A magyar vámhatóság azonban a rendelet más nyelvű változatai alapján megalapozottnak tartotta a vám kivetését. A Debreceni Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság előzetes döntést kért az Európai Bíróságtól, amely ítéletében a vámhatóság álláspontját támasztotta alá. (C-74/13. sz. GSV ügyben 2014. április 9-én hozott ítélet ECLI:EU:C:2014:243) Egy ezt követő eljárásban a debreceni bíróság érvelésében utalt Magyarország Alaptörvénye B. cikk (1) bekezdésére, amely szerint Magyarország független, demokratikus jogállam, a H. cikk (1) bekezdésére, amely szerint Magyarországon a hivatalos nyelv a magyar, az R. cikk (1) bekezdésére, a T. cikk (3) bekezdésére, I. cikk (4) bekezdésére, majd így összegzett: „A kifejtettekkel adódóan az, hogy Magyarországon a magyar nyelven, mint hivatalos nyelven megszövegezett jogszabályok álljanak rendelkezésre a jogállamiság egyik pillérént jelentő alapvető jog, mely a magyar anyanyelvű ügyintézőkkel, vezető tisztségviselőkkel rendelkező törvény alapján létrehozott jogalanyokra

rekcióra. Ha ez a bíróság a Kúria, akkor kiteszi Magyarországot az EUMSZ 258. cikke szerinti kötelezettségszegési eljárás kockázatának.²⁴

Talán szót érdemel Orbán Endre viszonya a magyar nyelvhez. Egyfelől – amint azt PhD-dolgozatának bírálói is egyöntetűen megjegyzik – stílusa élvezetes, már-már olvasmányos, ami megkönnyíti mondanivalójának közlését. Másfelől azonban számos esetben szükségtelenül enged egyfajta „kiművelt” szóhasználat (szóképzés) vonzásának; így olvashatjuk a „konstruktum” (22. o.), „kioptálni” (31. o.), „átkontextualizálódás” (36. o.), „performatív” (184. o.), „identitász” (169. o.), „látens módon recipiálta”, „dialogikus viszony” (196. o.) szavakat, kifejezéseket.

Néhány kellemetlenkedő helyreigazítás:

Apró különbség, de a magyar uniós jogi terminológia iránt elkötelezett olvasó számára zavaró, hogy a főtanácsnok indítvány több helyütt „vélemény” elnevezéssel szerepel (153., 154., 155. o.). Az Európai Bíróság 2/2013. sz. véleménye nem „tanácsadó vélemény” (13. old.). Ez egy sui generis uniós jogi aktus, amelynek közvetlen, kemény jogi konzekvenciái lehetnek. [EUMSZ 218. cikk (11) bekezdés]. Az EUSZ szövegével

is kiterjedő alapvető garanciális szabály.” (8. K.31.361/2014/7. (52)-(55) pontok) Ezt az érvelést is felhasználva az importőr javára ítélt. A Kúria a döntést hatályon kívül helyezte, és a felperes importőr keresetét elutasította. (Kfv.I.35.294/2015/3.)

²⁴ Az Európai Bíróság C-416/17. sz., Bizottság kontra Franciaország ügyben (ECLI:E-U:C:2018:811) 2018. október 4-én hozott ítéletében – történetében egyedülállóan tagállami felsőbíróság mulasztása – előzetes döntéshozatali kötelezettség elmulasztása – miatt állapította meg a tagállam kötelezettségszegését.

kapcsolatban „magyar fordítás”-ról beszélni (101. o., 531. lábjegyzet) zavaró, hiszen a magyar szöveg elvileg „szűz-nemzés” nyomán születik, ezért a „magyar szövegváltozat” a helyes megnevezés. „Hatáskör-ráruházás elvéről” beszélni (18. o.) ugyancsak zavaró, amikor az EUSZ 5. cikk (1) bekezdése a hatáskör-átruházás elvét rögzíti. A tagállamok uniós taggá válásuk előtt kötött nemzetközi szerződésben foglalt kötelezettségei és az uniós jog ütközésének kérdése hiányosan kerül elének (40. o.). Egyrészt a vonatkozó EUMSZ 351. cikk második fordulatát („az érintett tagállam vagy tagállamok megteszik a megfelelő lépéseket a megállapított összeegyeztethetlenség kiküszöbölésére”) elhagyja, és a kitétel értelmező esetjogot (C-62/98. sz., Bizottság kontra Portugália, C-85/98. sz. Bizottság kontra Portugália) sem említi.

Nem állja meg a helyét a szerző érvelése, miszerint „David Cameron a Brexit-népszavazás előtt hosszas trágyalásokba bocsátkozott az uniós tagság viszonyának újrendezéséről, és csak ennek sikertelensége vezetett a kilépésről szóló népszavazáshoz”. (190. o.) A hivatkozott tárgyalások éppen ellenkezőleg, mondhatni teljes sikerrel zárultak, a tagállamok állam- és vagy kormányfői Cameron valamennyi felvetésére nyitottnak mutatkoztak.²⁵

Sajnos néhányszor az olvasószervező figyelme is ellankadt, ezért aztán olvashatunk kis kezdőbetűvel Európai Uniót (65.old.), Franciaországot (43. o.), betűtővesztést a 258. lábjegyzetben.

²⁵ Az Egyesült Királyság Európai Unión belüli helyzetének újraszabályozása. Kivonat az Európai Tanács 2016. február 18-19-i ülésén elfogadott következtetéseiből. Az Európai Unió Hivatalos Lapja C 69/I, 2016.2.23.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a Jogtudományi Intézet jól döntött, amikor kiadta Orbán Endre disszertációját, hiszen egy szokatlanul bőséges információtömeget, elemzést és következtetést magában foglaló nagy munkáról van szó, amely sokoldalú viszonyulásra ösztönzi a magyar alkotmányjogászokat és az Európa-jogászokat egyaránt. Hozzá

kell azonban tennünk, hogy a szerző elmulasztotta a lehetőséget, hogy kiváló doktori értekezését tovább érlelje, megajándékozva olvasóit saját álláspontját markánsabban bemutató, némileg letisztultabb könyvvel.

Várnay Ernő

* DSc, kutatóprofesszor, TK JTI, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.
E-mail: varnay.erno@law.unideb.hu

A NEMZETKÖZI JOG ISKOLATEREMTŐ SZEMÉLYISÉGE EMLÉKÉRE – VALKI LÁSZLÓ (1941–2022)

<https://doi.org/10.51783/ajt.2023.1.09>

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar dékáni vezetése, a Kar egész közössége és a Nemzetközi Jogi Tanszék nevében is búcsúzunk Valki László professor emeritustól. A nemzetközi jogi tanszék egykori professzorát és tanszékvezetőjét, a magyar nemzetközi jog tudományának egyik legmeghatározóbb alakját, volt főnökünket, kollégánkat, de mindenekelőtt barátunkat búcsúztatjuk.

Valki László, Laci, ahogy tanítványaiként szólítottuk, tudósként, mesterként és barátként is különleges ember volt. Tudósként három tudományterületen is maradandót alkotott, mesterként olyan iskolát teremtett, amely a nemzetközi jog hazai művelését mára világszintre emelte, emberként pedig olyan példát mutatott sokunknak, amely életünk végéig fogja kísérni a mindennapjainkat.

VALKI LÁSZLÓ GAZDAG ÉLETÚTJA

Valki László egyszerre alkotott maradandót kutatóként, oktatóként, tehetséggondozóként, tanszékvezetőként, tanácsadóként és „népművelőként”. A gazdag életútból néhány állomást tudunk csak önkényesen kiemelni. 1941-ben született Budapesten, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán 1964-ben szerzett diplomát. Ezt követően csaknem hat évtizedig a Kar Nemzetközi Jogi Tanszékén dolgozott, huszonöt meghatározó évig tanszékvezetőként. Tudományos munkái mindig is a jövőbe mutattak: 1975-ben védte meg a Közös Piac szervezeti és döntéshozatali rendszeréről szóló kandidátusi disszertációját,¹ 1985-ben pedig *A nemzetközi jog társadalmi természete* című munkájával szerezte meg akadémiai doktori címét.² 1990-ben nemzetközi kutatócsoportot szervezett a hidegháború utáni viszonyok tanulmányozására, ennek eredményeit az angol nyelvű szakirodalomban is fontos referenciának számító folyóiratban és könyvben publikálták.³

¹ VALKI László: *A Közös Piac szervezeti és döntéshozatali rendszere* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó 1977) 490.

² VALKI László: *A nemzetközi jog társadalmi természete* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó 1989) 370.

³ Lásd pl. VALKI László: „Legal Surrealism: The War Against Iraq” *Foreign Policy Review* 2003. 2: 1. 17–29., 13.; VALKI László: „Hungary’s Threat Perceptions and Defence Policy” in Tom LANSFORD – Blagovest TASHEV (szerk.): *Transatlantic Security Dilemmas: Old Europe, New Europe and the US* (Aldershot: Ashgate Publishing 2004) 239–258.; VALKI László: „The Kosovo war and the norms

1999-ben NATO Információs és Kutatóközpontot hozott létre, melynek keretében három kötetet is szerkesztett a koszovói, a boszniai és az iraki háborúk politikai-katonai-nemzetközi jogi kérdéseiről.⁴

Bár Valki László ízig-vérig nemzetközi jogász volt, sosem elégedett meg a pozitív jog *sollen* világával, mindig is érdekelt a *sein*, a jog tágabb, politikai, történelmi, gazdasági és geopolitikai környezete. A jogot mindig is társadalmi kontextusában értelmezte és vizsgálta. Ezt az izgalmas és kihívásokkal teli szemléletmódot érdekfeszítő előadásaival és az általa szervezett szakmai beszélgetésekkel kiválóan át tudta adni diákjainak, tanítványainak és kollégáinak is.

Valki László a tudományos munka mellett a nemzetközi jog gyakorlatát is gazdagította: 1989–1990-ben a Németh-kormány tanácsadó testületének volt a tagja, 1990-ben szakértőként részt vett a magyar–szovjet csapatkivonási tárgyalásokon, 1993–1997 között pedig a magyar felet képviselte a hágai Nemzetközi Bíróság előtt a bős–nagyvarosi vízlépcsőről szóló perben. Munkásságát 1993-ban Szent-Györgyi Albert-díjjal, 1998-ban ELTE Jubileumi Ezüst Emlékéremmel, 2006-ban a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztjével, valamint a Pro Universitate Emlékérem arany fokozatával ismerték el.

A KUTATÓ

Valki László tanítványainak azt tanította, semmit se fogadjunk el adottnak, mindennek kérdezzünk rá jogi és jogon túli okaira is. A jogot mindig társadalmi kontextusában értelmezte és vizsgálta. Diákként mindig érdemes volt beülni előadásaira, mert biztosak lehettünk benne, hogy minden évben új, aktuális információkra épülő, gyakorlati tudást adó előadást hallunk tőle.

Magyar, angol, német, francia és orosz nyelven is publikált, és a nemzetközi jog, valamint a nemzetközi kapcsolatok számos területe foglalkoztatta. A közösségi jog egyik első magyar művelője volt, évtizedeken át elemezte Magyarország és az Európai Unió kapcsolatát és jogát.⁵ Szenvedélyesen érdekelték a nemzetközi jog és a nemzetközi kapcsolatok összefüggései, a jog és a hatalom közé feszült kérdések, mint az államiság, szuverenitás, szankciók, önrendelkezés vagy a humanitárius intervenció.⁶

of international law” *The Military Law And The Law Of War Review* 2002/1–2. 195–218., <https://doi.org/10.4337/mlwr.2002.1-2.08>.

⁴ ANDOR László – TÁLAS Péter – VALKI László: *Irak – háborúra ítélve* (Budapest: Zrínyi 2004); JUHÁSZ József – MÁRKUSZ László – TÁLAS Péter – VALKI László: *Kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában* (Budapest: Zrínyi 2003); JUHÁSZ József – MAGYAR István – TÁLAS Péter – VALKI László: *Koszovó – egy válság anatómiája* (Budapest: Osiris 2000).

⁵ VALKI László: *A KGST és a Közös Piac szervezeti rendszerének összehasonlító elemzése* (Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Intézet 1982); VALKI László: „A közvetlenül választott Európai Parlament” *Külpolitika* 1980/4. 17–33.; VALKI László: „Az Európai Unióhoz csatlakozó államok szuverenitása” *Európai Tükör* 1997/3. 85–91.

⁶ VALKI László: „Válaszolhatott volna másként Hága? A Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleménye Koszovó függetlenségéről” *Külgügyi Szemle* 2010/4. 46–62.; VALKI László: „Az államelismerés mint politikai fegyver – Jugoszlávia felbomlásának tanulságai” *Külgügyi Szemle* 2002/2. 121–142.; VALKI

Érdekelte a történelem és a nemzetközi jog kapcsolata,⁷ a biztonságpolitika⁸ és a politikai filozófia hatása a nemzetközi jogra, a nemzetközi kapcsolatokra.⁹ Azon kevesek közé tartozott, aki kiegyensúlyozottan és magabiztosan tudott írni a közéleti válságról¹⁰ vagy az ENSZ reformjáról.¹¹ Elítélte a fegyveres erő jogtalan alkalmazását, különösen az agressziót függetlenül attól, hogy azt az Egyesült Államok követte-e el 2003-ban Irak ellen¹² vagy Oroszország 2022 februárjában.

Az évtizedek alatt felhalmozott és örömmel átadott tudás megszerzéséhez különleges hozzáállásra volt szükség. Mindig figyelemre méltó alázattal figyelt mindenkire, akitől új ismeretre tehetett szert. Mindig a tudás megismerése foglalkoztatta, és mindez nem öncélúan, hanem abból a meggyőződéséből fakadóan, hogy a világ megismerhető, elemezhető, megérthető, és végső soron, ha szerény mértékben ugyan, de befolyásolható is.

Valki Lászlót ennek megfelelően sosem a tudás forrásának státusza vagy formális rangja érdekelte, hanem az, hogy tudtak-e új információval vagy tudással szolgálni. Nemezszer említette ezért, hogy egy-egy jó beszélgetés okos diákokkal sokkal többet jelent neki, mint egy tudományos konferencia.

AZ ISKOLATEREMTŐ

A Valki László által teremtett iskola egyik legfontosabb vonása a diákközpontúság, amely nem hogy nem sajnálja a diákoktól az időt, hanem egyenesen keresi az érdeklődő diákok társaságát, mert hisz benne, hogy minden nap tanulhatunk egymástól. Őszinte érdeklődése következtében az órák után rendszeresen maradtak diákok

László: „A koszovói válság és a humanitárius intervenció” *Acta Humana* 2002/46–47. 136–165.; VALKI László: „A nemzetközi konfliktusok és a nemzetközi jogi szankciók” *Külpolitika* 1983/3. 58–72.

⁷ VALKI László: „A második világháború hatása a nemzetközi jog fejlődésére” in FÖLDES György – FEITL István (szerk.): *1945 a világtörténelemben: Milyen jövőt képzelt magának a világ? Tanulmányok* (Budapest: Napvilág 2005) 266–287.

⁸ VALKI László: „A kubai rakétaválság – a »katonai globalizáció« tudomásul vétele” in BLAHÓ András (szerk.): *Nemzetgazdaság, regionalitás, világgazdaság. Tanulmányok Simai Mihály akadémikus 70. születésnapja tiszteletére* (Budapest: Aula 2000) 183–190.; VALKI László: „Hungary’s Road to NATO” *Hungarian Quarterly* 1999(40) 154. 3–19.; VALKI László: „Hungary and the Future of European Security” in Stephen J. BLANK (szerk.): *European Security and NATO Enlargement: A view from Central Europe* (Carlisle [PA]: Strategic Studies Institute, United States Army War College 1998) 91–118.; VALKI László: „Russia and the Security of East-Central Europe” *European Security* 1996/3. 448–469., <https://doi.org/10.1080/09662839608407280>.

⁹ VALKI László: „Egy eszme anyagi erővé válik: Neokonok a hidegháború utáni világrendről” *Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis De Rolando Eötvös Nominatae* 2010/47. 181–194.

¹⁰ VALKI László: „Israel and the UN: Some False Beliefs” in August REINISCH – Ursula KRIEBAUM (szerk.): *Law of International Relations: Liber Amicorum Hanspeter Neuhold* (Eleven International Publishing 2007) 437–446.

¹¹ VALKI László: „Az ENSZ-reformok sorsa” *Külügyi Szemle* 2005/3–4. 95–111.

¹² VALKI László: „The 11 September Terrorist Attacks and the Rules of International Law” *European Integration Studies* 2002/1. 29–37.; VALKI László: „A 2001. szeptember 11-i terrortámadás és az önvédelem joga” *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica* 2002/1–26. 419–429.

beszélgetni, szívesen írtak hozzá szakdolgozatot, TDK-dolgozatot és doktori disszertációt. Minden tehetséges diákkal egyformán komolyan foglalkozott.

Az általa vezetett tanszéken folyamatosak voltak a doktori kutatások és védések, NATO kutatóközpontot hozott létre a Magyar Tudományos Akadémiával való együttműködésben, elindította a Külügyi Vitakör című fakultatív kurzust, amelynek célja a joghallgatók beavatása volt a nemzetközi kapcsolatok és nemzetközi diplomácia világába. Az általa vezetett tanszéken indultak el az első magyar csapatok már a nyolcvanas években a Jessup nemzetközi perbeszédversenyen Washington DC-ben és a Telders nemzetközi perbeszédversenyen Hágában, amelyek sikerei aztán az ELTE 2019-es Európa-bajnoki és világbajnoki címeiben csúcsondultak ki.¹³

Sokan miatta lettek nemzetközi jogászok, vagy szerették meg ezt a területet egy életre. Igazi iskolateremtő egyéniség volt, aki hitt abban, hogy a tanítás a szeretet megnyilvánulásának egyik formája.

LACI, A MAGÁNEMBER

A látványos és nehezen utolérhető tudományos pálya csak részben magyarázza azt a helyet, amit Valki László az ELTE nemzetközi jogi tanszékének, sőt a magyar nemzetközi jogászok egésze közösségében elfoglal, és amin a távozása sem változtat. Mert Valki László mint kutató, oktató és tanácsadó nem választható el Lacitól, a magánembertől, mivel kutatói és oktatói erényei emberi értékeiből eredtek. Ha Lacira gondolunk, az első dolog, ami eszembe jut, az a belőle áradó derű, a kiegyensúlyozottság, ami a betegsége idején és még a halálos ágyán sem hagyta el.

Eszünkbe jut megbízhatósága, amivel írásműveit mindig határidőre, a nyelvi finomságok iránti igényességgel készítette el, legyen szó tankönyvfejezetről vagy éppen a bős–nagyvarosi per magyar periratának részletéről. Eszünkbe jut az úriember, aki nem késik, mindig az alkalomhoz illő eleganciával öltözik, mindenkire van egy kedves, személyes szava. Aki számontartja nemcsak a szakmai fejlődésünket, de a családunk minden tagját is, név szerint ismerve őket még úgy is, hogy talán személyesen nem is találkozott minden gyermekünkkel. És aki számontart mindenkét, hiszen Laci rendszeresen folytatott munkatársaival, oktatókkal és tanszéki adminisztrátorokkal figyelmes, valóban érdeklődő, de sosem tolakodó beszélgetést családi, személyes dolgokról is.

Laci ereje, kisugárzása és példaértékű élete olyan arany középútból eredt, amely egyszerre biztosított számára és környezete számára is harmóniát. Mélyen humanista volt, akit megrendített az emberi szenvedés és tragédia. Ennek ellenére, pontosabban épp ezért tisztában volt a nemzetközi jog adta keretekkel is, azokat sosem

¹³ Gabor KAJTAR – Katalin SÜLYOK: „From International Law in Books to International Law in Action – ELTE Law School’s Jessup and Telders victories in 2019” in SZABÓ Marcel – GYENEY Laura – LÁNCOS Petra Lea (szerk.): *Hungarian Yearbook of International law and European Law* (Eleven International Publishing 2020) 561–570., <https://doi.org/10.5553/HYIEL/266627012019007001033>.

lépte át. A nemzetközi jog ugyanis társadalmi érdekeket szolgál, de azt csak akkor tudja elérni, ha nem veszti el normativitását. Laci nagyon komolyan vette a tudományát, a saját felkészülését, de sosem pózolt, modoroskodott vagy fontoskodott.

Sokat szerepelt a médiában, de a szereplései sosem róla szóltak, hanem arról a fontos üzenetről, amit át szeretett volna adni. Mindig szerény volt és visszafogott, a magamutogatás korszelleme ellenére. Laci határozott vezető volt, akit sosem láttunk ingerültnek vagy idegesnek. Imádta a humort, a jó viccet, de sosem vicceskedett.

Nagyon fegyelmezett volt a munkájában, a jó ügyért való küzdelemben, a minőség fenntartásában és abban is, hogy magunkkal nem terheljük feleslegesen a környezetünket. Miközben törődő, mélyen érző és érzékeny, szerető ember is volt. Élete végéig, élete utolsó heteiben és napjaiban is megmaradt ugyanannak a fegyelmezett és mások iránt őszintén érdeklődő embernek, aki a legnemesebb méltósággal viselte utolsó percig testi szenvedését.

Valki Lászlótól emberséget, méltóságot, szakmaiságot és értelmiségi autonómiát tanulhattunk. Nem csupán kiterjedt életműve, magas igényű, gazdag tudományos munkája, hanem egész személyisége tette őt meghatározó példává mindazok számára, akik kapcsolatba kerültek vele. Ezekért tudott és tud központi alakja lenni a nemzetközi jog magyar tudományának.

Mestert és atyai barátot veszítettünk el. De Laci pontosan tudta, amit innen is üzenünk Neki: élni fogsz velünk mindennap, mert már régóta ott vagy minden konzultációnkban, a diákoknak adott minden jó tanácsunkban, minden segítő szavunkban, kézfogásunkban és biztató mosolyunkban. Köszönjük, hogy magunk között tudhattuk őt.

Sonnevend Pál – Kajtár Gábor***

* PhD, egyetemi tanár, ELTE ÁJK, 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3.

E-mail: sonnevend@ajk.elte.hu.

** PhD, habilitált egyetemi docens, ELTE ÁJK, 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3.

E-mail: kajtarg@ajk.elte.hu.

KÖZLÉSI FELTÉTELEK

Az Állam- és Jogtudomány a Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetének folyóirata. Fórumot biztosít az állam- és jogtudományi kutatások eredményeit közlő tanulmányoknak, és ismertetőket ad közre a közelmúltban megjelent kiadványokról. Az évente négy számot megjelentető orgánium az akadémiai doktori eljárás szempontjából a magyar folyóiratok számára meghatározott legjobb minősítéssel rendelkezik.

A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerében a szerkesztőség minden közlésre benyújtott kéziratról beszerzi két lektor véleményét. A szerkesztőség a kézirat befogadásáról vagy elutasításáról, valamint a lektori véleményekről (anonimizált formában) tájékoztatást ad a szerzőknek. Ezt követően a szerző a mű hagyományos és elektronikus formában történő közzétételének (más számára történő átengedésének) kizárólagos jogait átruházza a Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetére.

A kéziratok beküldésekor kérjük megadni a feltüntetni kívánt tudományos fokokat, munkahelyi beosztást, munkahelyet és annak címét, valamint a szerző e-mail-címét. A megjelentetni kívánt kézirat terjedelme a tanulmány rovatban minimum egy szerzői ív (40 000 leütés), maximum két szerzői ív (80 000 leütés), recenzió esetén pedig minimum negyed szerzői ív (10 000 leütés), maximum egy szerzői ív (40 000 leütés). A tanulmány rovatban megjelentetni kívánt cikkhez kérjük, mellékeljenek egy maximum 2500 leütés terjedelmű magyar nyelvű rezümét. A szerkesztőségi irányelvek szerint a folyóiratban megjelenő recenziók röviden ismertetik a mű felépítését és főbb téziseit, elhelyezik azt a szakirodalom kontextusában, utalnak annak újításaira a meglévő írásokhoz képest, valamint – az erényekre és a hiányosságokra egyaránt rámutatva – értékelik a művet, és továbbgondolják a szerző megállapításait.

A kéziratoknak (és az azokban szereplő jogszabályi és jogirodalmi hivatkozásoknak) meg kell felelniük azoknak a formai követelményeknek, amelyeket a folyóirat internetes felületén (<http://jog.tk.hu/ajt>) közzétett útmutató tartalmaz. A recenziók a tanulmányokra irányadó hivatkozási mintát követik, azzal az eltéréssel, hogy az ismertetett mű oldalszámait a főszövegben jelenítendő meg, a következő minta szerint: (28. o.).

A kézirat megküldésével egyidejűleg a szerző köteles nyilatkozni arról, hogy a cikk (magyar nyelven) más orgánumnál még nem jelent meg, és ilyen célból nem is nyújtja/nyújtotta be. A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerére tekintettel kéziratukat olyan formában is küldjék el, amelyből kihagyják nevüket, intézményi hovatartozásukat, e-mail-címüket, valamint az önazonosító idézeteket és hivatkozásokat (például „saját korábbi tanulmányomban lásd bibliográfiai adatok”). A tanulmányokat tartalmazó két dokumentumot (például szerzőneve.doc[x], illetve „szerzőneve_anonim.doc[x]”) szövegfájl formátumban kérjük eljuttatni az ajttan@tk.hu, a recenziókat pedig a rec.ajt@tk.hu e-mail-címre.

A Szerkesztőség

A BETŰTÍPUSRÓL

Az *Állam- és Jogtudomány* betűtípusa a Kner Antikva. Ezt a betűtípust a XX. század elejére jelentős hazai műhellyé fejlődött gyomai Kner Nyomda a tizes évek elején választotta standard betűjének.

A betű eredeti neve Lipcsei Egyetemi Antikva (*Leipziger Universitäts Antiqua*), melyet Kravjánszki Róbert digitalizált, és tiszteletből Kner Antikvának nevezte el. Kner Imre így írt kedvenc betűjéről: „Ezt a betűt választottuk tipográfiai stílusunk alapjául. Alkalmassá tette erre eléggé semleges karaktere [...] Ennek a betűnek semmi idegenszerű jellege nincs, nagyon alkalmas magyar szöveg szedésére, s teljes, jól kiépített család áll belőle rendelkezésre, amelynek egyes fokozatai eléggé egyenletesen helyezkednek el a papíros síkján.” (KNER Imre: *A könyv művészete*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó 1972, 237.)

Ár: 2000 Ft

Évi előfizetési díj: 8000 Ft

(belföldre postaköltséggel: 11 740 Ft)